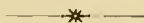

BOJE

v Čechách a na Moravě

za války roku 1866.

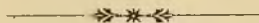
Dle nejspolehlivějších zpráv, popisů a úvah

sestavil

OTAKAR JEDLIČKA.

Díl druhý:

Bitva u Králové Hradce.

PARDUBICE.

Tiskem a nákladem firmy F. & V. Hoblík.

1883.

Bitva u Králové Hradce.

Obsah.

- I. V předvečer bitvy u Králové Hradce.
  - II. Seřaďování se obou armád k bitvě a začátek boje.
  - III. Boj v středu, na levém a na pravém křídle postavení rakousko-saského od 7¹/₂ hod. ráno až do 12 hod. v poledne.
  - IV. Boj za prvních hodin odpoledních, příchod korunního prince pruského a konečný ústup armády rakousko-saské.
  - V. Na bojišti.
-

I.

V předvečer bitvy u Hradce Králové.

Krvavé události u Náchoda, České Skalice, Trutnova, Svinišťan a Dvora Králové, jakož i neustálé porážky sboru Clam-Gallasova nad Jizerou a pak i spojených s ním Sasů u Jičína, — konečně pak i všeobecný ústup celé armády v postavení před Králové Hradcem působily dojmem trapným ve vojstě rakouském. Jakož i sám Benedek známým již telegramem, zaslaným J. V. císaři z Králové Hradce, dal na jevo, že té chvíle pozbyl již naděje v šťastnější obrat války, takž bylo i v kruzích zkušenějších důstojníků rakouských po ústupu s výšin kralodvorsko-dubeneckých málo asi optimistů, kteří by byli ještě doufali v možnost vítězství. Tu a tam ovšem ozývali se ještě hlasové, že snad společné vystoupení všech armádních sborů, z nichž armáda rakousko-saská se skládala, bude mít šťastnější výsledek, nežli dosavadní boje rozdrobených sil, — ba i ten pověstný „tajný plán“ přese všecken dosavadní nezdar posud ve mnohých kruzích dodával naděje, — byl to však již velmi slabounký zámkit důvěry v chvílích, kdy málomyslnost vždy víc a více se vzdávala v řadách vojinů rakouských.

S pevnou důvěrou samo v sebe i ve svého vrchního velitele shromažďovalo se vojsko před vypovězením války pod svými prapory, — pěchota vycvičena jsouc v boji účelném spojeném se zápasem na bodák v massách, s kteroužto taktikou při jinak stejných zbraních vítězilo roku 1859. vojsko francouzské nad rakouským na bojištích italských a r. 1864. vojsko rakouské nad dánským, oživena byla plným přesvědčením, že i tentokráte taktika ta se osvědčí, — jízdeckto rakouské, pyšno jsouc na svou dávnou slávu a osvědčenou lbitost a udatnost, takřka prahlo po brzkém měření sil svých s nepřítelem, — také dělostřelectvo důvěřovalo pevně ve svou zbraň a ode dávná čestné jméno, — v celé armádě panovala zmužilost, udatná mysl a bojechtivost, že si žádný vojevůdce lepší ani přáteli nemůže; hned první boje přesvědčily ale jak jízdu, tak i pěchotu rakouskou, že nemůže tu svou udatnost a bojechtivost ani k platnosti přivést. Ačkoliv zemdleno unavujícími pochody, při nichž nebylo ani řádně potravinami zásobováno, hnalo přece vojsko rakouské s udatnou myslí na všech místech, kde první srážky se strhly,

na nepřítele, i kde byl v rozhodné přesile; záhy se ale udatná pěchota rakouská přesvědčila, s jakou zbraní pěchota pruská ji vítá. S nadšeným „hurrá“ bñalo vojsko rakouské všude v massách útokem proti nepříteli, dříve nežli však mohlo k řadám nepřátelským doraziti, padlo již na sta mužů strašné rychlopalbě zadovek pruských za obět, — se slepou udatností prováděné útoky pěchoty rakouské krvavé jsou odráženy a též útoky bojebhtivé jízdy se ztrátami ještě citelnějšími všude olovem jehlovek jsou mařeny. I to jediné vítězství v první den boje u Trutnova, — s jak nesmírnými ztrátami bylo zapláceno, aby hned druhého dne zase všeho významu a vši důležitosti a váhy pozbylo!

Soudným důstojníkům rakouským bylo ale také již úplně zřejmo, že obromné ztráty rakouské, jichž rozměry jsou tím nápadnější u porovnání se ztrátami pruskými, přičísti dlužno nejen výhradně zhoubnému účinku jehlovek, ale i — obratnější taktice pruské. Kdežto pluky rakouské stavěly se obyčejně s obdivu hodnou sice, avšak namnoze prazbytečnou bravurou v pravém slova smyslu za — terč vražedlné rychlopalbě pruské četnými útoky, kteréž ovšem byly vždy deštěm kulí nepřátelských zmařeny, — hleděly se šiky pruské při boji vždy pokud možno nejvíce kryti. Při postupování vojska rakouského opomíjeno tehdáž ještě úplně všech těch snad zdánlivě nepatrných a s junáckou udatností se nesrovnávajících výhod, jež poskytují vysoké obilí, příkopy, ouvozy, kmeny stromů atd. ku krytí se dílem před pozorností nepřítele, dílem i před střelbou jeho. Pluky rakouské snažily se vždy v širém poli doběhnouti co možno nejblíže k nepříteli a zápasiti s ním na bodák a pažbu, Prusové však i když postupovali, pálili dle možnosti všude jen z úkrytů za stromy, z příkopů, za nárožími domů atd., řídíce se patrně zásadou, že šetření života a zdravých údů synů vlasti, pokud tomu možnost dovoluje, dlužno míti v bitvě také na zřeteli a že opatrnost a svědomitost v ohledu tom dá se zcela dobře sloučit s udatenstvím a zmužilou myslí. Rakouské šiky vedeny ale za hluchého „hurrá“ obyčejně v širém poli proti krytému postavení Prusů jakoby — na jatky. Aniž by samo mohlo nepříteli způsobiti vydatnější škody, trpělo tak vojsko rakouské zhoubným ohněm jehlovek na všech bojištích nesmírně. Z osmi sborů, z nichž armáda se skládala, zakusilo již šest tento strašný účinek nepřátelské zbraně. postrach před jehlovkou letěl od úst k ústům, — i pluky, které dosud v ohni nebyly, dozvěděly se o tom a vzniklý dojem nedal se ani u jediného pluku rakouského již zapřiti. K tomu družila se s dojmem ještě trapnější vřude již zjevná nejistota, neustálenost a nerozhodnost u vrchním vedení armády. Jednotlivé armádní sbory posílány sem tam, obyčejně ale mnohem silnějšímu nepříteli na pospas, s čímž byl ovšem nutné spojen i nepořádek a nedostatek v zásobování vojska, — rozkazy každou chvíli měněny, o nějakém určitém plánu nedovedl si učiniti žádný jasné ponětí, — vše to byly ovšem momenty velmi vážné.*) Kromě toho bylo snad již každému zkušenějšímu důstoj-

*) S toutéž taktikou bodákových útoků proti krytému postavení nepřítelē, ba skoro s téměř chybami vůbec, které se staly r. 1866. Rakousku osudnými, začalo i r. 1877. Rusko válku proti Turecku. Viděli jsme i tu z počátku podceňování sil nepřítelē a pak zas to strašné obětování mužstva lhaného opět a opět k útoku na opevněná postavení turecká, — viděli jsme i u Rusů

nřku zjevno, že doba, kdy mohl Benedek s celou silou a s nadějí ve vítězství uderiti buď na jednu neb na druhou armádu pruskou, pokud byly ještě příliš daleko od sebe vzdáleny a jen samy na sebe odkázány, — že doba ta, kteráž zejména dne 28. června v postavení u České Skalice vrchnímu velitelství takřka sama se nabízela, jest již úplně promeškána a nyní že bude miti spojená armáda rakouská i celou pruskou válečnou moc spojenou před sebou. Při všech těchto nepříznivých okolnostech panovala přece ještě jen v celém vojtě rakouském celkem náležitá kázeň a poslušnost, všechny pluky rakouské proniknuty byly ještě vědomím svých povinností vojenských, — snad každý voják konal ještě svědomitě svou povinnost, nikde nejevily se známky zbabělosti. Pluky rakouské byly přes dosavadní nezdary, přese všechny ztráty a všechny nesnáze k dalšímu boji schopny a odhodlány, byť i důvěra ve šťastný výsledek války byla všude valně otřesena; mělo se však přece za to, že — pokud nebyla svedena velká bitva, — nesmí se ještě považovati vše za ztraceno. *)

na počátku války nedostatek jednotného velení a vyplývající z toho rozdrobení sil, tak že Rusové všude byli v menšině, — setkali jsme se i tu s nářky na zmatky a nedostatky v zásobování mužstva, s nedostatečným rozhledem štábu po skutečném stavu věcí, — viděli jsme zkrátka i zde lví udatnost a rekovnost mužstva, zbytečně — obětovaného. Později ovšem velitelové ruští hlavně po prvních krvavých dnech u Plevna chyby ty nablédli, aby konečného vítězství dobyli. —

*) Neustálenost, nejistota a nerozhodnost u vrchním vedení armády, bezúčelné útoky proti přesile nepřátelské, pak nepořádky v zásobování vojska, vše to bylo také hlavní příčinou nešťastného výsledku války Rakouska a proti francouzsko-piemontské armádě r. 1859. Tehdejší vrchní velitel vojska rakouského, generál hr. Frant. Gyulay dopustil se v ohledu tom poklesků tak hrubých, že daleko překonávají i vady, jaké se vyskytly r. 1866. Francouzům dopřáno hned z počátku války dosti času, aby na půdu italskou v čas dorazilo a s vojskem Victora Emanuela se spojilo. Již odkládání přechodu přes Tičinu a pak stále významnější pohyby vojska Gyulayova bylo kardinální vadou, kterouž Rakousko připravilo se o všechny výhody, jež by mu byl mohl poskytnouti smělý pochod přímo na Turin, dříve nežli by vojsko francouzské vydatně mohlo zasáhnouti v akci válečnou, k čemuž důtklivě radil zkušený válečník, polní zbrojmistr Hess. Gyulay zatím ale otálel v Garlasco, jsa na rozpacích, co by měl činiti. Odhodlal se konečně k tomu, postoupiti směrem k Alexandrii, přeložil také hlavní stan svůj do Lomella, pošinuv i vojsko své tímže směrem, vida však, že spojení se Francouzů s Itálií nelze již zabrániti, ustoupil zase — do Garlasco zpět. Aby se o síle a postavení nepřítelě převeděl, rozkázal Gyulay dne 20. května — tedy za plné tři neděle po překročení Tičiny, jež stalo se dne 29. dubna, — podmaršálkovi Stadionovi, aby směrem k Montebellu vykonal tak zvanou ostrou obhlídku, z níž obyčejně vyvine se i větší srážka s nepřítelem, jelikož takovéto obhlídky mají za účel nejen slabé a silné stránky postavení nepřátelského vyzkoumati, ale slabé ihned také vykořistiti. K tomu ale nebyla hr. Stadionovi poskytnuta dostatečná síla vojska. U Montebella strhl se skutečně tuhý boj, kterýž trval po celé odpůldne a skončil tím, že vojsko rakouské nemajíc žádné zálohy nuceno bylo ustoupiti. Gyulay byl však touto srážkou utvrzen ve své domněnce — ovšem klamně, — že nepřítel hodlá postoupiti útočně k řece Pádn, o čemž také podal do Vídně zprávu a sám oddal se bezstarostně v Garlasco veselému životu. Bohatý Gyulay byl tu štedrým hostitelem svých důstojníků. Zatím ale vtrhl do Lombardie se svými dobrovolníky Garibaldi a táhl mezi jezery Lago Maggiore a Lago di Como do vnitř země, kdež ze všech stran hrnuli se k němu zástupové nových bojovníků. V hlavním stanu rakouském nepřikládala se

Vrchnímu velitelstvu armády mělo tu ovšem přede vším záležeti na tom, aby dosavadních událostí dojem byl co možno nejdříve a nejvíce seslaben a ve všech sborech armády aby vhodným způsobem klesající důvěra opět byla osvěžena a povznešena; mělo tedy především vrchní velitelství obrátiti zřetel svůj k tomu, aby armáda uvedena byla v postavení pokud možno nejpevnější a nejkrytější a rozhodné bitvě mělo se na tak dlouho vyhýbat, pokud by nebyly v armádě všechny dosa-

z počátku výpravě Garibaldiho váha pražádná; jediný Khun upozorňoval na to, že výprava tato není jen dobrodružným výletem, nýbrž že asi úzce souvisí s plánem vůdců nepřátelských; on upozorňoval důrazně na to, že jedná se nejen o vzbouření Lombardska, — ale i o obehnutí pravého křídla rakouského celým vojskem nepřátelským. Rady té nebylo však dbáno, Gyulay trval na svém náhledu, že Francouzové učiní útok z jižní strany proti Pavii a Piacenzi. Podmaršálek Urban byl sice do Lombardska poslán, avšak — takřka bez vojska. Kdežto Gyulay lpěl na domněnce, že těžiště rakouského postavení musí býti mezi Sesií a ústím Tičina, překročil Victor Emanuel dne 30. května se soustředěnou mocí piemontskou u Vercelli řeku Sesií a v 48. hodinách bylo vůbec celé postavení francouzsko-piemontské pomocí železnic tak přeměněno, že dne 30. května byla celá síla vojska nepřátelského namířena proti nejzazšímu pravému křídlu rakouskému, aniž by se i tím byl dal Gyulay ze své domněnky vyrušiti. Téhož dne strhl se krvavý boj u Palaestra, kdež překvapeně vojsko rakouské sice hrdinsky se bránilo, avšak majíc v síle jediné brigády vydržeti útok dvou celých divíí piemontských, konečně ustoupilo. Zdá se býti pravdě nepodobno, avšak jest to přece nepopíratelná pravda, že ani po tomto boji u Palaestra Gyulay netušil, jaký zámysl vlastně nepřítel má a přece již dne 30. května překročil také francouzský generál Niel Sesií u Vercelli a dorazil se sborem svým až do Borgo-Vercelli. Také on stál již na pravém boku postavení rakouského a ostatní sbory francouzské tímže směrem táhly, aniž by o tom v hlavním stanu rakouském měli tušení. Jinak aspoň se též dá se vysvětliti, že dne 31. května rakouský generál Zobel pokusil se o opětné dobytí Palaestra a sice s dvěma brigádami proti dvěma divíím piemontským pod generály Cialdinim a Fantim a proti dvěma divíím francouzským od sboru Canrobertova, který byl také již na druhém břehu Sesií. Učinil tak útok asi s 15.000 muži téměř proti 60.000 mužů. Mezi bojem, jenž ovšem skončil porážkou Rakůsanů, přešel celý sbor Canrobertův Sesií a Mac Mahon opustil Vercelli. Dne 1. června vykonávala armáda francouzská a piemontská bez překážky další pochod a již dne 2. června stály sbory Nielův, Mac Mahonův, Baraguayův a garda francouzská skoro v úplné počtu před Novarou, ba přední strážě táhly již k Turbigo k řece Tičinu. Niel a císař Napoleon III. vtrhli bez odporu do Novary. Velká silnice do Milána i s dráhou byla tu již v rukou Francouzů, cesta do Lombardska byla již úplně otevřena, neboť i důležitý most u Buffalory nebyl ani obsazen, ani sbořen. Clam-Gallas přicházející asi se 7000 muži od Milána nepokusil se totiž ani o uhájení mostu toho a dal jen rozkaz, aby v noci ku dni 3. června most ten byl vybozen; za příčinou nedostatečného množství prachu nebylo ale žádoucího účinku docíleno, byťť most výbuchem jen nepatrně poškozen, tak že mohlo se i s děly po něm jíti. Tato chyba Clam-Gallasova, že totiž od Buffalory nstoupil, aniž by byl mostu hájil anebo aspoň jej důkladně sbořil, měla povážlivé následky. Neboť když konečně se Gyulayovi rozběsklo, o co vlastně se jedná, měli již Francouzové a Sardové všechny důležitéjší přechody přes Tičin v rukách. Rychlý ústup armády rakouské byl toho nutným a smutným následkem. Dne 3. června táhli již Sardové a Canrobert přes Galiato a Treccato ku předu. Mac Mahon překročil téhož dne odpůldne u Turbiga řeku Tičin, ostatní sbory stály také již pobotově na pravém břehu řeky a jedna divise gardy bez výstřelu zmocnila se mostu u Buffalory, kdež Clam-Gallas zanechal — tři děla, tři hmoždíře a několik vojáků se střelivem. U Robecchettarazil se Mac Mahonův sbor s jednou brigádou Clam-Gallasovou, která po krátkém boji byla

vadními ztrátami způsobené mezery aspoň částečně zase vyplněny, všechny sbory zase řádně vystrojeny a vyzbrojeny, — pokud by i opatrování armádních potřeb nepřivedlo se do pořádku a vůbec pokud by v síle obou proti sobě stojících armád nebyla v míře pokud možno největší opět zjednána jakási rovnováha.

Benedek byl si toho vědom, že armádě rakouské hrozí katastrofa; svědčí o tom zejména onen zmíněný již telegram dne 1. července zasláný, v němž žádá Benedek, aby uzavřen byl mír „za každou cenu“ — „katastrofa že jest nezbytna!“ Svědčí o tom i další obšírná telegrafická zpráva, podávající i podrobnější obraz o stavu armády. Rovněž jisto jest, že ještě dne 2. července v poledne Benedek na svedení velké bitvy před Králové Hradcem vůbec snad ani nepamýšlel.

Dne 2. července o 12. hodině v poledne povolal k sobě Benedek všechny velitele sborů a přidělené jim generály, jakož i velitele jízdných divisi a dělostřelecké zálohy a mnohé vyšší důstojníky generálního štábu.

V místnostech tehdejšího hostince „u města Prahy“ č. 17. na kralohradeckém pražském předměstí, kdež Benedek, jakož i operační kancelář armády byli ubytováni, panoval ovšem té doby neobyčejně čilý

zahnána. Také bitva u Magenty byla pro Rakušany ztracena, ačkoliv z počátku kynula jim naděje ve vítězství, poněvadž Napoleon, nemaje dostatečných sil po ruce, postoupil příliš prudce ku předu a upadl tím do nebezpečení býti potřenu přesilou rakouskou. Než Rakušané výhody té v čas nepoužili, neboť po celou bitvu nebylo společného účinkování, an každý brigádník na zdař bůh na tom místě se bil, kde právě stál, nevěda o žádném a společném plánu bitevním. Když pak Canrobert a později Mac Mahon se svými sbory zasáhli v boj, byla rozhodně přesila na straně Francouzů a bitva pro Rakušany ztracena. Všude v bojích dosud svedených byli spojenci v přesile, rakouským plukům v rozhodné chvíli neposlány nikde posily ku pomoci, vojáci sami hnáni do boje vedrem a pochody na smrt zemdlení, hladovi a zbytečnými zavazadly přetíženi, kdežto měli před sebou nepřítele, jehož vojáci dostatečně byli zásobeni chlebem, masem i vínem, kteří měli i poměrně lehké, praktické a klimatickým poměrům přiměřené vyzbrojení i vystrojení. Kromě toho jsou zjištěny mnohé kriklavé zlořády v zásobování a stravování vojska rakonského; dělof se tu množství podvodů. Lichvářští dodavatelé, nevěrní komisaři vojenští dali si miliony vyplatiti, z nichž větší část splýnula do jich vlastních kapes. Náramná stáda volů, zásoby vína a chleba uloženy jsou v počtech, ale ve skutečnosti jich nebylo. Gyulay sám ukázal se býti vůdcem, jemuž scházely bystrozrak, rozhled a znalecký úsudek, — jemuž scházela i rozhdnost a důslednost. Podotknouti dlužno však ku svědeckví pravdě, že Gyulay, jsa si vědom nedostatečných sil svých, sám před válkou žádal, aby úloha tak těžká nebyla mu na bedra skládána a aby svěreno mu bylo velení podřízené; byltě Gyulay jedním z oněch protekcíých generálů, kteří vyšinuli se k nejvyšším důstojenstvím, aniž by byli v ohni stáli. Hlavně působením tehdejšího miláčka u dvora vídeňského hr. Grünneho zůstalo však přece na tom, že Gyulay stal se velitelem, ačkoliv veřejně mínění vyslovovalo se vesměs proti němu, poukazujíc na Radeckého oblíbence a rádece, zbrojmistra Hessa. Gyulayovi přidělen byl co náčelník generálního štábu pozdější ministr války, tehdež plukovník Khun, jehož rady bylo ale tak málo dbáno, že několikráte viděl se nucena ohraditi se písemně do Vídně proti zodpovědnosti za plány, dle nichž bylo vojsko voděno. Když pak i bitka u Melegnána byla ztracena, kdež opět Rakušané, kryjíce ústup ostatní armády stáli proti ohromné přesile a i Milán opuštěn, tu složil konečně Gyulay velitelství v ruce císaře Františka Josefa. Tím ale nebylo přece ještě docíleno žádoucí jednoty n velení a k odstranění vad ostatních nezbylo ani času; nešťastná bitva u Solferina byla toho důkazem a brzké uzavření míru se ztrátou Lombardska následkem.

život. Sjelot se sem asi šedesát generálů a vyšších štábních důstojníků, — mezi nimi čtyři arcivévodové a tehdejší korunní princ saský, — aby v chvíli tak vážné a osudné vyslechli náhledy a rozkazy svého nejvyššího vůdce a velitele. Všichni očekávali důležitá sdělení a významné rozkazy, — a to tím spíše, jelikož bylo to od počátku válečných operací vůbec poprvé, co polní zbrojmistr Benedek generály a štábní důstojnictvo k sobě povolal a jelikož ani žádný z velitelů sborů armádních neměl ani tušení o tom, co nejvyšší velitelství zamýšlí a co v nejbližších hodinách děti se má neb nemá.

Veliké napnutí — tak líčí jeden ze svědků schůze té onen památný okamžik — a jakési slavnostní ticho ovládalo celé to skvělé shromáždění generálů, když Benedek v kruh ten vstoupil a slova se ujal.

Takřka se zatajeným dechem naslouchali přítomní každé jeho větě, oddávajice se naději, že nabudou jasného názoru o stavu věci a o úmyslech vrchního velitele, — že dozvedí se, jakým asi způsobem hodlá armádu vyvésti z povážlivého stavu, v jakém se ocitila a jaký při tom úkol čeká jednotlivé sbory a divise jízdné.

Generálové naslouchali a čekali, však minuta mýjela za minutou, aniž by o tom všem jen slovíčko uslyšeli. V krátkých, úsečných, často dlouhými odmlčkami přerušovaných, ba někdy až i nesouvislých větách mluvil Benedek z počátku jen o praobyčejných poměrech služebních, — na to prudkými slovy láteril na „raisonování a kritisování“ důstojníků, žádaje, aby generálové hleděli udržeti „s neuprosnou a bezohlednou přísností železnou kázeň“. Po několika. věci té se týkajících větách, jež pronesl takřka křikem, jímž chtěl snad dáti na jevo starou svou energii anebo jímž se spíše snad chtěl do obvyklé ráznosti své vemluvit, vyslovil se Benedek tónem zase již mírnějším, že „jest nutno otřesenou důvěru vojska opět povznésti“. Jak by se to mělo státi po všem tom, co předešlého téhodne se událo, o tom podrobněji mínění a radu svou nepronesl.

Odmčev se zase na chvíli, při čemž zrak jeho tékal po mlčky jej poslouchajícím shromáždění, pokračoval opět tónem prudkým: „Pánové, nespouštějte se do žádných zbytečných srážek!“ pravil příkře. „A když boji skutečně nelze se vyhnouti, pak nechť velitelé sborů vydávají jasné, srozumitelné, souvislé a ne rozvláčné dispoce!“ Někteří z přítomných měli za to, že tato ostrá a příkře pronesená poznámka platila především podmaršálkovi bar. Rammingovi, jenž — jak známo — velel u Náchoda.

Na to vytýkal ještě Benedek, že opatření bezpečnosti nevykonávají se tak, jak před nepřítelem jest potřebí a doporučoval, aby děly se co možno daleké obhlídky, — velitelé aby od svých podřízených důstojníků žádali jasných a spolehlivých zpráv a zejména aby měli péči o řádnou bdělost na předních strážích.

Na to tázal se Benedek generálů, jak se vede vojsku v leženích a má-li mužstvo i koňstvo dostatek vody. Když generálové k dotazu tomu příznivě odpovíděli, uslyšeli konečně první zmínku o tom, co má asi vrchní velitel za úmysly: vyslovit se důvěřivým tónem, že „hodlá vojsku krvavými boji posledních dnů zemdlenému popřáti

v postavení, v němž se právě nachází, po několik dnů řádného odpočinku, aby stalo se opět k boji schopným“.

To byl tedy úmysl nejvyššího velitele severní armády dne 2. července ve 12 $\frac{1}{4}$ hod. v poledne.

Slova ta učinila ovšem na většinu přítomných generálů velmi nemile překvapující dojem. „Po několik dnů — odpočinek!“ — to bylo tedy vše, co jim nejvyšší velitel v hodině tak předůležité chtěl sdělit?

Nikdo z přítomných neměl ale té odvahy, aby k slovům těm dovolil si poznámky; jenom generalmajor baron Edelsheim-Gyulay odvážil se k námitce, že „armádě bude s téží dopřáno odpočinku, jelikož lze za to míti, že nepřítel ne-li ještě dnes večer, tedy následujícího dne z rána jistě učiní útok“.

Benedek významné této poznámky si ale ani nepovšiml a odvětil pouze, aby „jen pilně a co možno nejdál vysílaly se hlídky“.

Na to se uklonil, — generálové uklonili se též a veliká válečná porada před památnou bitvou kralohradeckou byla tím v hlavním stanu rakouském ukončena.

S pocity nevyšlovné stísněnosti vraceli se zajisté všickni generálové a štábní důstojníci, pokud velikost a důležitost doby té pochopili, ku svým sborům a ležením. Byloť to za této války poprvé, co všickni setkali se přímo tváří v tvář se svým, dříve tak do nebe vynášeným nejvyšším velitelem, od něhož po smutných událostech předešlých dnů očekávali určité rozkazy, z nichž by vysvítal nějaký rozhodný, pevný úmysl jeho a z nichž by dala čerpati se naděje a důvěra v lepší obrat věci. Ale ani jediného slova takového neuslyšeli generálové z úst Benedekových. Každý z nich opouštěl schůzi s trapným a skličujícím dojmem, že vrchní velitel vlastně asi sám — nevěděl, co by jim říci měl, — že o svých úmyslech není ani sám rozhodnut a že o celém jeho jednání a konání za příštích předůležitých hodin rozhodovati bude nejspíše jen to, co činiti bude — nepřítel. Dojem ten nebyl ovšem takový, aby povzbuzoval k důvěře a k naději ve vítězství.

Hodlá-li nejvyšší velitel vyčkati útok nepřítel v místech, kde právě armáda stála a hodlá-li svěsti s ním zde rozhodnou bitvu, o tom nedovedl si z generálů učiniti jasné ponětí nikdo.

Benedek sám telegrafoval o půl čtvrté hodině odpůldne císaři: „Armáda zůstane zejtra ve svém postavení u Králové Hradce; celodenní odpočinek a řádné opatření potravinami dobře působilo. Doufám, že nebude potřebí dalšího ústupu“.

V leženích očekávali za prvních hodin odpoledních velitelové brigád a pluků s trapnou netrpělivostí návrat těch šťastných, kterýmž popráno bylo býti přítomnu válečné poradě, v níž — jak doufáno — z úst nejvyššího velitele zazněti měla tak toužebně očekávaná zvěst, kterak asi armádě bude přese všechny nehody dosavadní lze přece ještě snad domoci se vítězství. Bohužel neuslyšeli ani pak, když vyšší velitelové z porady se vrátili, nic než: „Po několik dnů má prý býti odpočinek“. Přese všecko naléhání a kroucení hlavami nedovedli ani nejdůvěrnější přátelé k Benedekovi povolaných generálů dopátrati se zpráv jiných, z nichž by

nabytí mohli ponětí, co vlastně nejvyšší velitel obmyšlí a co asi armádu v nejbližších snad již hodinách očekává.

Po 4. hodině vydán pak skutečně armádní rozkaz, v němž jednotlivým sborům se oznámilo, že dne 3. července zůstanou v témže postavení, jež právě zaujímají.

Rozkaz ten, jakož i jinak dosti nepochopitelná zpráva, generály do ležení přinešená, že Benedek pomýšlí na několikadenní odpočinek, působil na armádu tak konejšivým způsobem, že k večeru zajisté mnohý z umdle-
ných důstojníků i vojnů uleh bezstarostně na vlhkou zem s nadějí, že několikadenním spánkem řádně se zotaví a posilní. Ačkoliv již v noci na den 2. července bylo zákopníkům nařízeno, by u Chlumu a Lípy, jakož i u Přímu a Probluze zřídily se rychle zákopy pro děla pro případ, že by snad nepřítel pokusil se o útok, nadál se snad přece jen dne 2. července večer po konejšivé zprávě o několikadenním odpočinku asi málo kdo v armádě rakouské, že již dne 3. července ráno dojde k tak osudné bitvě. Vždyť — jak podotknuto — ani velitelové sborů ještě dne 2. července večer nevěděli pranic určitého, hodlá-li vrchní velitel v tomto nynějším rozložení armády před Labem vůbec pustiti se v boj, kdyby nepřítel útok skutečně učinil a bitvu nabízel.

Postavení s takovou řekou, jako jest Labe, v zadu armády, bylo ovšem pro případ, že by byla bitva ztracena, velmi nebezpečné.

Kromě toho jevílo se postavení to mezi Labem resp. mezi vesničkou Trotinou a městem Nechanicemi v podobě oblouku, což má ovšem také své slabé a povážlivé stránky. Benedek, ač měl-li vůbec v úmyslu svéstí tak záhy větší bitvu, měl míti na zřeteli, aby armáda stála v postavení tak pevném a krytém, aby nepříteli útok co možno byl znesnadněn, dále pak aby při překonávání těchto překážek síly jeho všemožně se unavily, jakož i aby přirozenými a umělými překážkami udržován byl dle možnosti nejdéle v takové vzdálenosti, kde by rychlopalba jehlovek nemohla tak zhoubně působiti a kde by za to dělostřelectvo rakouské mohlo tím vydatněji pracovati, kdežto by i pěchota rakouská byla mohla tu jedinou výhodu svých pušek — totiž další a jistější dostřel — řádně vykořistiti. Malé potoky Bystřice z jedné a Trotinka z druhé strany ovšem takovými vydatnými překážkami nebyly.

Poukazuje se tu v mnohých spisech a úvahách kritických k tomu, jak pevné postavení obranné by měl Benedek na levém břehu Labe na výšinách čibuzských za Smřicemi mezi oběma pevnostmi Josefovem a Hradcem Králové a mezi řekami Úpou i Metují z jedné a Orlicí z druhé strany a s Labem ve Smřicích na několik ramen rozděleným před sebou. Postavení to bylo by ovšem velmi silné, ba zajisté tak silné, že by se byl asi nepřítel o útok čelem ani nepokusil, nýbrž že by byl hleděl spíše armádu rakouskou směrem jižním obejít, čímž by ji byl ovšem záhy k tomu přinutil, aby postavení to zase opustila.

Rovněž pevné bylo by postavení armády taktéž na levém břehu Labe se středem u Nového Hradce a Zámečku. Pravé křídlo bylo by tu kryto pevností Hradcem Králové a řekou Orlicí a útok na levé křídlo byl by nepříteli znesnadněn tím, že by byl nucen značně pošinouiti hlavní sílu svou na pravém boku svém, čímž byl by ale také směr ústupu jeho pro případ bitvy ztracené velmi ohrožen. Ve spisu generálního štábu

rakouského pravi se, že by se byla dala i z tohoto postavení armáda Benedekova bez boje a pouhým obejítím vypuditi, za to však uznává se ve spisu tom, že nejvýhodnějším stanoviskem, jakéž té doby Benedek voliti mohl, — byla krajina u Pardubic. Nebylať zde armáda v nebezpečení, že ji nepřítel bude moci obejít, zde mohla se řádně doplniti a sesílit a za úhlem, jež zde tok Labe směrem na západ tvoří, mohla vyčkati nepřítele, až by o přechod přes Labe se pokusil. Odtud mohla také celá armáda pro případ dalšího ústupu voliti směr buď k Olomouci neb k Vídní. U Pardubic na levém břehu Labe bylo dle toho pro Benedeka nejvýhodnější postavení. Krajina mezi Trotinou a Nechanicemi s Chlumem a Lipou v středu a s Labem v pozadí byla ale celkem dosti nešťastně volena; jak nešťastně, osvědčilo se nejkřiklavěji, když bitva byla skutečně ztracena.

Nedá se ovšem upříti, že pásmo vrchů, jež táhne se od Trotiny (na silnici jaroměřsko-hradecké) k Probluzi, Přímu a Nechanicům, poskytuje zejména čelem na západ mnohou výtečnou posici hlavně k boji dělostřeleckému; dominuje Chlum, Lípa, Horní Příma a Probluz, a na pravém křídle výšina, na níž stojí Máslovědy, pak dvěma prastarými lípami zdobený vrch nad Horiněvsi dalekému okolí.*) Jelikož ale právě obloukovitý směr, v němž toto pásmo vrchů se vine, poskytuje nepříteli příležitost k ohrožení boku a zadu postavení toho, bylo ovšem nutno pomyslet i na to, aby obě křídla byla dostatečně silna k odražení útoků nepřátelských, jelikož by jinak byl i nejvítěznější boj v středu posice marným, jakž se pak skutečně stalo. Ve zprávě generálního štábu připouští se, že při všech vadách, jež v postavení tom se vyskytují, nebylo vítězství přece jen žádnou nemožností. Kdyby čelem k severu byly stály v první čáře nad Trotinkou k Račicům a odtud k Horiněvsi a Benátkám dva armádní sbory a u Nechanic nad Bystřicí také dva sbory, kdyby byl dále stál u Sádovy jeden armádní sbor se silnou zálohou dělostřelectva, kdežto tři armádní sbory byly by stály u Probluze, u Lípy a u Máslověd na pohotově, aby přispěly ku pomoci, kde by toho bylo potřebí, pak byl by dle náhledu ve zprávě generálního štábu vysloveného i v tomto postavení vítězný boj obranný možným, jelikož byly by pak i oba boky přiměřeně silně obsazeny.

V jakém postavení ale armáda rakouská dne 3. července skutečně stála a jak snadnou práci měl pak korunní princ pruský, když s armádou svojí v rozhodné chvíli mohl takřka hravě zmocniti se klíče celého postavení armády rakouské, o tom ještě obšírněji promluvíme.

K večeru dne 2. července docházely vždy určitější

*) Na Chlumu tábořil také r. 1744. pruský bojovný král Bedřich II. se svým vojskem. Z počátku sice Bedřich bojoval proti Karlu Lotarynskému s nevalným štěstím, couvaje stále do Slezska, brzy ale štěstí válečné opět začínalo mu býti příznivo, tak že přithl až k samému Hradci Králové a rozložil se táborem na výšině chlumské, odkudž město silně znepokojoval, až posléze k Jaroměři a Trutnovu se hnul. Na výšině chlumské dosud viděti jest staré náspy z dob válek s Bedřichem II. — Za válek husitských ležel na výšině od Rosnic k Probluzi se táhnoucí bezpochyby také slavný vůdce lidu táboritského Jan Žižka; dosud zve se aspoň čtyřmi lípkami označené a vyvýšené místočko u silnice nad vesničkou Nechanicemi „Žižkovým stolem“, odkudž otvírá se překrásná výhledka do okolí.

zprávy, že nepřítel jest na blízku; na různých místech srazily se již přední stráže a vrchnímu velitelstvu nezbylo konečně tedy večer jiného, než pomýšlet i na potřebné dispozice, kdyby mělo z rána dojít k útoku nepřítele na vojsko rakouské.

Armádní sbory rakouské tábořily i dne 2. července většinou tak, jak se byly po ústupu od Králové Dvora dne 1. července rozložily. Téměř jenom při obstarávání předních stráží staly se některé změny. Dle toho stál: druhý armádní sbor pod velením podmaršálka hr. Thuna i dne 2. července u Trotiny a Lochenic a sice rozložena byla brigáda Henriquezova s dělostřeleckou zálohou u Trotiny mezi silnicí a železničním náspem; brigády Württembergova a Saffranova, k níž za dne dorazil i onen prapor pěchoty pluku saskovymarského, kterýž den před tím byl obsadil Smiřice, tábořily mezi Trotinou a Sendražicemi, — brigáda Thomova stála kolem cesty vedoucí od Sendražic k Račicům. Mezi brigádou Württembergovou a Henriquezovou umístěn byl pluk hulánů císaře Františka Josefa č. 6., od něhož vysláno jest půl druhé škadrony do Smiřic.

Před druhým armádním sborem tábořila kolem mlýna Trotinského druhá divise lehké jízdy pod velením generalmajora prince Taxise. Jedna divise husarů od pluku krále Württemberského vyslána na přední stráže k Holohlavům a ke Chloumku a částečně i k Račicům a Hoříněvsi.

Čtvrtý armádní sbor pod velením podmaršálka hr. Festetiče družil se ku sboru druhému a sice tábořily brigády arcivévody Josefa, plukovníka Poeckha a brigáda Fleischhackrova, jakož i husarský pluk prince Bedřicha Karla východně od Nedělišť. Brigáda Brandensteinova vyslána byla k obstarávání předních stráží k Máslovědům; hlídky od druhého praporu pluku velkoknížete Michala, od 27. praporu myslivců a od jmenovaného již pluku husarského rozestaveny byly od Benátek k Hoříněvsi.

Osmý armádní sbor pod velením generalmajora Webera, jenž byl jak známo po bitce u Č. Skalice převzal velení nad sborem tím, na místě ochuravěšího arcivévody Leopolda, tábořil také u Nedělišť; a sice brigády Rothova (dříve Fragnerova) a Schulzova mezi Nedělišťemi a Předměřicemi a brigáda Wöberova (dříve Kreysserova) mezi Nedělišťemi a Hoříněvsi pod tak zvanou „Březinou“ na lukách. Brigáda ta měla i dne 2. července dva prapory pluku d'Este a 24. prapor myslivců v Račicích, aby obstarávaly službu předních stráží mezi Hoříněvsi a potokem Trotinkou. K večeru vystřídány byly tyto prapory jinými dvěma prapory téže brigády — a sice jedním od pluku d'Este a druhým od pluku Reischachova, kteréž vyslány byly do Hoříněvsi.

Třetí sbor pod velením podmaršálka arcivévody Arnošta stál za Sádovou s hlavním stanem na Lípě. Brigáda Procházková tábořila jižně od silnice hradecko-hořické a brigády Benedekova a Appianova byly za sebou severně od silnice směrem k Čistovsi a Hněvčevsi. Brigáda Kirchsbergova měla ležení za lesem Holá zvaným mezi Sádovou a Lípou. Dělostřelecká záloha sboru s dvěma škadronami hulánů Mensdorffových tábořila u Chlumu. Přední stráže obstarávalo mužstvo

brigád Procházkovy a Appianovy a sice 34. prapor u Dubu, Stračova a Sovětic, pak jedna divise 13. hraničářského pluku u Hněvčevsi, kdežto od brigády Appianovy vyslány dva prapory od pluku arcivévody Jindřicha do lesa Svibu. Pro případ, že by došlo snad k útoku nepřátelskému, nařídil arcivévoda Arnošt, aby brigády Procházkova a Kirchsbergova hájily okolí Šádovy, brigády Benedekova a Appianova pak aby držely se v okolí Čistovsi. Toto opatření učinil arcivévoda Arnošt, jenž rovněž jako ostatní velitelové nebyl do plánů Benedekových zasvěcen, o své vlastní ujmě, maje na zřeteli možnost, že by v noci nepřítel pokusiti se mohl o útok od Hořic.

Desátý sbor pod velením podmaršálka bar. Gablenze rozložen byl za osadou Lípou a sice brigády Kneblova a Wimpffenova jižně od silnice hradecko-hořické a brigáda Mondlova, kníž přiděleny byly i nepatrné zbytky nešťastné brigády Grivičičovy, mezi Lípou a Chlumem. Z brigády Grivičičovy dorazilo po nešťastném dni u Nového Rokytníku ku sboru nejprve jen tolik mužstva, že s těží seřídily se z něho dva prapory; později rozmnožen počet ten četnými od svých pluků a a sborů náhodou odloučenými hlídkami celkem na čtyři prapory.

Šestý sbor pod velením podmaršálka Ramminga stál se všemi svými brigádami a plukem hulánů Clamových soustředěn kolem Všestar.

První sbor, nad nímž velení převzal v noci následkem odvolání generála hr. Clam-Gallasa jeho dosavadní adlatu, generalmajor hrabě Gondrecourt, tábořil kolem Kuklen; jenom brigáda Ringelsheimova zůstala i dne 2. července u Plotiště a sice blíže nádraží kralohradeckého.

Generalmajor Ringelsheim, byv — jak známo — k návrhu Benedekovu telegramem císařovým přidělen k velitelstvu třetího sboru, složil v noci na den 3. července k ránu velitelství nad svou brigádou v ruce plukovníka Serinnyho od pluku vévody Württemberského.

Sbor Sasů pod velením korunního prince Alberta saského stál na nejzazším levém křídle a sice tábořila divise generallieutenanta Schimpffa kolem Lubna a Hrádku, — divise Stieglitzova kolem Dolního Přimu, dělostřelecká záloha s dvěma batteriemi u Dolního Přimu a třemi batteriemi u Charbuzic. Jízdecká divise generallieutenanta Fritsche tábořila u Nechanic mezi silnicemi vedoucími do Hrádku a do Lubna. Princ Albert ubytován byl v zámku Dolnopřímském. V Nechanicích stály k obstarávání předních stráží dva prapory pěchoty a jedna škadrona jízdy, v Hrádku pak za tímže účelem jeden prapor pěchoty a jedna škadrona jízdy saské. Řetěz předních stráží táhl se od Starých Nechanic přes Kunčice k Radikovicům.

Mezi Stěžery a Kukleny rozložena byla první divise lehké jízdy rakouské pod velením generalmajora barona Edelsheima. Desátý pluk husarů od brigády Wallisovy vystřídal dne 2. července husary Hessen-Kasselské na předních strážích nad Bystřicí. Pluk dragounů Windischgrätzových, kterýž dosud byl přidělen k desátému sboru armádnímu, obdržel dne 2. července rozkaz, aby přidružil se k první divisi lehké jízdy a sice k brigádě bar. Appela.

První divise rezervní jízdy pod velením podmaršálka prince Holštýnského stála u Lochenic a druhá divise rezervní jízdy

pod generálmajorem Zaitskem u cibelen blíže Všestar. Pluk hulánů Schwarzenbergových odeslán k armádní záloze dělostřelecké. Třetí divise rezervní jízdy pod velením generálmajora hr. Coudenhove tábořila kolem Dohalic. Jedna škadrona hulánů od pluku cara Alexandra a jedna škadrona husarů od pluku prince pruského vyslány jsou ku Štračovu, aby pozorovaly pohyby předních stráží nepřátelských.

Dělostřelecká záloha armádní pod velením plukovníka Tillera rozložena byla u Nedělišť blíže zámecké zahrady. S ní zároveň tábořil zde pluk hulánů Schwarzenbergových.

Armádní zásoby střeliva pošinuty byly dne 2. července až k Bejšti za Novým Hradcem.

V 9 hodin večer obdrželo velitelství osmého armádního sboru rozkaz, aby následkem zpráv o proudech nepřátelských stojících v okolí Nového Bydžova, Smidar a Hořic sbor ten časně z rána ležení u Nedělišť opustil a aby táhl k Charbuzicům a Stěžírkám a tam aby rozložil se směrem k Bohárně, Barchovu, Dobřenicům a Libčanům.

Teprve o 11. hodině v noci, když docházely již zprávy tak určité, že nemohlo býti o blížení se nepříteli prázdné pochybnosti, jednalo se u vrchního velitelstva armády — v zmíněném již hostinci „u města Prahy“ na pražském předměstí u Hradce Králové — o všeobecné dispoziční pro případ, že by dne 3. července z rána dojiti mělo k útoku na postavení armády rakouské.

Dispoziční ta byla teprve dne 3. července o 2. hodině ranní zvláštními posly všem velitelům sborů a divisi jízdních, jakož i velitelstvu armádní zálohy dělostřelecké rozeslána a zněla, jak ve zprávě generálního štábu dočísti se lze, jak následuje:

„V Hradci Králové dne 2. července o 11. hodině v noci: Zprávy, kteréž dnes došly, zvěstují, že stojí silná nepřátelská oddělení v okolí Nového Bydžova a Smidar až k Hořicům. Mezi našimi a nepřátelskými předními hlídkami došlo již u Kobylic a u Suché k šarvátkám.

„Dle postavení, jež nepřítel zaujímá, lze za to míti, že zejtra snad dojde z nepřátelské strany k útoku, jenž by především směřoval proti královskému sboru saskému.

„Stane-li se tak, dávám tento rozkaz:

„Královský sbor saský obsadí výšiny u Popovic a Třesovic, levé křídlo pošine poněkud zpět a bude je kryti vlastní jízdou. Ku předu vyšlou se jen přední stráže.

„V levo odtud a poněkud nazpět na nejzazším levém křídle postaví se na vhodném stanovisku první divise lehké jízdy.

„Desátý armádní sbor postaví se v pravo od sboru saského a v pravo od desátého zaujme místo třetí sbor na výšinách u Lípy a Chlumu.

„Osmý sbor určen jest především k tomu, aby byl sboru saskému ku podpoře a postaví se tudíž za sborem tím.

„Všecky sbory a oddělení, kteréž nejsou zde jmenovány, zůstaňtež po tu dobu, pokud by útok čelil jen proti našemu levému křídlu, na pohotově. Kdyby však útok nepřátelský nabyl větších rozměrů a kdyby

směřoval i proti našemu středu a i pravému křídlu, pak nechť ihned celá armáda postoupí v bitevní šik a sice:

„čtvrtý sbor zaujme místo v pravo od sboru třetího na výšině mezi Chlumm a Nedělišťemi a na nejzazším pravém křídle postaví se vedle čtvrtého sbor druhý;

„druhá divise lehké jízdy soustředí se za Nedělišťemi a zůstane zde na pohotově;

„šestý sbor soustředí se u Všestar a první sbor u Rosnic;

„první a třetí divise rezervní jízdy státi budou u Světi a druhá divise rezervní jízdy u Břízy.

„Dojde-li k všeobecnému útoku, pak budou první a šestý sbor, jakož i všech pět divisí jízdy a dělostřelecká záloha, jež postaví se za prvním a šestým sborem, zálohou armády, kteráž bude výhradně jen mně k dispozici.

„Zejtra ráno musí býti celá armáda připravena k boji. Sbor, na nějž nejdříve uderí se útokem, podej o tom bez odkladu zprávu sboru, kterýž mu bude nejbliže a jenž pak pošle zprávu tu dále.

„Osmý sbor opustí ihned svůj dosavadní tábor a vyšle do hlavního saského stanu důstojníka, kterýž pak pro případ, že by boj již vypukl aneb kdyby k němu již záhy dojíti mělo, pospíší osmému sboru vstříc, aby jej uvedl ve vhodné stanovisko za sborem saským. Kdyby však okolnosti tomu nenasvědčovaly, že by k útoku dojíti mohlo, pak nechť osmý sbor postaví se v dříve již ustanovené místo u Charbuzic.

„Pro případ, že bude útok učiněn jen na levé křídlo naše, budu meškati na křídle tom, dojde-li ale k všeobecné bitvě, budu na výšině u Chlumu.

„Kdyby armáda donucena byla k ústupu, bude se ubíratí po silnici přes Holice k Vysokému Mýtu, aniž by se pevnosti dotkla.

„Druhý a čtvrtý sbor hned jak tento rozkaz obdrží, nechť postarají se o zřízení lodkových mostů přes Labe a sice druhý sbor o dva mosty mezi Lučenicemi a Předměřicemi a čtvrtý sbor o dva mosty u Plácek.

„První sbor nechť ihned dá svými zákopníky zříditi most přes Orlici u Svinar.

„Že nařízení tomu jest vyhověno, o tom podejtež důstojníci ústně i písemně zprávu a zároveň budiž naznačeno, kde mosty jsou zřízeny.

„Bližší dispoziice pro případ ústupu podají se zejtra. Benedek“.

Z této dispoziice, kterouž v doslovném překladu zde podáváme, vysvítá dosti zřejmě, že vrchní velitelství mělo asi dosud hlavně na zřeteli jen útok armády Bedřicha Karla, oddávajíc se klamně domněnce, že korunní princ pruský s druhou armádou jest ještě snad příliš vzdálen, než aby mohl současně s armádou prince Bedřicha Karla operovati a v čas jí ku pomoci přispěti. Benedek, jemuž přece nebyl skutečný stav armády rakouské neznámý, učinil tu patrně pokus na zdař bůh, spoléhaje bezpochyby v to někdejší válečné štěstí své a doufaje, že snad bude ještě lze dobytí s celou spojenou armádou rakouskou vítězství nad jednou armádou pruskou, pokud nebudou ještě obě armády spojeny.

Dispoziici Benedekové vytýká se v kritických úvahách hlavně kusost, neúplnost a nejasnost. Nikde neudává se blíže účel podniknutého boje, neudávajíc se nikde místa, jichž zvláště nutno by bylo

bájeti a soustřeďují se mocné síly na místech, kde jich nebylo třeba, kdežto jiná před důležitá místa, jako na př. výšina nad Horiněvsi a Račicemi, jakož i níže položená místa, odbytá jsou jen několika slovy a nejasným ustanovením, aby druhý sbor armádní, jenž stál na nejzazším pravém křídle, řídil se dle čtvrtého sboru, k němuž měl se na pravém jeho boku připojiti. O nějakých důležitějších opatřeních pro případ, že by snad armáda korunního prince pruského přece zasáhla činně v boj, nebylo v dispozici také ani řeči. Veliká vada spatruje se také v tom, že pro případ ústupu ustanovuje se pouze jediný směr, — silnice přes Holice k Vysokému Mýtu. Při tom dlužno míti na zřeteli, že pevností projíti se nemělo a celé okolí Králové Hradce že bylo zatopeno, tak že jen hlavnější silnice táhly se jako náspy hladinou jezera, v něž byly kotliny kolem pevnosti daleko široko proměněny.

Armády pruské nezměnily za dne 2. července svá postavení. Jenom armáda polabská posunula se blíže ku armádě prince Bedřicha Karla a sice dorazil téhož dne přední voj její do Smidar, 14. divise dospěla do Chotělic, 15. divise do Lhoty smidarské, 16. divise do Vysokého Veselí a divise gardové zemské obrany do Kopidlna.

První i druhá armáda zůstaly v postavení, jež den před tím zaujímaly.

Hlavní stan krále pruského přibyl dne 2. července ráno do Jičína. V hlavním stanu pruském nevědělo se dosud, že armáda rakouská stojí na pravém břehu Labe; mělot se za to, že rozložila se za Labem mezi Metují a Orlicí, opírajíc se svými boky o Josefov a Hradec Králové. Na základě této domněnky bylo původně ustanoveno, že dne 3. července pravé křídlo armády Herwarthovy a prince Bedřicha Karla postoupí v čáru Chlumec, Nový Bydžov a Hořice a zároveň že podnikne ostrou obhlídku krajiny až k Labi a zabezpečí si přechody přes Labe u Pardubic. Druhá armáda — totiž armáda korunního prince — měla postoupiti směrem k Úpě a Metují. Kdyby nabylo se přesvědčení, že lze někde na armádu Benedekovu s nadějí ve zdárný výsledek uderiti buď směrem čelným nebo bočním, mělo se to státi v nejbližších dnech; kdyby však bylo postavení císařské armády příliš pevné, mělo ji veškeré pruské vojsko přes Pardubice obejít.

Rozkaz k tomu byl již v Jičíně dne 2. července zhotoven a gen. Moltkem podepsán.

Zatím ale došly do hlavního stanu pruského pozdě večer zprávy, že armáda rakouská stojí dosud na pravém břehu Labe za potokem Bystricí a tím ovšem výše uvedená dispoice rázem změněna. Princ Bedřich Karel, jenž — jak známo — meškal dne 2. července v Kamenici, vyslal totiž dva své důstojníky s několika jezdci, aby ohledali krajinu za Hořicemi. Oba důstojníci setkali se s předními strážemi rakouskými. Zejména major Ungar, jenž dal se směrem ku Králové Hradci, vrazil blíže Dubu na silnici hořické a silné oddělení rakouské jízdy a myslivců. Rakouští buláni uderili na dragouny pruské, majora Ungara doprovázející a zahnali je po krátkém boji, při kterémž byl i sám major Ungar pikou bulánskou nepatrně do boku píchnut. Také

druhý princem Bedřichem Karlem vyslaný důstojník, jenž dal se více v pravo, směrem k Nechanicům setkal se s hlídkami rakouskými, před nimiž rychle bylo mu couvnouti. Oba důstojníci vrátili se šťastně nazpět se zprávami, že výšiny za potokem Bystřicí rakouským vojskem jsou obsazeny. Také plukovník Zychlinski, jenž byl s jedním praporem pruského 27. pluku pěchoty k večeru obsadil zámek a ves Cerekvici, jakož i blízký lesík Lysici, podal zprávu, že u Lípy táboří značná síla rakouského vojska, kteráž tam táhla od Vřeštova. Zajatí vojínové rakouští a vyzvědači potvrdili tyto zprávy určitějším sdělením, že třetí sbor rakouský táboří u Sádovy, desátý sbor u Lípy a Dlouhodobor, první sbor hned za ním směrem ke Kuklenám a Sasové u Probluze, za nimi pak že leží mnoho jízdy a dělostřelectva. Husarské hlídky přinesly také zprávu, že i lesnaté výšiny za Benátkami u Máslověd obsazeny jsou rakouským vojskem.

Následkem těchto sdělení rozhodl se v 9 hodin večer princ Bedřich Karel, že hned z rána s celou svojí armádou a s vojskem Herwarthovým na postavení rakouské udeří. Zároveň zaslal i korunnnímu princí o tomto úmyslu svém zprávu, žádaje, aby také korunnní princ buď s jedním nebo i více sbory operoval směrem k Josefovu a tím aby kryl levé křídlo první armády při jejím útoku na vojsko rakouské, jebož síla v postavení za Bystřicí páčila se asi na čtyři sbory. Korunnní princ obdržel tuto zprávu prince Bedřicha Karla o 2. hodině ranní z rukou poručíka Normanna. Velitele armády polabské generála Herwartha došel o 1 hodině po půlnoci rozkaz prince Bedřicha Karla, aby s celou silou, co možno nejčasněji z rána postupoval k Nechanicům. Všecky divise armády prince Bedřicha Karla státi měly již o 2. hodině po půlnoci pohotově na silnicích vedoucích k Sádově a Cerekvici a sice od třetího sboru pátá a šestá divise u Hořic po obou stranách silnice u obcí Březovic a Chvaliny, od čtvrtého sboru sedmá divise u Cerekvice a osmá u Milovic; od druhého sboru čtvrtá divise u Ostroměře a třetí u Pšánek; jízda soustřediti se měla u Dobré Vody a dělostřelecká záloha u Hořic.

Princ Bedřich Karel, učiniv toto opatření, vyslal ihned také náčelníka svého generálního štábu, generallieutenanta Voigts-Rhetze do Jičína, aby o tom v královském hlavním stanu podal zprávu a všecky učiněné dispozice předložil k nejvyššímu schválení.

Ve válečné poradě, která se ihned mezi 11. a 12. hodinou o věci té v přítomnosti krále odbývala, stalo se usnešení, aby i korunnní princ ne toliko snad s jedním sborem, nýbrž s celou svojí armádou útok prince Bedřicha Karla podporoval a za tím účelem aby bez odkladu se všemi sbory svými co možno nejrychleji dal se směrem proti pravému křídlu rakouskému na pochod.

Rozkaz ten odeslán korunnnímu princí o 12. hodině v noci podplukovníkem hr. Finkensteinem. Aby aspoň část armády korunnního prince co možno nejdříve mohla se dáti na pochod, zaslal generál Moltke i veliteli prvního sboru armádního generálu Boninovi rozkaz, aby bez odkladu sbor svůj připravil na pochod. Hr. Finkenstein odevzdal rozkaz platící gen. Boninovi ve čtvrt na 4. hodinu ráno jeho předním strážím u Zábřezí nad Poličany a za hodinu na to měl jej i sám Bonin již v ruce.

Do Králové Dvora dorazil brabě Finkenstein ke korunnímu princi o 4. hodině ráno, vykonav tak cestu páčící se na půl páté míle, koňmo ve čtyřech hodinách.

V hlavním stanu pruském byli ovšem úplně o tom přesvědčeni, že před dvanáctou hodinou polední nelze na spolupůsobení armády korunního prince počítati a byli si také úplně toho vědomi, v jak nebezpečném postavení by se armáda prince Bedricha Karla ocítila, kdyby se útok její nezdaril. Patrně tudíž, jak velice hlavnímu velitelstvu pruskému na tom záleželo, aby rozkaz platící korunnímu princi odevzdán byl najisto a co možno nejdříve. Podplukovníku Finkensteinovi veliká a důležitá úloha ta šťastně se zdařila. —

Seřadování se obou armád k bitvě a začátek boje.

Již před půlnocí dávaly se pluky armády prince Bedřicha Karla na pochod na vykázaná jim stanoviště. Okolo půl druhé hodiny ranní opustil i princ Bedřich Karel s celým štábem svým Kamenici ubíraje se do Milovic.

Noc byla chladná, větřík mrazivě vál a měsíc jen chvílemi prodral se z mračen. Dohasínající ohně v leženích kmitaly se tmou jako bludičky. K ránu spadla hustá mlha a později dalo se do drobounkého deště, jenž trval pak až do poledne. Byla to ona později tak pověstná „mlha chlumská“!!

Plukové pruží táhly tmou noční u vědomí vážného úkolu, jakýž jim nastával, v největší tichosti na svá místa, kamž mezi čtvrtou a šestou hodinou všechny divise dorazily.

O šesté hodině ranní stály již k boji pohotově: divise Franseckého u Cerekvice a Třebovětic, divise Hornova u Milovic, divise Herwartha mladšího u Břišťan, divise Werderova u Pšánek, divise Mansteinova a Tümplingova -- obě pod velením Mansteinovým -- u Hořic.

V tutéž dobu -- v šest hodin -- obdržel princ Bedřich Karel zprávu, že polabská armáda dorazí se třiceti šesti prapory mezi 7. a 9. hodinou k Nechanicům a sice že potáhne přední voj pod velením Schoelerovým ze Smidar směrem přes Skřivany a Kobylce a za ní divise Etzelova a divise Kansteinova přes Nový Bydžov a Prasek k Nechanicům a divise Münsterova přes Smidary a Podolíby na Lodín.

Princ Bedřich Karel dal tu ihned rozkaz, aby střed armády hnul se ku předu směrem k Dubu a k Sádově. Obilí promoklé sklánělo se k zemi. Harcovníci porůznu postupující snadno brali se ku předu, kdežto šiky spojené jen s tíží draly se v před. I dělostřelectvo mělo tuhou práci, aby dostalo se dále mokrou a kluzkou půdou, do níž kola děl zapadala.

Do prvního šiku bitevního pohybovaly se ku předu druhý armádní sbor pod velením generála Schmidta od Pšánek a Břišťan v pravo od silnice hořickohradecké. Po silnici a v levo od ní táhla osmá divise Hornova od Milovic k Sádově. Sedmá divise Franseckého měla po

zahájení boje u Sádovy vytrhnouti od Cerekvice směrem k Benátkám a lesu Svibu.

Do druhého šiku táhly za osmou divisi pátá a šestá po obou stranách silnice, kdežto dělostřelecká záloha ubírala se po silnici.

Jízdný sbor vytrhl o půl páté hodině z Dobré Vody do Petrovic, odkudž měl zvolna sledovati za pravým křídlem druhého sboru a udržeti spojení s armádou Herwarthovou.

Vojsko do prvního šiku bitevního určené mělo se za výšinami u Dubu, Mžan a Suché seřaditi k útoku na Mokrovousy, Dohaličky, Dohalice, a Sádovu. Výšiny ty volně se sklání od Dubu k Sádově a k potoku Bystřici vůbec, přes niž u Sádovy vede kamenný, klenutý můstek. Za Sádovou stoupá opět krajina vzhůru k Lípě a Chlumu. V pravo u silnice mezi Sádovou a Lípou rozkládá se les Holá, v levo od silnice mezi Čistovsi a Benátkami zelená se větší lesem porostlý hřeben — jest to les Svíb, ode dne 3. července 1866. tak smutně památný a mezi lidem také Obora zvaný.

Přední voj druhého sboru pruského — třetí divise pěchoty — dorazila o půl osmé k Zavadilce, hlavní část sboru ale teprv k 9. hodině. Před osmou hodinou přibyla i jízda k Suché. Čtvrtá divise pěchoty dala se přímo z Brištan směrem k Mžanům a již o půl osmé Mžany obsadila. Přední stráž rakouské brigády Procházkovy před Prusy volně ustupovaly ze Stračova a Dubu, později i ze Sovětic a Hněvčevsi. Když pak ku čtvrté divisi pruské přidělený hulánský pluk vyrazil ze Mžan ku předu, padla — několik minut po půl osmé hodině — první rána z děl šesté batterie rakouského třetího pluku dělostřeleckého, přidělené k brigádě Procházkové, načež jala se páliť i děla pruská od Mžan k Sádově a Dohalicům.

Současně vtrhl i přední voj osmé divise pruské do Sádovy a došlo nejdříve u cihelny před obcí tou ležící k první srážce. Když pak začal oheň také z děl batterie ku brigádě Appianově přidělené od Čistovsi, odpovídaly ku střelbě té i od Sádovy tři batterie pruské, jež kryl první prapor 71. pluku.

Třetí sbor pruský, ustanovený do zálohy, seřadil se u Klenic. Sedmá divise pod velením energického Franseckého dala se po půl osmé, když střelba z děl od Sádovy zazněla, na pochod od Cerekvice k Benátkám.

Touže dobou rozvinula se i hlavní síla osmé divise směrem k Sověticům, aby měla spojení se sedmou divisí, zůstávíši jen přední voj svůj před Sádovou. Také armáda Herwartha z Bittenfeldu dorazila s předním vojem svým před 8. hodinou k Starým Nechanicům, odkudž osmý prapor saské pěchoty před přesilou ustoupil.

O osmé hodině oznamovalo po celé čáře pruské hromové „hurrá“, že na výšinu u Dubu dorazil — král pruský. Vzduch se otrásal jásavým pokřikem, přilby i čapky litaly do povětří, — puškami, šavlemi, píkami i prapory kýván králi, dostavivšímu se na bojiště, nadšený pozdrav vstříc.

Král Vilém opustil již o 5. hodině ráno Jičín s povozem a přibyl, jak již podotknuto, o 8. hodině k vesničce Dubu nad Sádovou. Za první budovou vesnice sestoupil král s povozu a vsedl na připraveného

proň koně, jemuž dáno pak po bitvě jméno „Sádova“. V družině králové byli kromě pobočníků generallieutenantů Alvensleben, Treskov, Boyen, Fink z Finkensteinu, ministr války Roon, generál Moltke, generalmajor Podbielski a předseda ministerstva Bismark v uniformě majora sedmého pluku těžké jízdy zemské obrany.

Té doby rozvinul se již boj dělostřelecký plným proudem, všude svítily blesky vypálených ran, vzduch se otrásal hlomozem, krajinu zahaloval hustý dým a granáty syčely na všech stranách.

Mimo jiné padl i jeden granát do oddělení hulánů, jež stálo u Dubu v průvodu krále, zaryl se hluboko do země, vyhodil sloup bláta asi na dvacet stop do výše a zabil prasknuv čtyři hulány.

Armádní sbory korunního prince pruského mohly teprv o 8. hodině ze svých vzdálených ležení nastoupiti pochod a sice dle rozkazu dáti se měl první armádní sbor a sbor jízdy dvěma směry přes Zábřez a Trotinu (u Miletína) do Vřešтова, — sbor gardy táhnouti měl z Králové Dvora k Jeříčkám, šestý armádní sbor měl se dáti k Velichovkám a odtud vyslati přiměřené oddělení k pozorování pevnosti Josefova a pátému sboru uloženo, aby teprv za dvě hodiny po odchodu šestého sboru táhl k Chotěborkům.

Když pruské pluky armád prince Bedřicha Karla a Herwartha z Bittenfeldu hotovily se k útoku, nestála ještě armáda rakouská na vykázaném jí stanovisku, jelikož dle doslovného znění dispozice mělo se nastoupiti v bitevní šik, teprv až by nepřítel se blížil. Proto také teprv o půl osmé hodině, když zahřměly první rány z děl, seřadovaly se jednotlivé sbory na vykázaných jim stanovištích.

V středu postavení rakouského státi měl — jak již sděleno — sbor třetí a desátý.

Velitelstvu třetího sboru dodána byla dispozice Benedekova teprv o 6. hodině ráno. Dle nařízení v ní obsaženého neměl třetí sbor brániti Sádovu samu, nýbrž svah mezi Lipou a Chlumem. Dříve nežli mohlo velitelství sboru přiměřená tomu nařízení rozeslati jednotlivým brigádám, oznamovaly již přední stráže, že blíží se nepřítel se značnou silou pěchoty, jízdy a dělostřelectva.

Podmaršálek arcivévoda Arnošt rozkázal ihned, aby brigády sboru jeho ustoupily ve vykázané jim stanovisko mezi Chlumem a Lipou a jenom brigádě Procházkově*) dáno nařízení, aby po tak dlouho hleděla se udržeti co zadní voj sboru, pokud ostatní brigády nebudou rádně u Lípy sešikovány. Brigáda Kirchsbergova zaujala postavení jihozápadně od Lípy, brigáda Benedekova obsadila Lipu, Chlum a lesík mezi oběma

*) Velitel brigády té, baron Otakar Procházka, stal se v širších kruzích známým zejména r. 1880. Byl totiž v březnu téhož roku co podmaršálek ve výslužbě a co stařec 68letý zatčen a obviněn zločinem podvodu, jehož význam spočíval hlavně v prodeji padělané koncese k zařízení herny v republice San Marino a v padělání pečeti děkanství města Klatov, v kterémžto městě se Procházka co syn vyššího c. k. úředníka narodil. Přeličení Procházkovo, jež se v srpnu r. 1880. ve Vídni odhývalo, vzbudilo všeobecnou sensaci a skončilo tím, že porota prohlásila Procházkou v záležitosti prodeje padělané koncese osmi hlasy proti čtyřem za nevinna, záležitost padělání pečeti klatovského děkanství prohlásil pak soud za zastaralou. Baron Procházka, muž to, kterýž po 49 let sloužil čestně u vojsťe rakouském, — kterýž bojoval již roku 1849.

vesnicemi ležící. Brigádě Appianově dodán byl rozkaz k ustoupení od Čistovsi ke Chlumu, když již pravé její křídlo zapředeno bylo v boj u lesa Svibu a v lese samém. Ústup nařízený nedal se tedy hned provésti. Batterie sboru umístěny byly na návrších u Chlumu a Lípy.

Zejména obsadily od brigády Procházkovy: 34. prapor myslivců spolu s dvěma prapory hraničářů obec Sádovu; severně od silnice postavil se čtvrtý prapor pluku Gondrecourtova; — lesík Skalku u Sovětic zaujal 33. prapor myslivců a za ním postaven čtvrtý prapor pluku Gorizuttiho do zálohy. Děla brigádní batterie rozestavena po obou stranách silnice u lesa Holé.

Od brigády Appianovy obsadil k Sádově a Čistovsi se sklánící cíp lesa Svibu pluk arcivévody Jindřicha, za nímž stál pluk sasko-meiningenský. Děla rozestavena byla na návrší u Čistovsi čelem k Bystřici. V levo od děl postaven čtvrtý prapor myslivců.

Od brigády Kirchsbergovy obsadil třetí prapor myslivců Lipu a jihozápadně od vesnice postaven do prvního šiku pluk arcivévody Albrechta a do druhého pluk Hessův. Děla stála po obou stranách silnice před pluky těmi. Přidělená divise Mensdorffových hulánů postavena do stejné linie s druhým šikem u Lípy.

Od brigády plukovníka Alex. Benedeka obsadil první prapor myslivců a druhý prapor pluku arcivévody Františka Karla les mezi Chludem a Lipou a první prapor pluku Sokčevičova Lipu. Ostatní prapory těchto pluků stály v druhém šiku, opírajíce se pravým křídlem svým o Chlum. Batterie brigády umístěna v připravených pro ni náspech východně od Lípy.

Od desátého sboru armádního vyslána byla brigáda Kneblova s jednou batterií, aby obsadila ves Dohalice a spolu aby hájila i Dohaliček a Mokrovous, pokud nedorazí tam brigáda Wimpffenova.

Brigáda Kneblova za tou příčinou opustila o půl sedmé hodině ráno ležení u Rozběrč a dorazila v 7 hodin do Dohalic; 28. prapor myslivců a třetí prapor pluku Františka Josefa obsadily továrnu sádovskou, kamž oba tyto prapory daly se poklusem, aby zaujaly tam vhodné postavení, dříve než dorazí tam nepřítel. První prapor pluku Františka Josefa obsadil Dohalice a druhý Dohaličky. — Když pak přišla i brigáda Wimpffenova na bojiště, pošinut byl prapor ten do prvního šiku mezi továrnou a Dohalicemi.

Pluk arcivévody Karla, jehož třetí prapor vyslán byl večer dne 2. července na přední stráž do Střesetic, Třesovic a Mokrovous, měl obsaditi prozatímně Mokrovousy a Dohaličky a teprv až by brigáda Wimpffenova se dostavila, měl vrátiti se ku své brigádě. První prapor pluku toho obsadil tedy Mokrovousy, byl ale, i když brigáda Wimpffenova se dostavila, na výšinách za Mokrovousy ponechán. Třetí prapor táhl

---

v Ubrách a r. 1859. v Itálii u Montebella a Solferina a byl majitelem řádu železné koruny druhé a třetí třídy, rytířem řádu Leopoldova, majitelem vojenského záslužního kříže, válečné medaile a majitelem ruského řádu sv. Anny, přiveden byl na lavici obžalovaných hlavně dluhy lichvářskými, z nichž si hleděl pomoci prodejem řečené koncese, kterouž velitel republikánské milice a náčelník policie v San Marinu, jakýsi generál Malpelli padělal a jejíž prodej jistě francouzské společnosti právě generál Procházka sprostředkoval.

z počátku k Dohaličkám, obsadil ale pak společně s brigádou Wimpffenovou dvůr mokrovouský a oba prapory zůstaly pak po celou bitvu u brigády Wimpffenovy. Druhý prapor téhož pluku táhl také k Dohaličkám, kteroužto obec byl ale již — jak dříve podotknuto — obsadil jeden prapor pluku císaře Františka Josefa. Zůstal tedy prapor ten v záloze za Dohalicemi. Pochody ty děly se již pod záštitou ohně sborových batterií.

Brigáda Wimpffenova opustila ležení o 8. hod. a k 9. hodině dorazila k Dohaličkám a Mokrovousům a batterie její, umístivší se u kostela dohaličského, dala se ihned do střelby. První a třetí prapor pluku arcivévody Štěpána obsadily Mokrovousy a druhý prapor Dohaličky. Čtvrtý prapor téhož pluku a první a druhý prapor pluku Bambergova dány do zálohy. Přidělené dvě škadrony hulánů Mensdorffových sestoupily do nížiny k Mokrovousům na levé křídlo brigády k její záštitě a k udržení spojení se Sasy.

Brigáda Mondlova byvši teprv o půl deváté hodině brigádou Appianovou ve svém postavení u Chlumu vystřídána, táhla na výšinu dlouhodoborskou, kterouž obsadila o půl desáté hodině, jak následuje: V prvním šiku stál 12. prapor myslivců a celý pluk Parma, v druhém šiku pluk Mazzucheli-ho. Do zálohy dány zbytky brigády Grivičičovy.

Dělostřelecká záloha sboru rozestavila se na výšinách jihovýchodně od Lípy.

Na levém křídle stál sbor Sasů, osmý sbor rakouský a první divise lehké jízdy.

Velitelstvu saského sboru dodána byla disposice Benedekova záhy po půlnoci a měl dle doslovného znění rozkazu v ní obsaženého sbor ten obsadit výšiny u Třesovic a Popovic. Korunní princ saský uznal však postavení u Přímu a u Probluze za výhodnější a zjednal si i svolení vrchního velitelství ku změně té. Následkem toho obsadila divise Schimpffova s jednou brigádou Dolení Příma a Probluz a s druhou brigádou Lubno, Popovice a Třesovice. Divise Stieglitzova a dělostřelecká záloha zaujaly postavení mezi Dolením Přímem a Probluzí. Jízda táhla k Nechanicům. Jeden prapor saské pěchoty (jedenáctý) s oddělením jízdy stál u Hrádku a s dvěma setninami v Kunčicích, jiný prapor saský (osmý) v Starých Nechanicích a sedmý prapor se škadronou jízdy v městečku Nechanicích. Přední stráže byly ovšem pošinuty ještě dále.

První divise lehké jízdy pod velením generalmajora Edelsheima opustila o půl 8. hod. ležení u Stěžer a zaujala postavení výhodně od Hořeního Přímu.

Osmý armádní sbor opustil o 3. hod. ráno v síle dvou brigád (brigády Schulzova a Rothova) s plukem hulánů arcivévody Karla č. 3. a s dělostřeleckou zálohou ležení u Nedělišť a dorazil o půl deváté hod. k Charbuzicům. Brigáda Woberova, kteráž měla i vešter dva prapory pěchoty na předních strážích v Hoříněvsi — druhý prapor pluku Reischachova tábořil tam na hřbitově a první prapor pluku d'Este v panském dvoře — obdržela sice nařízení, aby nečekala, až bude brigádou Brandensteinovou od čtvrtého sboru vystřídána a aby táhla ihned také

k Charbuzicům za ostatními brigádami svého sboru, dorazila tam ale přece teprv až o půl druhé hodině odpůldne se čtyřmi prapory pěchoty (24. prapor myslivců, první a čtvrtý prapor pluku Reischachova a třetí prapor d'Este) a brigádní batterií. Druhý prapor pluku Reischachova a první prapor pluku d'Este vyčkaly v Horíněvsi, až byly vystřídány dvěma prapory od brigády Brandensteinovy, nemohouce však již k brigádě své doraziti, přidružily se k brigádě Poeckhově od čtvrtého sboru a sdílely s ní později smutný osud v lese Svibu. Druhý prapor pluku d'Este připojil se k brigádě Hertweckově u sboru šestého.

Dle nařízení v bitevní dispoziční vytknutého ustanoven byl osmý armádní sbor ku posile Sasů a dán tudíž jaksi pod vrchní velení saské. Major Reinländer vyslán také ku korunnnímu princi saskému pro rozkazy, mezi tím co táhl osmý sbor do Charbuzic po dolnopřímské silnici. Major Reinländer přinesl zatím rozkaz, aby sbor ten postavil se za sborem saským na východ od Probluze. Brigáda Schulzova rozestavila se tudíž tím způsobem, že 31. prapor myslivců obsadil k severu se sklánící svah východně od Probluze, v levo odtud až ku cestě vedoucí od Probluze postaven pluk Gerstnerův, — druhý prapor pluku hr. Nobiliho stál v lesíku u Brízy, čtvrtý prapor téhož pluku obsadil Horní Přím a první prapor postaven do nížiny mezi Horním a Dolním Přímem. Brigáda Rothova dorazila k 9. hod. k Stěžirkám. Dělostřelecká záloha obsadila výšiny jibovýchodně od Probluze; třetí pluk bulánský arcivévody Karla postavil se na západ od Charbuzic.

Na pravé křídlo postavení rakouského ustanoven byl — jak známo — čtvrtý a druhý armádní sbor. Velitelství čtvrtého sboru obdrželo dispoziční vrchního velitele teprv mezi 4. a 5. hodinou ráno a když pak k 8. hodině rozestavoval se mezi Nedělišťemi a Chlumem, byla již na předních strážích rozestavená brigáda Brandensteinova zapředena v boj s nepřítelem a sice s předním vojem sedmé divise pruské. Byl totiž té doby, když nepřátelská divise Franseckého vytrhla z Cerekvice, jeden prapor pluku velkoknížete Michala v lese Svibu a jedna setnina téhož pluku stála v Benátkách. Od 27. praporu myslivců obsadila čtvrtá setnina malé návrší jibovýchodně od Horíněvsi, pět setnin téhož praporu vystřídalo v Horíněvsi samé stojící tam druhý prapor pluku Reischachova od brigády Wöberovy a obsadilo hřbitov a panský dvůr. Také první prapor pluku velkoknížete Michala vyslán do Horíněvsi, aby vystřídál stojící tam prapor pluku d'Este a postavil se za vsí směrem k Račicům.

Okolností ta, že brigáda Brandensteinova stržena byla v boj, přiměla velitele sboru čtvrtého, podmaršálka Festetiče k tomu, že dal nařízení, aby celý čtvrtý sbor vykázané mu stanovisko mezi Chlumem a Nedělišťemi opustil a aby táhl k Máslovědům, odkudž by měl jasný rozhled ve věcech, kteréž se děly před Horíněvsi a Máslovědy. Následkem toho táhla brigáda Fleischhackrova k Čistovsi a brigády arcivévody Josefa a Poeckhova k Máslovědům, odkudž na západním cípu vesnice (blíže statku rolníka Šprýnara) hřímala již

děla brigády Brandensteinovy k lesu Svřbu postupujícímu nepříteli vstříc. Toto odchýlení se od původního nařízení Benedekova mělo v dalším průběhu bitvy následky osudné. Vzhledem k tomu, že z postavení mezi Chlumem a Nedělišťemi nebylo rozhledu po údolí pod Máslovědy, mohla mít sice tato odchýlka následky spíše prospěšné než škodné, kdyby byl zůstal sbor v postavení čelem na sever, tedy směrem k Benátkám a Hoříněvsi; později ale, když sbor ten strhnouti se dal k tuhým útokům na les Svřb směrem západním, zůstavena byla vojům korunního prince pruského vele-vítaná mezera, kterou snadno pak vnikly v rozhodném okamžiku až k Chlumu, ano až i k Rozběřicům, čímž strašná porážka armády rakouské stala se nezbytnou.

Také druhý sbor, jehož velitelstvu bitevní dispozice byla o čtvrté hodině ráno dodána, nezauljal postavení, jaké si asi Benedek myslil. Dle krátkého a nejasného nařízení v dispozici měl se druhý sbor postaviti v pravě od čtvrtého sboru, — tedy asi dle rozkazu čtvrtému sboru daného mezi Nedělišťemi a Labem. Sbor druhý nemohl však dáti v šanc výšiny sendražické a výšinu nad Hoříněvsi. Když tedy i čtvrtý sbor postoupil od Nedělišť k Máslovědům, rozkázal velitel druhého sboru, podmaršálek hrabě Thun, aby všechny jeho brigády kromě brigády Henriquezovy postoupily k Hoříněvsi. Brigáda Thomova rozestavila se jihovýchodně od Hoříněvsi. První prapor uberského pluku hrab. Jiří Jelačiče č. 69.*), kterýž již za minulé noci les Horka mezi Sendražicemi a Račicemi obsadil, zůstal v téže postavení — v místech, kde nyní stojí pomník věnovaný památce padlého důstojnictva a mužstva pluku toho. Bažantnici hoříněvskou obsadil 2. prapor myslivců a do Hoříněvsi dána jedna divise prvního praporu od polského pluku Rossbachova č. 40.**). Hlavní síla brigády Thomovy — se čtyřmi setninami prvního praporu a celým druhým praporem pluku Rossbachova v prvním šiku a druhým i třetím praporem pluku Jelačičova v druhém šiku seřadila se na východ od bažantnice směrem k lipám hoříněvským, — asi v místech, kde postaven jest pomník pluku Rossbachova. Batterie brigády umístěna jest u písničku, nedaleko lip na výšině hoříněvské. Třetí prapor pluku Rossbachova přidělen byl k zásobám sboru. Brigáda Württembergova obdržela také rozkaz, aby táhla na kopec hoříněvský k lipám, když tam ale dorazila, nařizeno jí, aby táhla dále k Máslovědům, a tam aby se přihotovala ku posile bojující již brigády Brandensteinovy od sboru čtvrtého. Za tou příčinou sešikovala se brigáda Württembergova mezi bažantnicí hoříněvskou a Máslovědy s polským plukem vévody Meklenburk-Zvěřinského v prvním a se štyrským plukem Hartungovým v druhém šiku. Na levé křídlo dán 20. prapor myslivců, jenž obsadil Máslovědy. Batterie brigády zůstavena prozatím na kopci hoříněvském. Brigáda Saffranova, kteráž současně táhla s brigádou Württembergovou k Hoříněvsi, obdržela rovněž rozkaz, aby dala se na pochod Sendražicemi a aby při-

*) Doplnovací okres v Stol. Bělehradě.

**) Majitelem pluku č. 40, doplnovaného v Řešově v Haliči, stal se r. 1867. podmaršálek Rupprecht a r. 1878. podmaršálek hr. Auersperg.

družila se pak k brigádě Württembergově. Brigáda ta postavila se pak mezi Sendražicemi a Máslovědy s uherským plukem vévody sasko-výmarského v prvním a s vlašským plukem prince Holštýnského v druhém šiku. Na pravém křídle brigády stál 11. prapor myslivců a za ním batterie k brigádě přidělená. Brigáda Henriquezova zůstala v záloze mezi Trotinou a Sendražicemi; 9. prapor myslivců obsadil taktéž lesnaté návrší Horka nad mlýnem Trotinským, kdež na druhém konci lesa stál již prapor pěchoty Jelačičovy. Zbyla to na Horkách ovšem jen hrstka mužstva proti později přivalivšímu se přívalu pruskému.

Šestý pluk hulánů obdržel rozkaz, aby — až druhá divise lehké jízdy odtáhne za Neděliště, pečoval o bezpečnost pravého boku a zadu sboru a za tou příčinou aby vysílal od Trotiny a ze Smiřic silné hlídky ke Chloumku, k Čáslavkám a Vlkovu.

Druhý armádní sbor rakouský zaujímal tedy té doby — bylo půl desáté hod. dopoledne — postavení velmi výhodné. Pěchota stála kryta v nížinách, kdežto dělostřelectvo ovládalo úplně se svých posic cesty, jimiž pluky korunního prince pruského měly přijíti na bojiště. Jak se ve zprávě generálního štábu rakouského výslovně klade na to váha, byl by mohl druhý sbor spolu se čtvrtým rozhodným způsobem odraziti pozdější útok vojáků korunního prince pruského, kdyby byly oba sbory zůstaly v postavení čelem na sever. Tuhý odpor, jež pluky sedmé divise pruské, kteréž prvním rozběhem lesa Svibu se zmocnily, rakouské pěchotě z lesa toho kladly, svedl oba sbory, že postupovaly vždy víc a více na levo, obracejíce se čelem k západu. Do prvního šiku bitevního ustanovených šest sborů rakouských stálo tudíž v jediné, skoro rovné čáře od Přímu přes Lípu k Hoříněvsi a předůležitý hřeben hoříněvskosendražický nebyl již v směru čelném, nýbrž v pravém boku obou sborů, tvořících pravé křídlo armády. Zejména slabé bylo — jak již řečeno — obsazeno pásmo vrchů mezi Račicemi a Sendražicemi — tak zvané Horka nad údolím potoka Trotinky.

Druhá divise lehké jízdy postavila se dle nařízení Benedekovy dispoice za Nedělištěmi mezi 8. a 9. hodinou.

Do zálohy ustanoveny byly, jak známo, šestý a první sbor. Šestý sbor soustředil se o půl deváté pod velením podmaršálka Ramminga mezi Všešary a Světy. Za nedlouho došel ale rozkaz Benedekův, aby sbor ten pošinul se za Dlouhodobory. Rozkaz ten splněn do 11¼ hodin. Brigády Rosenzweigova a Jonákova postaveny do prvního šiku a brigády Waldstättenova a Hertweckova do druhého šiku. Pluk hulánů Clamových postaven na levé křídlo prvního šiku a dělostřelecká záloha za brigádu Hertweckovu.

První armádní sbor dal se o půl 9. hodině ve třech proudech na pochod z ležení u Kuklen a Plotišť k Rosnicům. Brigáda Ringelsheimova táhla od Plotišť přes Brízu, brigády Leiningenova, Poschachrova a Abeleho kolem práchoven, cibelen a přes Brízu,

brigáda Piretova s plukem husarů Mikulášových a dělostřeleckou zálohou přes Stěžery a Chabuzice. Sotva že ale první sbor dorazil k Rosnicům, nařízeno mu, aby postavil se také u Dlouhodobor, v levo od sboru šestého. V prvním šiku stála v pravo brigáda Ringelsheimova, vedle ní brigáda Leiningenova a Piretova, v druhém šiku brigáda Poschachrova a Abeleho. V třetím šiku dělostřelecká záloha a pluk husarů Mikulášových.

První divise rezervní jízdy opustila o 8. hodině ráno ležení u Lochenic a postavila se pak o půl 10. hod. mezi Rozběřicemi a kralo-hradeckou silnicí, — v prvním šiku pluky kyrysnické, v druhém pak hulánské pluky císaře Františka Josefa a císaře Maximiliána.

Děla postavena na druhý šik.

Druhá divise rezervní jízdy postavila se jihozápadně od Brízy a třetí divise za desátým sborem.

Dělostřelecká záloha stála již o 7 $\frac{1}{2}$ hod. ráno na vykázaném jí stanovisku za šestým sborem. K 9. hodině povolány byly dvě divise dělostřelecké na výšinu ke Chlumu.

Vrchní velitel severní armády, polní zbrojmistr rytíř Benedek, opustil, když padly první rány z děl, o 7 $\frac{1}{2}$ hodině ráno svůj byt „u města Prahy“ na Pražském předměstí u Hradce Králové a jel koňmo rychlým klusem k Chlumu, kamž o půl deváté hodině dorazil. S ním zároveň přibyl na bojiště nově jmenovaný přednosta generálního stábu, general-major Baumgarten, jemuž nezbylo dosud ani dostatečného času, aby jen poněkud o poměrech bojiště se přesvědčil a aby veliký úkol, jenž jej očekával, aspoň částečně prozkoumal. Mimo to nevynikal prý ani gen. Baumgarten žádným zvláštním nadáním, jež by jej činilo k úloze tak těžké působilým.

Armáda rakouská čítala celkem, když zaujala svá postavení na bojišti kralohradeckém 192 prapory pěchoty, 150 škadron jízdy a 91 batterií s 156.654 muži pěchoty, 21.224 jezdci a 712 děl. K tomu dlužno připočítati i král. saský sbor s 18.248 muži pěchoty, 2574 jezdci a 58 děl, tak že celá severní armáda rakousko-saská u Králové Hradce čítala 174.902 muže pěchoty, 23.798 mužů jízdy, 16.328 dělostřelců a 770 děl. Z tohoto počtu stáli 32.952 muži pěchoty, 7600 jezdců a 140 děl na levém křídle; v středu stálo 43.276 mužů pěchoty, 642 jezdci a 134 děl, — na pravém křídle 51.361 mužů pěchoty, 4121 jezdec a 176 děl. V záloze bylo 47.313 mužů pěchoty, 11.435 mužů jízdy a 320 děl.

Armády pruské čítaly v bitvě u Králové Hradce: armáda Herwarthova na pravém křídle 39.088 mužů, armáda prince Bedřicha Karla v středu 84.830 mužů a později armáda korunního prince na levém křídle 97.064 muže, — celkem tedy 220.982 muže. Převyšovala tudíž síla vojska pruského jen o 6000 mužů sílu vojska rakouského. Dlužno však již napřed podotknouti, že oněch 97.000 mužů, jež korunní princ přivedl, zasáhlo v boj teprv v rozhodné chvíli a nalezlo cestu ku klíči postavení rakouského — k Chlumu úplně otevřenu.

III.

Boj v středu, na levém a na pravém křídle postavení rakousko-saského.

(Od půl 8. hodiny ráno až do 12. hodiny v poledne.)

Zmínili jsme se již, že první rána z děl rakouských proti postupujícím vojm pruským padla o půl osmé hodině a nedlouho na to rozvinul se již prudký boj dělostřelectva z obou stran.

Pruský princ Bedřich Karel dal nejprve osmé, pak třetí i čtvrté divisi rozkaz, aby daly se na pochod proti výšinám vojskem rakouským obsazeným. Také třetímu sboru pruskému a dělostřelecké záloze dán rozkaz, aby z Klenic se hnuly ku podpoře do boje vyslaných divisí a sice třetí sbor měl se dáti směrem k Sověticům a dělostřelecká záloha po sádovské silnici k vrchu Rozkoši.

K přípravě útoků vojm pruských zahájily i pruské batterie svou činnost a sice o 8. hodině čtyři batterie čtvrté divise, pak dvě batterie druhého sboru, tři batterie od osmé divise s vrchu Rozkoše a jedna batterie od Sovětic. Za nedlouho zapředeny byly v boj dělostřelecký i batterie třetí divise u Zavadilky a sedmé divise u Benátek.

Z postavení rakouského účastnily se boje toho na pravém křídle nejprve jen batterie brigády Brandensteinovy od Máslověd^{*)} a v středu batterie brigád Appianovy a Procházkovy od třetího sboru, jakož i batterie brigády Kneblovy od desátého sboru. Rakouští dělostřelci stříleli ale s takovou jistotou, že batterie nepřátelské často byly nuceny postavení své změnit, aniž by byly samy střelbou svou jakéhosi vydatného účinku docílily. Těchto několik batterie rakouských neunavnou palbou nejen že proti trojnásobné přesile dělostřelectva pruského do 9. hodin vítězně se udrželo, ale zastavilo i postup nepřátelské pěchoty, již značné ztráty způsobilo. Teprv od 9 hodin rozvinuly třetí a desátý sbor v středu a čtvrtý sbor na pravém křídle postavení rakouského veškeru sílu dělostřelectva svého, tak že o půl desáté hodině, když již i děla druhého

---

^{*)} Byly to batterie 4. pluku dělostřeleckého, kterýž po válce po celou řadu let byl posádkou v pevnosti Josefově.

sboru rakouského hřměla s výšiny hoříněvské k Benátkům a Cerekvici, otrásal se vzduch z obou stran hřměním 360 děl. Hrozný to koncert, v němž rovněž děsně mísil se rachot pušek.

Pěchota osmé divise pruské začala, jak známo, boj u Sádovy, postupujíc zároveň k lesu Skalce. Rakouská brigáda Procházková nebyla s to dlouho klásti odpor proti přesile a proto po krátkém boji odvolala i z lesíka Skalky bojující tam 33. prapor myslivců a couvala k rozkazu velitelstva sboru asi o půl 10. hod. pod záštitou děl svých za les Holou. Také brigáda Appianova, o níž se ještě při popisu boje v lese Svíbu zmíníme, té doby táhla již k Lípě, tak že k 10. hodině byl celý třetí armádní sbor rakouský soustředěn v postavení mezi Lipou a Chlumem, jež měl dle dispozice bitevně zaujímati.

Řady pěchoty osmé divise pruské, postupující za couvajícími, stále ale střilejícím vojskem brigád Appianovy a Procházkovy dílem po silnici k Lípě, dílem z lesa Skalky octly se čím dál, tím více v prudkém ohni dělostřelectva rakouského a i když po značných ztrátách obsadily křovinatý les Holou nad Sádovou, trpěly vražedlnou palbou děl rakouských tak velice, že nemohly se odtud odvážiti k dalšímu postupu. Les poskytoval jim ovšem také jen slabého úkrytu proti nesčíslným granátům ze všech stran s hrůzoznosným účinkem v jich střed se sypoucím. Také palba batterií pruské, kteráž od východního konce lesa k Lípě střílela, neměla téměř pražádného účinku, — jenom dvě stavení na Lípě se vzněla plamenem. I ostatní tři batterií osmé divise, střilející od Skalky, mnoho nepořídily. Osmá divise pruská ocítila se tu v postavení velmi těžkém a bylo jí plnou měrou dokázati vytrvalost a neustupnost.

Zatím dorazil druhý sbor pruský ke Mžanům a k Zavadilce a mezi tím, co osm pruských batterií od Mžan a cihelny sádovské začalo na postavení rakouské páliť, čímž vznikl i v Dohalicích oheň, postupovala i třetí divise pruská od Zavadilky k Bystřici, majíc za pravým křídlem svým i jízdnou brigádu Goltzovu. Čtvrtá divise pruská vyslala jeden prapor 49. pluku proti cukrovaru sádovskému ku záštitě svých batterií.

Rakouské brigády Kneblova a Wimpffenova od desátého sboru Gablenzova obsadily zatím, jak již dříve jsme se zmínili, asi té doby, když brigády Appianova a Procházková od Čistovsi a Sádové couvaly k Lípě, vykázaná jiná místa nad Bystřicí. Mužstvo brigády Kneblovy obsadilo Dolní Dohalice a cukrovar. Brigáda Wimpffenova obsadila Dohaličky a Mokrovousy a batterií brigády umístila se u kostela dohaličského, odkudž proti postupujícím řadám třetí divise pruské s vydatným účinkem střílela. Jeden prapor pruského pluku č. 54, jenž prudkým útokem chtěl se zmocniti Mokrovous, byl stojícím tam prvním praporem a dvěma divisemi třetího praporu pluku arcivévody Štěpána a ku pomoci jim přispěvším druhým praporem pluku Bambergova krvavě odražen. Rovněž i jízdná brigáda Goltzova byla děly rakouskými a saskými od Třesovic zapuzena, tak že viděla se nucena vrátiti se k Suché k stojícímu tam ostatnímu sboru jízdy pruské. Sbor ten vyslal pak následkem toho jednu batterii svou směrem k Třesovicům, aby střílela rakouským

dělostřelcům v bok, ale i ta utrpěla záhy tak značných ztrát, že rychle se vrátila.

Jelikož ale postavení brigád Knebelovy a Wimpffenovy bylo již i od Sádovy ohroženo, nedalo se ovšem na dlouhé udržení se nad Bystřicí mysliti, obzvláště když k 10. hod. postupovala proti jich postavení skutečná přesila pruská. Postupovala šestá brigáda třetí divise s plukem č. 54. proti Mokrovousům a s plukem č. 14. proti Dohaličkám, sledována jsouc i brigádou, kteráž táhla Kopaninou. Následkem toho nastoupila brigáda Wimpffenova po 10. hod. v největším pořádku ústup za stále střelby proti nepříteli, kterýž ihned do vyprázdněných obcí Mokrovous a Dohaliček vtrhl a tam se usadil, vyslav pluk čís. 42. proti Dolním Dohalicům, kdežto současně táhl i druhý prapor pluku čís. 49. proti cukrovaru sádovskému. Ostatní prapory čtvrté divise překročily pak u Sádovy Bystřici a postavily se za lesem Holou ku podpoře osmé divise, kteráž té doby stála takřka brigádě Knebelové za zády. Brigádě té, kteráž následkem toho ocitila se zde v značném nebezpečení býti zcela odtrženu od sboru svého, nezbylo ovšem jiného, než bez odkladu postavení své nad Bystřicí opustiti a nastoupila proto pod ochranou svých děl a za prudké střelby prvního praporu slezského pluku Františka Josefa č. 1. ústup na výšiny dlouhodvorské k ostatním plukům desátého sboru. Část mužstva 28. praporu myslivců padla ale při tom již do zajetí.

Baron Gablenz, nabyv trpkými zkušenostmi předešlých dnů přesvědčení, že útočnou taktikou pěchoty proti jehlovkám pruským nedá se mnoho poříditi, hleděl zadržeti postup nepřítelů neunavnou střelbou z děl. Od půl desáté soustřeďoval proto Gablenz na výšinách od Dlouhodvor k Bystřici se sklánějících všechny batterie své dělostřelecké zálohy, kteréž pak spolu s batteriemi brigádními neustále chrly nepříteli deštěm kulí a granátů smrt a zkázu vstříc, zamezující mu další postup vzhůru.

Nepřátelská pěchota, kteráž se byla dříve bez značnějšího boje dostala za Bystřici, byla tu v postavení velmi krušném; majíc nyní potok Bystřici za zády stála tu v strašném ohni děl rakouských, nemohouc ani o píd postoupiti ku předu. U Lípy stálo sedm a na výšině dlouhodvorské deset batterií rakouských a všech těch 136 děl sypalo za ohlušujícího hřmání pravý dešť smrtonosných střel dolů do údolí bystřického a to s takovou prudkostí a rychlostí, že některým batteriím sboru Gablenzova docházelo již o půl 11. hodině střelivo. Vzduch i země otřásaly se v pravdě pekelným hřmotem.

Aby tato vydatná střelba z děl nepozbyla své zhoubné prudkosti, žádal Gablenz třetí divisi rezervní jízdy i Benedeka, jenž stále meškal blízko děl na návrší mezi Lipou a Chlumem, za výpomoc čerstvými batteriemi. Za nedlouho — asi o 11. hod. — přibýly mezi Lipu a Dlouhodvory dvě batterie od řečené divise jízdy a čtyři batterie armádní dělostřelecké zálohy, aby nahradily tam tři batterie, kteréž již neměly střeliva, — tak že od té chvíle hřmělo jen zde Prusům vstříc 160 děl rakouských, kdežto pruská artillerie nebyla s to žádných úspěchů docíliti.

Plukové osmé divise pruské, stojící v lesíku Holé nad Sádovou, nejvíce trpěly touto strašnou kanonádou. Velitel druhého sboru pruského, generál Schmidt, vida ohrožené postavení pluků těch, vyslal jim ku pomoci ještě 61. pluk, kterýž za zhoubné střelby děl rakouských pronikl až k protějšmu okraji lesa, tam ale byl také donucen stanout vedle stojících tam již pluků osmé divise. Některá oddělení odvážila se sice k hrdinskému útoku z lesa ven za tím účelem, aby aspoň nejbližších smrtonosných batterií se sprostila, ale útoky ty se nezdařily a udatným vojínům těm nezbylo než ucouvnouti opět do lesa. I od Vyhnalova pokoušely se jednotlivé setniny 49. pluku pruského o útoky na rakouské batterie, ale i zde byly útoky ty marny a se značnými ztrátami spojeny, Plukovník Wietersheim*) a major Bagenski padli tu v čele svého mužstva. Nezbyvalo tedy, než buď v strašném ohni rakouských děl vytrvat i aneb — couvnouti. Pruská pěchota v ohni vytrvala.

První armáda pruská stála té doby — asi o půl 12. hodině — v tomto rozestavení:

Třetí divise v Mokrovousech a Dohaličkách;

osmá divise v lese Holé a

čtvrtá divise mezi Sádovou a lesem Holou a částečně i v lese, majíc také jeden prapor svého 49. pluku mezi Dohaličkami a Dohalicemi a druhý prapor téhož pluku v Dohalicích a Vyhnalově. Dělostřelecká záloha čtvrté divise a hulánský pluk č. 4. stály na pravém břehu Bystrice u Sádovy a za nedlouho dostavila se i dělostřelecká záloha druhého sboru pruského mezi les Holou a Dohaličky.

Pátá a šestá divise postoupily od Klenic k Dolením Černůtkám.

Armádní záloha dělostřelecká stála na silnici mezi Dubem a Suchou.

Sedmá divise bojovala v lese Svibu.

Sbor jízdy stál u Suché; za nedlouho ale byl sbor ten následkem jakéhosi nedorozumění rozdělen, jelikož divise Alvenslebenova odtáhla k armádě Herwarthově a divise Hannova povolána byla pak k Sádově.

Pruské batterie rozestaveny byly takto: Batterie osmé divise stály tři blíže Skalky, kdež byly časem z lesa Svibu ohroženy, tak že několikrát uznáno za dobré jich postavení změnit, a jedna stála na východním cípu lesa Holé. Z batterií třetí divise pálily dvě od Dohaliček a Dohalic, ostatní dvě stály nečinně u Kopaniny. Batterie čtvrté divise překročily sice již Bystrici, byly ale zase za nedlouho pošinuty zpět před potok. Reservní batterie druhého sboru stály jihozápadně od Vyhnalova. Bylo tedy v ohni deset batterií pruských, k nimž o 11. hodině přibýly ještě tři batterie páté a šesté divise a dvě batterie armádní zálohy. O něco později přibýly ještě jiné dvě batterie do linie děl jihovýchodně od lesa Holé a jiných pět batterií přispělo ku pomoci čtyřem batteriím osmé divise, z nichž jedna byla již rakouskou střelbou tak utrpěla, že dalšího boje se vzdala. Mimo jiné byl

---

*) Plukovník Wietersheim, velitel šestého pomoránského pluku č. 49., pohřben jest na hřbitově bořickém. Hrob jeho označen jest deskou.

zde rakouským granátem smrtelně raněn i pruský dělostřelecký major Alexander v. Rüstov, bratr známého německého spisovatele vojenského. *)

Ku 12. hod. polední stálo tudíž v boji v středu postavení pruského čtrnácti batterií jižně a osm batterií severně od lesa Holé — celkem tedy 132 děla pruská proti 160 dělům rakouským, kteráž měla kromě číselné převahy na své straně všechny výhody půdy a výtečné obsluhující dělostřelectvo. Děla rakouská, jimž byl dříve již dosah střelby vyměřen, působila batteriím pruským veliké škody, tak že mnohé za nedlouho viděly se nuceny od dalšího boje upustiti.

Trapná tato situace v středu postavení pruského byla ještě zvýšena tím, že nedalo se nikterak souditi, jak asi daří se levému křídlu a zdali činí i pravé křídlo Herwarthovo jakési pokroky. Tolik dalo se ale dle strašné střelby z lesa Svibu se ozývající předpokládati, že má i sedmá divise krušnou práci a jelikož drobný déšť tlačil mraky dýmu k zemi, nedalo se pranic pozorovati, co děje se u Probluze a u Nechanic. Blíží-li se již toužebně očekávaná pomoc korunního prince, tomu také té doby ještě nic nenasevčovalo.

Princ Bedřich Karel nahlídl, že té doby musí se napnouti všechny síly, aby se aspoň dobytá již půda udržela v moci pruské a rozkázal proto ku 12. hod. polední i plukům páté a šesté divise, kteréž tvořily sbor rezervní, aby překročily Bystřici; i poslední děla dělostřelecké zálohy první armády vyjela na vrch Rozkoš, aby byla pro všechny případy připravena.

Pátá divise překročila Bystřici u Dobalic, šestá divise u Sádov. Mužstvo pluků těch odloživši přilby a tornistry postupovalo za hrímavého volání „Sláva králi“ do boje. Překročivše most sádovský mizeli vojáci pruští v lese a střelba z pušek opět prudčeji se ozývající byla svědectvím, že krvavý boj nabyl zase větší pružnosti. Skutečně pokusila se opět silná oddělení pruská o útok na postavení rakouské u Lípy, byla ale opět stojícím tam třetím praporem myslivců, jedním praporem pluku Šokčevičova **) a jedním praporem pluku arcivévody Františka Karla ***), od brigády plukovníka Al. Benedeka †) krvavě odražena. Též rakouští dělostřelci ráz na ráz proti postupujícím Prusům i do lesa pálili, kdež nejen střepy pukajících granátů ale i sestřelené a zraněné větve a kmeny stromů stojícímu tam vojsku nepřátelskému značné působily škody a nesnáze.

Na levém křídle postavení rakousko-saského začal sice také boj již o 8. hodině, když přední voj armády Herwarthovy dorazil

*) Alexander v. Rüstov zemřel pak v lazaretní hořické a jest na tamnějších hřbitově u sv. Gottharda pohřben.

**) Pluk Šokčevičův účastnil se r. 1878. okkupace Bosny, stál zejména v bojích u Doboje a jedno oddělení pluku toho obsadilo ještě před bosenskou okupací tureckou dnešnou pevnostku Ada Kaleh.

***) Také pluk Františka Karla bojoval r. 1878. v Bosně, zejména u Žepči, Kakaně, Vysoké, Serajeva a Mokra, ztrativ tam celkem na mrtvých a raněných 9 důstojníků a 136 mužů. Od r. 1879. jest majitelem pluku toho arcivévoda Bedřich.

†) Alexander Benedek zemřel dne 2. ledna r. 1878. co podmaršálek a předseda vojenského soudu spelačnického ve Vídni.

u Nechanic k potoku Bystrici, nenabyl však za prvních hodin tak prudkého a krvavého rázu, jakýž měl po celé dopoledne již boj v středu a — jak dále bude vypravováno — i na pravém křídle postavení rakouského.

Když blížil se o 8. hod. přední voj Herwarthův k Bystrici, ustoupil sedmý prapor saské pěchoty na východ od Nechanic a osmý prapor saské pěchoty ustoupiv za prudké střelby za Bystrici sbořil most přes ni vedoucí a usadiv se v Nechanicích skoro po celou hodinu udatně se tam držel proti střeleckému praporu pruského pluku č. 28., při čemž jej i jedna saská batterie od hřbitova vydatně podporovala. Také dvě setniny jedenáctého praporu saského, stojící u Kunčic, statně se hájily proti druhému praporu pruského pluku č. 33., dříve nežli donuceny byly ustoupiti k Přimu. Sedmý i osmý prapor saský ustoupily také teprv, když šik pruský rozvinul se až k Lubnu, čímž ohroženy byly i v boku. Tyto prapory saské ustoupily pak k lesu východně od Popovic se rozkládajícímu, kdež očekávala je již jízda Schimpffova. Na lesnatých výšinách popovických postavily se zatím i ostatní prapory druhé brigády saské a sice stál druhý prapor myslivců saských v Popovicích, pátý prapor v Třesovicích a šestý prapor uprostřed za oběma v lese. Jedna batterie saská stála u téhož lesa a střelila na pruské kolumny z lesů mezi Suchou a Komárovem se objevující.

Od třetí saské brigády stál jeden prapor, a sice devátý prapor saské pěchoty v Lubně, kdež měl se tak dlouho udržeti, pokud v Nechanicích stojící pěchota saská z města toho úplně neucouvne. Úkol ten řečený prapor saský velmi čestně vykonal, zadržev prudkou střelbou zejména od mlýna a u strženého mostu postup tří praporů nepřátelské pěchoty po tak dlouho, pokud mu nebyl dán signál k shromáždění se a ustoupení. Vydatně podporovala devátý prapor v skvělém boji tom batterie, kteráž s výhodného stanoviska na sever od vsi prudkou střelbou šik nepřátelský nejednou přivedla v nepořádek. Udatný tento prapor saský ustoupil konečně pak také k Popovicům, načež spojil se v nejlepším pořádku u Probluze se svou brigádou.

Jízdná divise Fritschova měla zdržeti — pokud možno — nepřítele, až vyrazí východním směrem od Nechanic, utrpěla tu ale pruskými dělostřelectvem i rychlopalbou pruské pěchoty od pluku č. 28. tak velice, že nezbylo jí než ustoupiti.

Až dosud měl celý tento boj více jen ráz zápasů předních stráží; zatím ale hlavní síla saská rozestavila se ve výhodném postavení na výšinách probluzsko-přímských. Od divise Schimpffovy obsadila třetí brigáda s devátým a desátým praporem pěchoty a třetím praporem myslivců ves Probluz, a s jedenáctým a dvanáctým praporem Dol. Přím, za nímž postaven i čtvrtý prapor myslivců od životní brigády královny v zálohu. Jak Probluz, tak i Dolní Přím byly rakouskými a saskými zákopníky částečně již za střelby nepřátelské pokud možno opevněny, střílnami a náspy opatřeny. V Dolním Přímě poskytoval Sasům zejména zámek a vůbec celý panský dvůr dosti pevnou oporu.

Divise Stieglitzova postavila se za hřebenem výšiny mezi Přímem a Probluzí s životní brigádou královskou na pravém a brigádou korunního prince na levém křídle.

Jízda udržeti měla spojení se sousedícím 10. sborem rakouským. Za divisi Stieglitzovou postavena dělostřelecká záloha, jejíž batteriím naskytla se dosti brzy příležitost k činnosti.

Postup vojska pruského v těchto místech valně byl zadržén tím, že Prusové byli nuceni most, jež Sasové sbořili, znovu zříditi a k přechodu upravit. Přední voj Herwarthův rozestavil se zatím, jak následuje:

Dva prapory pluků č. 33. a 35. stály u Hrádku, na výšině od Hrádku k Lubnu se sklánící umístěny byly dvě batterie pod záštitou tří praporů pěchoty od 40., 69. a 28. pluku; Lubno obsadil střelecký prapor pluku č. 17., prapor myslivců č. 8. a půl praporu od pluku č. 28. Za Lubnem postavena brigáda husarů a jedna batterie děl.

Teprv o půl 10. hodině mohly první pluky v čele armády Herwarthovy táhnoucí divise Kansteinovy překročiti Bystřici a trvalo do 11. hod., než se pluky divise té aspoň poněkud v bitevní šik seřadily. Dvě batterie divise té umístily se na výšině jižně od Lubna, kdež již dříve jiné dvě batterie pruské stály a teprv nyní rozpředl se i zde živější boj dělostřelecký, jenž pro přílišnou vzdálenost z obou stran neměl valného výsledku.

Ve zprávě generálního štábu rakouského vytýká se za velikou vadu, že vrchní velitelství armády neuložilo saskému sboru vydatné hájení přechodu přes Bystřici u Nechanic, kdežto prý osmý sbor rakouský mohl státi v záloze, aby mohl pak v pádu potřeby zakročiti buď směrem k Popovicům nebo k Hrádku. V řečené zprávě praví se také, že dlužno považovati za šťastnou myšlenku, že korunní princ saský dovedl si vymoci aspoň svolení k obsazení posice u Přímu a Probluze, kdežto dle dispoice hlavního velitelstva původně státi měl u Popovic a Třesovic. Kdyby se to bylo stalo, byla by stála armáda Herwarthova nejméně o celou hodinu dříve na výšině probluzské, nežli se stalo pak skutečně a strašná situace armády rakouské byla by pak nabyla ještě hroznějších rozměrů.

Když nabýval dělostřelecký boj z obou stran větších rozměrů a když i jízdná divise Fritschova ustoupila k Dol. Přímu, opustila i druhá brigáda saská Popovice a Třesovice a postavila se severozápadně od Probluze.

Osmý sbor rakouský rozestavoval se zatím s dvěma brigádami, s Rothovou (dříve Fragnerovou) a Schulzovou, s hulánským plukem arcivévody Karla a s dělostřeleckou zálohou, mezi Probluzí a Stěžírkami. Brigáda Schulzova stála, jak již v předešlém odstavci jsme se zmínili, východně od Probluze, dělostřelecká záloha jihovýchodně od téže obce, huláni u Charbuzic a brigáda Rothova u Stěžírek. Brigáda ta obdržela mezi 11. a 12. hod. rozkaz, aby táhla na výšiny u Horeního Přímu a aby obsadila les u Brízy. Následkem toho 5. prapor myslivců a pluk velkovévody nassovského č. 15. seřadily se na jižním okraji lesa, pluk arcivévody Karla Salvátora Toskánského č. 77. postaven asi na 400 kroků odtud na pasece do zálohy. Brigáda ta utrpěla, jak známo, s brigádou Woberovou (dříve Kreyssernovou), kteráž byla té chvíle ještě na pochodu od Nedělišť k Charbuzicům, nesmírných ztrát u České Skalici; nebyla tudíž valně k boji schopna.

Generál Herwarth, velitel pruské armády polabské, tušil dle nesmírné kanonády od Lípy a Dlouhodvor zahřímající, že armádě prince Bedřicha Karla nebude asi volno a že hlavní překážkou jejího postupu bude právě tato zdrcující síla dělostřelectva rakouského na výšinách dlouhodvorských. Nahlížel také, že tato překážka dá se odstraniti jen tím, když objeví se dělostřelectvu rakouskému i z levého boku vydatná síla pruská, kteráž by je z výhodného jeho postavení vypudila a tím i armádě prince Bedřicha Karla další postup vzhůru uvolnila. I odhodlal se proto k rozhodnému útoku na Probluz. Prímý útok zdál se mu však býti přece jen příliš odvážným, i hleděl tedy především postavení to z obou stran obejít; za tímto účelem vyslána o půl 12. hod. patnáctá divise s brigádou husarů přes Hrádek směrem k Hořenímu Přímu a čtrnácté divisi dán směr přes Lubno k Popovicům a odtud k Probluzi. Přední voj Herwarthův rozdělil se, hnul se nejdříve ku předu. V Lubnu stojící tři prapory táhly k Popovicům a obsadily východní okraj a k Probluzi vybihající cíp lesa. Z oddělení na výšině jižně od Lubna stojících dal se druhý prapor 33. a první prapor 40. pluku pruského přes Jehlici k bažantnici a druhý prapor 56. pluku jižně od Nového Přímu k lesu hornopřímskému. Patnáctá divise konečně táhla s 30. brigádou přes Hrádek k témuž lesu, majíc 29. brigádu v zápětí. Goltzova brigáda jízdná stanula u Hrádku.

Nejprve pokusil se nepřítel o to, aby z bažantnice zmocnil se Dol. Přímu, byl však od Sasů tam stojících udatně odražen, ačkoliv i z děl nepřátelských na Dolní Přím prudce bylo střeleno, čímž i dolnopřímský pivovar byl zapálen.

Korunní princ saský rozhodl se nyní pro útok na Hrádek a vyzval osmý sbor rakouský, aby k vůli záštíte tohoto útoku obsadil Hoření a Nový Přím. Hoření Přím a hornopřímský les obsadil následkem toho jičínský pluk hr. Nobiliho č. 74. Také vyslány jsou ku posile saských baterií dvě rakouské batterie od sborové zálohy dělostřelecké a zároveň rozkázal i generalmajor Edelsheim, jenž s korunním princem saským od Probluze boj pozoroval, jízdné brigádě Fratričevičově, aby postavivši se na levé křídlo osmého sboru rakouského chránila jeho bok a současně vyslal i dvě batterie brigád Appelovy a Fratričevičovy mezi Hoření a Dolní Přím, aby odtud pálily do bažantnice, kdež se nepřítel vždy víc a více usazoval.

Té doby — po 12. hodině polední — nařízen a nastoupen tedy onen útok Sasů směrem k Hrádku, o jehož skončení zmíníme se později. Prozatím byla tedy i zde situace pro vojsko sasko-rakouské celkem ještě přízniva; alespoň se jí býti zdála, když uznáno bylo za dobré z dosavadního chování se obranného přistoupiti k útoku.

Popatřme, co zatím v hodinách dopoledních dělo se na pravém křídle rakouském.

Jak jsme se již na jiném místě zmínili, vytrhl přední voj sedmé divise pruské, vedené gen. Franseckým, z Cerekvice o sedmé hodině.

Přední voj této divise tvořil: Celý 27. pluk, střelecký prapor 67. pluku, škadrona 10. husarského pluku a jedna batterie děl. Předvoji tomu velel generálmajor Gordon.

Jádro divise tvořil celý 26. a 66. pluk pěchoty, tři škadrony husarů a jedna batterie děl. V čele stál generál Gross v. Schwarzhof.

Zálohu činily pod velením plukovníka Bothmera dva prapory pluku č. 67., dvě batterie děl a dvě setniny zákopníků.

Celkem čítala tedy divise Franseckého: dvanáct praporů pěchoty, čtyry škadrony husarů, čtyry batterie děl a dvě setniny zákopníků.

Za krátko po 7. hodině ranní vyrazil již od Cerekvice přední voj této divise — dílem z lesa Lysice, v němž bělí se kaplička sv. Vavřince, dílem ze vsi samé po silnici a jak ozvaly se první rány z děl, postupoval ihned směrem k Benátkám.*)

Ostatní část divise volně sledovala za předním vojem, kdežto jedna setnina pluku 66. šla prohlédnout Hněvčeves. Tri batterie vyslány, aby jaly se páliť k Máslovědům a k Hoříněvsi.

Benátky obsazeny byly dne 3. července ráno jenom jednou setninou italského pluku velkoknížete Michala č. 26. od brigády Brandensteinovy. Setnina ta patřila k druhému praporu jmenovaného pluku, kterýžto prapor stál na severním cípu lesa Svíbu, jsa na levo ve spojení s předními strážemi třetího sboru a sice se strážemi od brigády Appianovy, rozložené kolem Čistovsi a dílem i v ostatních částech rozsáhlého lesa. Na pravo směrem k Hoříněvsi stála té doby na návrší mezi silnicí a cestou od silnice k Benátkám vedoucí čtvrtá setnina 27. praporu myslivců, jehož ostatních pět setnin stálo v Hoříněvsi samé, kdež meškal i první prapor pluku velkoknížete Michala. Půl škadrony sedmého husarského pluku stálo mezi Máslovědy a Svíbem a ostatní část brigády Brandensteinovy tábořila za Máslovědy u silnice, vedoucí k Nedělišťům a sice celkem ještě čtyři prapory pěchoty a čtyři děla. Ostatní čtyři děla postavena byla, jak již jinde jsme se zmínili, na západním cípu Máslověd na návrší vedle nově vystaveného statku rodině Špryňarů přínáležejícího. Byla to batterie č. 1. čtvrtého pluku dělostřeleckého. Z děl těch hned jak první řady pruské začernaly se na lesnatém svahu Lysice, začalo se páliť a sotva že pruská děla jala se odpovídati, bylo ihned jedno z děl těch výtečně mířenou střelbou rakouskou učiněno k dalšímu boji neschopným.

Setnina stojící v Benátkách nemohla ovšem dlouho v obci té proti přesile nepřátelské se udržeti a proto bojující couvala k severozápadnímu okraji lesa k ostatnímu mužstvu svého praporu. Jedna část mužstva pruského rozvinula se od Lysice po polích mezi Benátkami a Hoříněvsi, odkudž ale vrhl se jim vstříc 27. prapor myslivců a zarazil jich

---

*) Ve spisu „Oesterreichs Kämpfe 1866“ poukazuje se k tomu, že Cerekvice a zejména ale i lesnatý hřeben Lysice byly pro postavení rakouské velmi důležitým místem a vyslovuje se podivení nad tím, že bylo opomenuto tak výhodné místo vojskem rakouským obsaditi. Nepřítel si ovšem již večer dne 2. července pospíšil s obsazením Cerekvice i lesa Lysice, odkudž pak sedmá divise zabývala svou pro čtvrtý i druhý sbor rakouský tak zhoubnou a pro výsledek bitvy tak osudnou činnost.

další postupování směrem k Hoříněvsi zejména dobře mříenou palbou ze hřbitova hoříněvského.

Přední voj pruské sedmé divise dal se na to od Benátek po lukách směrem k lesu Svíbu, trpě při pochodu tom hlavně střelbou z děl rakouských, při čemž bylo i několik stavení v Benátkách zapáleno.

Střelecký prapor pluku č. 67. vrhl se proti lesíku Havranci, odděleného od ostatního lesa Svíbu hlubokou úžlabinou, kteráž jest jaksi pokračováním luk od Benátek se táhnoucích. Celý 27. pluk pruský rozvinul se v pravo od této úžlabiny, vnikaje do Svíbu směrem k Čistovsi a sice táhl první prapor téhož pluku nejkratší cestou západně od stezky benátecko-čistovské, kdežto druhý prapor a střelecký prapor téhož pluku daly se o něco dále na východ směrem k nejvyššímu místu lesa. Nejkratší cestu lesem měl tu řečený první prapor pluku. Mužstvo praporu toho, jež bylo pod velením plukovníka Zychlinského*), již večer před tím obsadilo Cerekvici, postupovalo v boj, majíc na prsou růže, natrhané v zámeckém parku cerekvickém.

Střelecký prapor pruského pluku č. 67. zatlačiv druhý prapor pluku Michalova z okraje lesa zmocnil se prudkým rozběhem Havrance, dosti příkrě k lučinám se sklánícího, jakož i lesního bastionu strmícího příkrě nad úžlabinou směrem k Měšlovědům. Tenkrát bylo návrší to pokryto vysokým lesem jehličnatým. Vypuzený druhý prapor pluku velkoknížete Michala couvnuv do vnitř lesa táhl se po strmé a lesem porostlé stráni vzhůru k nejvyššímu hřebenu a ačkoliv přispěl mu ještě třetí prapor téhož pluku ku pomoci, nebylo mu již lze vniknouti dolů do úžlabiny, jelikož byl již i na levém křídle svém mužstvem 27. pluku pruského ohrožen, kteréž rychle se tudy dralo ku předu.

Les Svíb, ode dne 3. července 1866. smutně památný nesčíslnými oběťmi a proudy krve v něm i kolem něho prolité, má celkem nepravidelnou podobu. Od západu na východ jest asi 2000 kroků dlouhý a průměrem asi 1000 kroků široký, pokrýváje výšinu, dostupující na nejvyšším bodu svém — asi uprostřed lesa totiž — asi stejné výšky s nejvyššími dominujícími místy v okolí. K jihu jest svah výšiny té mnohem mírnější, než na sever, na obou stranách jsou však svahy ty prorvány úžlabinami a roklemi. Na východ sestával tenkrát les ten z větší části z nízkého podrostu, mezi nímž bylo však množství dříví srovnáno v sáhy, kteréž ovšem při boji pěchoty poskytovaly výhodný úkryt. K Bystřici se sklánící část Svíbu byla ale pokryta lesem vysokým, hlavně jehličnatým, jenž dosahoval právě až ku stezce, vedoucí od Benátek k Čistovsi přes nejvyšší chlumu lesa, tam kde nyní jsou dva nízké od Prusův postavené pomníky nad dvěma společnými hroby padlých bojovníků.

Les ten, o nějž s bezpříkladným krveprolitím bylo bojováno, aby zase Prusům byl vyrván, když již v něm byli zahřnzeni, — velmi snadno byl by se dal ráno uhájiti, kdyby býval přiměřeně obsazen; při neurčitosti a nejasnosti bitevních disposicí, jakouž vůbec v celé polní výpravě u vojska rakouského shledáváme, bylo však na tento předležitý les úplně zapomenuto. Na severním cípu jeho stál, jak již pověděno, jediný prapor

*) Plukovník Zychlinski vydal o účastenství 27. pluku pruského v bitvě králověhradecké zvláštní brožuru.

italské pěchoty Michalovy a co se týče brigády Appianovy, která stojíc s hlavní silou svou u Čistovsi, měla jenom dva prapory pluku arcivévody Jindřicha v lese, víme, že měla rozkaz připojit se k ostatním brigádám sboru svého na Chlumě, i nepatřil tudíž vlastně les Svíb ani již v obor hájení brigády té. Generalmajor Appiano odvolal proto také o půl 9. hodině oba jmenované prapory, zapředené již v boj s nepřítelem, z lesa, a teprv když slyšel, že i v ostatních částech lesa ozývá se prudká střelba, rozkázal vracejícím se již praporům pluku arcivévody Jindřicha, aby vtrhly zase zpět do lesa a jim ku posile dány ještě čtyři setniny 4. praporu myslivců, kdežto jiné dvě setniny téhož praporu mysliveckého vyslány byly k lesnatému vršku Skalce, by sesílily stojící tam 33. prapor myslivců; nežli tam však setniny ty dorazily, opouštěli již myslivci 33. praporu k danému jim rozkazu Skalku, a proto i tyto setniny 4. praporu vrátily se zase ku své brigádě. Vojsko brigády Appianovy, vyslané zase do lesa, brzy srazilo se s nepřítelem a sice s prvním a druhým praporem pluku č. 27., bylo však nuceno, když i na pravém boku svém bylo překvapeno rychlopalbou střeleckého praporu téhož 27. pluku, couvati a bylo pak v značném nepořádku vytlačeno k Čistovsi. Generalmajor Appiano nastoupil pak, sotva že se pluk arcivévody Jindřicha v ouvoze od Máslověd k Lipě vedoucím opět poněkud seřadil, pochod ke Chlumu, kamž k 10. hodině dorazil.

Té doby vyrazil již také první prapor 27. pluku pruského, jenž měl nejkratší cestu lesem, ze Svíbu ven a vtrhl do Čistovsi po tuhém boji s některými oddily pluku arcivévody Jindřicha a 4. praporu myslivců, kteréž nemohouce v čas s ostatním mužstvem praporů svých se spojití, zoufale se zde v nejkrajnějších staveních bránily.

Současně zuřil již i v severovýchodní části lesa Svíbu boj plným ohněm.

Když totiž první a druhý prapor pluku velkoknížete Michala č. 26. byly zatlačeny až na východní kraj lesa, přispěl jim ku pomoci třetí prapor uherského pluku arcivévody Viléma č. 12. (doplňovací okres Komárno) a zároveň táhl i první a druhý prapor téhož pluku od Máslověd směrem silnice vedoucí k Vrchovnici, aby čtvrtou setninu 27. praporu myslivců, kteráž stála na návrší mezi silnicí a cestou vedoucí do Benátek, sesílily. První prapor postavil se v levo od myslivců, a rozvinul proti lesu silný řetěz harcovníků, druhý prapor postavil se zatím na silnici. *) Také od dělostřelecké zálohy čtvrtého sboru sesílily batterii brigády Brandensteinovy k rozkazu velitele sboru dvě jízdné batterie od 4. pluku dělostřeleckého, kteréž ihned daly se do střelby proti pruské pěchotě a batteriím, pošinuvším se již až k Benátkám.

Zatím i z Hoříněvsi z ostatních pěti setnin 27. praporu myslivců přibýly sem dvě setniny a rovněž i první prapor pluku Michalova vrátil se již od Hoříněvsi ku své brigádě. Jiné tři setniny téhož 27. pra-

*) Pluk arcivévody Viléma č. 12. ležel po válce asi po tři léta posádkou v Hradci Králové, kdež byl hlavně jeho hudební sbor pod kapelníkem Seifertem velmi oblíben. Seifert byl dobrý hudebník i nadaný skladatel tanečních kusů a zároveň i upřímný národovec. Zemřel pak asi r. 1870 v Krakově.

poru myslivců*), kteréž byly pruské harcovníky směřující k Hoříněvsi střelbou ze hřbitova zapudily, daly se směrem k Benátkám, a dorazily až blízko k pruským batteriím, postaveným jihovýchodně od Benátek, čímž batterie ty donuceny byly odjetí až za ves. Teprv když byli srdnati tito myslivci ohroženi na pravém boku svým jízdou pruskou, táhli zase nazpět k Hoříněvsi, načež se i řečené batterie pruské na své prvější stanoviště vrátily.

Střelecký prapor 67. pluku pruského zmocniv se lesíku Havrance, vyslal proti řečeným praporům pluku arcivévody Viléma a setninám 27. praporu myslivců také řetěz harcovníků, kteří byli ale uvítáni za hlučného volání „hurrá“ tak prudkou střelbou, že ihned couvali zase k lesu.

Generalmajor Brandenstein nařídil tu, aby první a druhý prapor pluku Vilémova a spojená s ním část myslivců podstoupily útok na les a aby usadivší se tam prapor pruský zase vypudily.

Zatím ale spěchaly již po lukách klusem střeleckému praporu 67. pluku od Benátek čerstvé dva prapory pěchoty ku pomoci, nedbajíce střelby z děl, kteráž v jich řadách značné činila mezery. Byl to první a střelecký prapor třetího magdeburského pluku č. 66. Stateční myslivci 27. praporu rakouského vedrali se již po lukách máslověděských až do krajního doubí Havrance a spustili vražedlnou palbu do řad pěchoty pruské, stojící v lese nad úžlabinou. Té doby dorazil ale již střelecký prapor pluku č. 66. do úžlabiny a ihned se otočiv v levo v bok, dostoupil rychle na vrch lesem porostlé stráně ku posile svým stojícím tam soudruhům.

Pruský důstojník Witzingerode padl tu při dostoupení vrchole na samém okraji lesa, byv střelen do hlavy a do nohy. Dříve již byl padl na louce pod lesem, byv smrtelně raněn střepem granátu důstojník Barbenes.**)

Zároveň přibyl sem i první prapor pruského pluku č. 66.

Mimo myslivce 27. praporu blížily se již k lesu i oba řečené prapory rakouského pluku arcivévody Viléma; mužstvo šlo v plném pořádku a s udatnou myslí ku předu — čelem na západ — proti lesu, ocítilo se v místech, kde stojí nyní pomník pluku toho, v tak prudkém ohni jehlovek, že všechny pokusy, usaditi se v lese, minuly se s účinkem; útok byl krvavě odražen a jenom udatní myslivci 27. praporu vedrali se až do Havrance, při čemž ale ztratila čtvrtá setnina 3 důstojníky a 60 mužů a z Hoříněvsi se dostavivší dvě setniny všechny důstojníky a mnoho mužstva. Pěchota prvního a druhého praporu pluku Vilémova byla zapuzena až do ouvozu vedoucího od silnice máslověděské k Benátkám.

*) 27. prapor myslivců (doplňovací okres v Štýrském Hradci), měl vynikající účastnictví i při okupaci Bosny r. 1878. Prapor ten byl první, jenž z rakouského vojska dne 29. června 1878, u Brodu Sávu překročil a na půdu bosenskou vstoupil a účastnil se pak vydatně četných srážek s mohamedánskými povstalci; zejména u Žepčů podařilo se mu zajmouti téměř celý prapor tureckých redifů.

**) Oba tito důstojníci pohřbeni jsou na místech, kde padli a jich broby označeny jsou nízkými pomníky. Spolu s důstojníkem Witzingerodem pohřben jest v jednom hrobě důstojník Camela od 67. pluku pruského. Hned u hrobu toho stojí pomník — prostý železný kříž na kamenném podstavci — věnovaný všemu padlému mužstvu třetího magdeburského pluku č. 66.

Také v onom výběžku lesa, kde stály druhý a třetí prapor pluku Michalova a třetí prapor pluku Vilémova, rozvinul se tubý boj, jen že i zde všechny pokusy o zmocnění se lesa byly zmařeny; sám generalmajor Brandenstein byl zde téžce raněn a s ním padl i velký počet důstojníků a vojinů. Té doby hrnula se totiž již téměř všechna pěchota divise Franseckého do lesa, tak že ve $\frac{3}{4}$ na 9. hodinu byla již skoro celá divise v ohni.

Současně vtrhl do lesa i 13. prapor myslivců rakouských, kterýž sice náležel k brigádě Fleischhackrové, byv ale při vyjíždění sborové zálohy dělostřelecké od své brigády odtržen, spěchal soudruhům o les bojujícím ku pomoci. I tito myslivci za krutého boje s odděleními 27. pluku pruského vnikli od jihovýchodního výběžku dosti hluboko do vnitř lesa, kdež ovšem bila se již namnoze jednotlivá oddělení rakouská s pruskými, jak právě kde na sebe vrazila, — bez všeho pořádku a spojení. Ve zmatku tom byl by málem padl sám pruský generál a velitel sedmé divise Fransecký do rukou myslivců 13. praporu myslivců rakouských. Ubíraje se pěšky lesem vzbůru, aby osobně boj v lese sledovati mohl, byl náhle blíže cesty, vedoucí lesem od Máslověd k Sádově na samém okraji lesa obklíčen několika myslivci rakouskými a jen duchapřítomností pruského vojáka Hausottra, — jenž den před tím pro porušení kázně byl odsouzen k žaláři na pevnosti a jemuž jen z milosti k nalehavým jeho prosbám dovoleno bylo ještě bitvy se zúčastniti — byl Fransecký zachráněn před zajetím. Vojín ten s divokým pokřikem vrhl se totiž zuřivě na nejbližší myslivce a mezi tím, co je zaměstnával, přikvapili ještě jiní vojáci pruští, kterýmž podarilo se pak myslivce úplně zahnati a Franseckého z hroziho mu nebezpečenství vysvoboditi. Vojáku Hausottrovi byl pak trest mu přisouzený ovšem prominut. Jaký zmatek a nepořádek v lese byl, vysvítá z následujícího případu, jež podáváme dle spisku „Die Theilnahme des 3. magdeburgischen Regiments Nr. 66. an der Schlacht bei Königgrätz“ od setníka Jindřicha Sobbe. Dle toho přišel lesem se deroucí poručík Gneist od téhož pluku s oddělením svým v houšti na jedno malé oddělení pruských vojáků, stojících proti stejnému počtu vojinů rakouských zcela klidně. Prusáků i Rakušanů bylo po dvanácti mužích, Prusové měli v čele svém poručíka Bömckena a rakouští vojáci také jakéhos důstojníka. Obě strany vrazivše v houšti na sebe dlouho spolu zápasily, boj zůstal ale přese všechno obapolné namáhání bez výsledku, až konečně zbylo u obou bojujících oddělení jen po oněch 12 mužích. Tu se oba důstojníci dohodli, že od dalšího boje proti sobě upustí a že zůstane ono oddělení, jemuž dříve přijde posila, vítězem, druhé pak že složí zbraň, což se také stalo, když Gneist s mužstvem svým k Bömckenovi dorazil.

Po tuhém boji byli vojínové rakouské brigády Brandensteinovy konečně přece jen zase z větší části z lesa vytlačeni a dílem i zajati.

Jednotlivá oddělení brigády Brandensteinovy couvala pak poznenáhlu za stálého boje k Máslovědům, za kteroužto obcí se pak zbytky brigády té shromažďovaly a znovu seřaďovaly. Myslivci 13. praporu, byvše také z lesa vypuzeni, z části dorazili ke své brigádě z části připojili se k brigádě Brandensteinově. Mezi raněnými byl i velitel praporu toho, podplukovník Bandian. Jenom stateční myslivci 27. praporu

neunavně zápasili dále o lesík Havranec; chvillemi podařilo se pruské pěchotě statně tyto hochy vypuditi dolů na luka, v nejbližším okamžiku zase ale již kmitaly se chochole mysliveckých klobouků opět v doubi Havrance. Mlha byla té doby tak značná, že nebylo téměř ani na 50 kroků před sebe viděti a tím stalo se, že nejednou obsazen byl Havranec i rakouskými i pruskými střelci, aniž by ti to byli, nevidouce se, po sobě stříleli.

Pluky brigády Brandensteinovy odcházely sice z ohně, krvavému boji o les Svíb nebyl však ještě konec, ba hrůzy boje toho za nedlouho nabyly ještě děsnějších rozměrů.

Bylo by se ovšem stalo líp — praví se i ve spisu generálního štábu rakouského — kdyby nebylo došlo k opětným útokům na les. Ležel Svíb z veliké části dosti hluboko a úplně v dostřelu dělostřelectva stojícího na Chlumě a u Máslověd, kteréž mohlo les ten obsypávati deštěm kulí a granátů a učiniti tam sedmé divisi pruské pobyt tak krušným, jako jej učinily batterie Gablenzovy od Dlouhodvor a Lípy divisím pruským, stojícím v lese Holé, u Sádovy a u Dohalic. Jediné dělostřelectvo mohlo vydatným ohněm od Chlumu, Lípy a Máslověd nepříteli ze Svíbu vypuditi anebo aspoň učiniti jej tam neškodným. Les ten však státi měl ještě proudy krve a zároveň zavdati měl příčinu k osudné změně postavení čtvrtého sboru, jakož i druhého sboru rakouského, kteréžto armádní sbory dadouce se strhnouti k útokům na les proti všem intencím Benedekovým i proti znění bitevní dispozice změnily původně na sever ustanovený čelný směr svůj vždy víc a více v směr na západ, ponechavše pak korunnímu princí pruskému mezi Horíněvsí, Trotinou a Nedělístěmi cestu na Chlum v zad a střed celého postavení rakouského takřka úplně volnou. Plukům čtvrtého a druhého sboru podařilo se sice konečně — jak dále budeme vypravovati — po několikahodinném, nesmírně krvavém boji zoufale se tam bránící sedmou divisi pruskou vytlačiti a po ztrátách skutečně ohromných zmocniti se téměř všech důležitých částí lesa, — ale za jakou to cenu a na jak dlouho!

Jak známo, rozhodl se podmaršálek hrabě Festetič, velitel čtvrtého armádního sboru, když brigáda Brandensteinova zapředená byla v boj, proto, aby celý čtvrtý sbor vykázané mu stanovisko mezi Nedělístěmi a Chlumem opustil a aby táhl na výšinu máslovědskou. Od čtvrtého sboru byly, jak již sděleno, od 1/9 hod. ranní dvě jízdecké batterie s batterií brigády Brandensteinovy v ohni proti nepříteli, ostatní čtyry batterie dělostřelecké zálohy zbyly pod ochranou sedmého pluku husarského (princ Bedřich Karel) východně od Máslověd v rezervě. Aby změna postavení čtvrtého sboru byla kryta, byly pak ještě dvě batterie vyslány na západní cíp Máslověd do ohně a jen zbývající ještě dvě batterie připraveny byly k potřebě pozdější.

Nepřátelské čtyři batterie odpovídaly sice také od Benátek velmi horlivě, poměrně však s malým účinkem. Spůsobily ale přece čtvrtému sboru na jeho pochodu v nové stanovisko tu ztrátu, že střepem pruského granátu o půl 10. hod. utržena byla veliteli sboru, hr. Festetičovi, levá noha.

V čele sboru táhla brigáda Fleischhackrova, kteráž na pochodu k Máslovědům obdržela rozkaz, aby dala se směrem k Čistovsi a odtud aby připojila se v levo k bojujícím té doby ještě plukům brigády Brandensteinovy.

Myslivci 13. praporu, jak již sděleno, první boje toho se zúčastnili a pak společně také s pluky brigády Brandensteinovy z lesa byli vypuzeni. Zatím ale brigáda Fleischhackrova u Čistovsi se seřadila s plukem br. Coroniniho č. 6. v prvním a s plukem velkoknížete následníka trůnu ruského č. 61. v druhém šiku. Batterie brigády postavena na levé křídlo.

K rozkazu podmaršálka Mollinaryho,*) jenž byl od raněného Festetiče velení převzal, daly se také brigády arcivévody Josefa a plukovníka Poeckha, kteréž chtěly se již rozvinouti východně od Máslověd směrem k hoříněvským lípám, rovněž směrem západním k Čistovsi a odtud postavily se čelem proti lesu Svíbu. A sice dala se brigáda Poeckhova, seřadivši se u Máslověd, mezi mezerami batterií rakouských s 8. praporem myslivců a plukem arcivévody Františka Karla č. 51. v prvním a plukem arcivévody Josefa č. 37. v druhém šiku na pochod k jihovýchodnímu výběžku lesa Svíbu. K levému křídlu prvního šiku připojily se i druhý prapor čáslavského pluku bar. Reischacha č. 21. a první prapor pešbudínského pluku d'Este č. 32., kteréž opustivše ráno Hoříněves, kdež byly stály na předních strážích, svou brigádu Wöberovu od osmého sboru, táhnuvši již dle došlého jí v noci rozkazu od Nedelišť k Cbarbuzicům, nemohly naléztí. Batterie brigády Poeckhovy umístila se vedle sborové zálohy dělostřelecké.

Brigáda arcivévody Josefa táhla také od Máslověd na levo a postavila se za ouvozem vedoucím od Máslověd k Chlamu, tvoříc takto zálohu sboru s plukem bar. Steiningera č. 68. a 30. praporem myslivců v prvním a plukem rytíře Schmerlinga č. 67. v druhém šiku. Batterie brigády té připojila se také k dělům sborové zálohy dělostřelecké a podporovala její střelbu do lesa.

O 10. hodině stály tedy od čtvrtého sboru u Čistovsi na jižní straně od lesa Svíbu brigáda Fleischhackrova a jihovýchodně od téhož lesa brigáda Poeckhova připraveny k útoku, majíce brigádu arcivévody Josefa v zápětí co zálohu. Od sedmé divise pruské stály té chvíli celý první prapor a část druhého a střeleckého praporu pluku čís. 27. dílem v Čistovsi a kolem Čistovsi; střelecký prapor pluku č. 67., část druhého a střeleckého praporu pluku č. 27., pak první a střelecký prapor pluku č. 66. a dva prapory pluku čís. 67. v lese Svíbu (celkem tedy asi šest praporů pěchoty); druhý prapor pluku č. 66. a celý pluk č. 26. stály pohotově u Benátek, připraveny jsouce také ku posile svých soudruhů v lese Svíbu bojujících.

Rakouské batterie skutečně také jako v lese Holé nad Sádovou i zde v lese Svíbu strašně působily v mužstvu pruském, zejména

*) Bar. Ant. Mollinary de Monte Pastello r. 1873. stal se polním zbrojmistrem a po smrti podmaršálka Haugwitze majitelem pluku č. 36.

na východním cípu lesa dopadaly rakouské granáty s tak zhoubným účinkem, že pruské vojsko stahovalo se vždy více k jižnímu okraji lesa. Té chvíle, — po 10. hodině dopoledne — podnikla brigáda Fleischhackrova útok.

Především jednalo se generalmajoru Fleischhackrovi o to, aby měl levý bok svůj krytý a za tím účelem bylo nutno nejdříve vypuditi nepřítel z Čistovsi. Podporována jsouc střelbou své batterie hnula se brigáda Fleischhackrova směrem k Čistovsi; v prvním šiku táhl uherský pluk hr. Coroniniho č. 6., jenž byl již v boji v Králově Dvoře přese všecku osvědčenou statečnost značně utrpěl. I zde odhodlaně táhl pluk ten proti Čistovsi, sesílen jsa bloudícími dvěma setninami pluku arcivévody Jindřicha od brigády Appianovy, kteráž stála té chvíle již na Chlumě. Ačkoliv pluk hr. Coroniniho značně trpěl střelbou jehlovek, podařilo se mu přece pruské vojsko z Čistovsi vypuditi a zahnatí je v nepořádku dílem k Sádově, dílem do lesa. Jenom první prapor 27. pluku pruského udržel se pohromadě v statcích západně od Čistovsi. *) Druhý prapor pluku hr. Coroniniho sledoval na to do Svíbu uchylující se čtyři pruské a postavil se na cestě vedoucí k Máslovědům; první a třetí prapor téhož pluku obsadily Čistoves a udržovaly zde vydatnou střelbu proti řečenému prvnímu praporu 27. pluku pruského. — Pluk velkoknížete následníka trůnu ruského č. 61. (doplňovací okres Temešvar) podnikl té chvíle k rozkazu generalmajora Fleischhackra útok na jižní část lesa Svíbu, byl ale shrnutím se zde množstvím pěchoty pruské, následkem ztráty Čistovsi rozzuřeně a k zoufalému odporu připravené, uvítán tak broznou rychlopalbou, že všechny pokusy — vniknutí do lesa a dostati se s bodákem nepříteli na kůži — minuly se cíle a jenom množství mrtvých a raněných zůstalo na krvi prosáklém poli brozným svědkem podniknutého útoku. Té osudné chvíle zabíhly do řad pluku toho i z pravé strany salvy právě k jižnímu okraji lesa dorazivších dvou praporů 67. pluku pruského a zbytku strašně sdecimovaného pluku rakouského nezbylo, než uchýliti se k Čistovsi, kdež pak obsadily ves, vystřídavše tam pěchotu hr. Coroniniho, kteráž postavila se do druhého šiku. Pluk velkoknížete následníka trůnu ruského č. 61. má nyní v místech, odkud útok na les podnikl, mohutný pomník, stojící u cesty máslovědsko-čistovesské. Celkem ztratil pluk ten podplukovníka Konstantina Gyuriče, muže to u pluku prý velmi oblíbeného, pak 3 setníky, 1 nadporučíka, 3 poručíky a 304 muže mrtvé. Ranění byli 22 důstojníci a k 500 mužů a rovněž tolik mužů s 2 důstojníky padlo do zajetí, tak že celková ztráta pluku toho byla po bitvě na mrtvých, raněných a zajatých úhrnem 33 důstojníci a 1300 mužů.

V úzlabině jižně od Čistovsi postavil se pak sedmý husarský pluk, jelikož byl v prvnějším postavení svém značně trpěl nepřátelskou střelbou z děl.

Též 1. prapor myslivců od brigády Appianovy od sboru třetího,

*) Pruský 27. pluk má pomník, postavený svým padlým, na rozcestí mezi Svíbem a Čistovsi. Několik mužů pluku hraběte Coroniniho pohřbeno jest v zahradě u statku rolníka Skvrny a společný jich hrob označen jest také malým pomníkem.

kterýžto prapor stál původně v lese mezi Chludem a Lipou, byv jedním důstojníkem generálního štábu vyzván, pokusil se o útok na Svib, ale i jemu nevedlo se líp. Prapor ten zůstal pak u brigády Fleischhackrovy.

V tutéž dobu postupovaly nové dva prapory pruské — od 26. pluku totiž, — za víření bubnů v uzavřených řadách vzhůru po strmé výšině v pravo od úžlabiny benátské na severním konci lesa a dospěly až na samý hřeben výšiny t. j. až na hlavní cestu, vedoucí od nynější myslivny, (kteráž tehdež ještě nebylo), k Sádově.

Zatím vnikla i brigáda Poeckhova s prvním šikem svým na jižní straně do lesa. Za hřímavého volání „Hurrá“ a „Eljen“ vtrhlo mužstvo sedmihradského pluku arcivévody Karla Ferdinanda č. 51., pak druhý prapor čáslavského pluku bar. Reischacha a první prapor pešťbudinského pluku d'Este spolu s 8. praporem myslivců do lesa. Pruští střelci sice na všech místech z počátku couvali. však za každým silnějším stromem a za každým sáhem dříví se zastavovali a sypali postupujícím řadám rakouským dešť kulí vstříc. Udatné prapory brigády Poeckhovy, nedbajíce ztrát, hrdinsky postupovaly vzhůru a zarazivše i řečené dva prapory 26. pluku pruského po tuhém boji je i zase dolů se straně směrem k Benátkám zatlačily. Některým oddělením udatné brigády té podařilo se i proniknouti až na západní okraj lesa. Vzhledem k zhoubnému účinku jehlovek a nepopíratelnému hrdinství pruských vojnů dokázaly zde i řečené prapory rakouské obdivu hodnou vytrvalost a zmužilost, zůstavivše si v historii krvavého dne 3. července 1866. čestnou památku. Plukovník Poeckh co velitel brigády osobně útok ten řídil, dodávaje přítomností svou i vojnům zmužilosti a bojovného nadšení. O každý téměř keř bylo krvavě zápoleno. Mužstvo bylo konečně tak unaveno, že uprostřed lesa bylo nutno dopřáti mu pro okamžik odpočinku. V tom ale objevily se mu po levé ruce nové řady nepřátel a zároveň zabírněly i z pravé strany prudce za sebou se hrnoucí salvy nepřátelských jehlovek. Zasáhly v boj právě dva od Skalky generálem Gordonem ku pomoci povolané prapory osmé divise pruské a současně do lesa dostavivši se dva prapory 67. pluku pruského, kteréž zadrževše ústup v nepořádek uvedených čet 26. pluku padly udatným praporům brigády Poeckhovy v bok a zad, strašná rychlopalba s děsným účinkem řádila v jich řadách a zbytkům nezbylo než prchat k Čistovsi. Nejvíce utrpěly prapory nešťastné, hrdinné brigády té v úžlabině v levo od stezky čisto-vessko-benátské na svahu lesa k Čistovsi. Sám statečný plukovník Poeckh, hledě jakýsi pořádek zjednat, smrtelně jsa raněn sklesl k zemi a s ním padli i všickni štábní důstojníci kromě jediného*) setníka generálního štábu Klobusa. Ten totiž spěchaje pro posilu, byl sice také již nucen klestiti si cestu řadami nepřátel a i kůň pod ním byl zastřelen, přece však unikl šťastně — živ. Jelikož byla již i cesta vedoucí k Čistovsi namnoze nepřátelskými střelci obsazena, bylo vojnům

*) Místo, kde plukovník Poeckh obdržel smrtelnou ránu, označeno jest nádherným pomníkem mramorovým. Plukovník Poeckh dopraven byv ještě živ do Benátek, za nedlouho tam skončil a také tam pohřben byl. V měsíci srpnu byla ale mrtvola jeho vykopána a na vojenský hřbitov v Pouchově u Hradce Králové převezena. Místo, kde Poeckh v pozadí hřbitova pouchovského odpočívá, označuje také jednoduchý pomník.

rakouským nutno raziti si — pokud možno — cestu bodákem a proto také jen malému zbytku podařilo se z lesa vyvážnouti. Tak vrátil se z 8. praporu myslivců, jenž byl ztratil i velitele svého, podplukovníka barona Reitzensteina, jen hlouček se čtyřmi důstojníky; od pluku arcivévody Karla Ferdinanda padli všickni štábní důstojníci kromě majora Barthu a všickni pobočníci. Major ten shromažďoval pak zbytky pluku. Na samém okraji lesa byli ranění plukovník Moritz od pluku Karla Ferdinanda ze středu vedoucích jej vojínů vyrván a pruským šikovatelem Hartem od 67. pluku co zajatec veliteli divise, generálu Franseckému předveden. Též první prapor pluku d'Este a druhý prapor pluku Reischachova — kterážto pluky měly již u České Skalice značné ztráty — strašně utrpěly.

Okolo 11. hodiny byla proto také větší část lesa Svíbu v rukou pruských. V pravo postupovaly opět prapory 27. pluku, v levo od něho draly se ku předu střelecké prapory 67. a 66. pluku, jakož i oba ostatní prapory 67. pluku, za nimi pak rozvinul se opět 26. pluk, jenž byl dříve již dostoupil až na vrchol hřebene, pak ale před brigádou Poeckhovou couvl zase dílem nazpět k Benátkám, dílem se uhnul k Máslovědům. Stranu lesa k Máslovědům hájil první prapor 66. pluku, kdežto druhý prapor téhož pluku pod majorem Wiednerem spolu s několika jinými setninami pruskými měl obsazenu lesní stráž nad úžlabinou na severním cípu lesa a lesík Havranec.

Té doby ale rakouské batterie, jež byly nuceny mezi vylíčeným zde bojem uvnitř lesa střelbu na Svíb zastaviti, začaly opět s prudkostí sypat do lesa granáty, jimiž mužstvo pruské značně trpělo. Zejména druhý prapor 26. pluku pruského, jenž stál ve východní části lesa, vysazen byl největšímu dešti střel a nejvíce také ze všech praporů divise Franseckého utrpěl. I všechny pokusy Prusů vyraziti z lesa ven a zmocniti se Máslověd, byly prudkou kanonádou rakouskou hned v začátku zmařeny.

Čtvrtý armádní sbor, jehož brigády Brandensteinova, Fleischhackrova i Poeckhova se byly již v krvavém zápasu o les vystřídaly, upustil prozatím ode všech dalších útoků na Svíb. Brigáda Brandensteinova byla, jak známo, již od půl jedenácté z ohně odvolána, jenom statečný 27. prapor myslivců zůstal ještě dále v boji až do 12 hodin v poledne a stále Prusy od Hoříněvsi a od silnice máslovědsko-vrchovnické znepokojoval.

Těžký úkol zmocniti se lesa Svíbu převzal nyní druhý armádní sbor rakouský.

Jak jsme se již dříve obšírněji zmínili, seřadil se druhý armádní sbor již po 9. hod. mezi Máslovědy a Hoříněvsi. Hned když ještě brigáda Brandensteinova v lese bojovala, vyslal generalmajor vévoda Vilém z Württembergu z Máslověd 20. prapor myslivců, aby dle možnosti bojujícím plukům přispěl ku pomoci; prvnímu a druhému praporu štyrsko-slovenského pluku podmaršálka Hartunga č. 47. kázal obsaditi Máslovědy. Té chvíle bylo ale již pozdě, — pluky brigády Brandensteinovy byly již tlačeny z lesa a odcházely z ohně. Když pak i útok brigády Fleischhackrovy krvavě byl odražen a i brigádě Poeckhově v lese zle se vedlo, dal velitel druhého armádního sboru podmaršálek hr. Thun rozkaz, aby brigáda Württembergova převzala úkol

zabrániti postup nepříteli z lesa k Máslovědům. Nejprve postoupil v před haličský pluk velkovévody Meklenburk-Zvěřinského č. 57. Umístiv se v úžlabině táhnoucí se od Máslověd k Benátkám prudce jal se páliť proti nepříteli, jehož jeden prapor (druhý prapor 66. pluku) stál od 10. hod. u Havrance čelem k Hoříněvsi*) v plném pořádku, kdežto v levo od něho v dubí Havrance střílelo proti vojsku rakouskému mužstvo rozličných čet a praporů pruských, od svých pluků odloučených. Nebylo možno udržeti v boji lesním řádného spojení. Té doby dorazila k Havranci i ona setnina 66. pluku pruského, kteráž byla ráno vyslána, aby ohledala Hněvčeves. Řečený pluk velkovévody Meklenburk-Zvěřinského podporován jsa batterií brigádní, kteráž za ním se umístila, udržoval prudkou palbu proti lesu, ačkoliv i mužstvo jeho značně trpělo nepřetržitou střelbou od Havrance. Jen co do počtu mrtvých ztratil pluk ten celkem 5 setníků, 4 nadporučíky, 7 poručíků, 45 poddůstojníků a 397 mužů. Raněných bylo 25 důstojníků a 665 mužů**).

Asi o 11. hodině vyzval velitel čtvrtého sboru hrabě Mollináry generalmajora vévodu z Württembergu***), aby útočným pohybem své brigády směrem k lesu přispěl k uvolnění pravého křídla obklíčené již brigády Poeckhovy. Vévoda z Württembergu však z počátku vyzvání tomu nevyhověl, domnívaje se, že následkem rozkazu velitele svého sboru hr. Thuna udržeti se má jen v postavení obranném a zabrániti jen postupu nepříteli k Máslovědům. Když ale hr. Mollináry vyzvání to i k hrabě Thunovi důtklivě opakoval, dán rozkaz i za Máslovědy stojící brigádě Saffranově, aby postoupila ku předu a společně s brigádou Württembergovou aby udeřila útokem na les. Také batterie obou brigád prudce jaly se páliť, mezi čímž obě brigády seřaďovaly se k útoku. Na levé křídlo prvního šiku postaveny jsou dolnorakouský 11. prapor myslivců a štyrský 20. prapor myslivců (z doplňovacího okresu Celjského) pak první a druhý prapor pluku Hartungova č. 47. (Slovinci z doplňovacího okresu Mariborského v Štyrsku) a na pravé křídlo téhož prvního šiku postaven první prapor sedmihradského pluku vévody saskovymarského č. 64. a první prapor italského pluku prince Holštýnského č. 80. Do druhého šiku postaveny jsou druhý a třetí

*) V místech, kde jest hroh a pomník důstojníka Breymanna od téhož praporu, jenž zde padl.

**) Pluk ten má pěkný pomník u starých lip na vrchu nad Hoříněvsi.

***) Vévoda Vilém z Württembergu narodil se v Karlsruhe v pruském Slezsku roku 1828. Byl vychován ve Vratislavi a Ženevě, vstoupil r. 1847. do armády rakouské a bojoval r. 1848—49. pod Budeckým v Italii. Za své rekové se chovali povýšen byl za setníka, v bitvě u Novary byl však raněn. Ve válce r. 1859. stál co plukovník v čele pluku krále belgického č. 27. a účastnil se bitev u Magenty a Solferina. R. 1864. byl co generalmajor účasten výpravy proti Dánsku, kdež zejména n. Zajců a při dobytí Livna co obezřelý vůdce, stal se vévoda z Württembergu, když Filippovič Bosnu opustil, jeho nástupcem ve vrchním velitelství a správě země. V dubnu roku 1881. byl ku svému přání z Bosny odvolán a ustanoven za zemského velitele ve Lvově, obdržev vedle dříve již mu daných dekorací za svou činnost v Bosně velkokříž řádu Leopoldova a válečnou dekorací kříže komandérského.

prapor téhož pluku č. 80. a třetí prapor pluku velkovévody sasko-výmarského, jehož druhý prapor postaven u Máslověd do zálohy.

Pluk vévody Meklenburk-Zvěřinského setrvati měl ve svém dosa-
vadním postavení u ouvozu máslovědsko-benáteckého, odkudž měl útok
ostatních pluků vydatnou střelbou podporovati. Když plukové rakouští
hotovili se k útoku, ustoupil řečený druhý prapor pruského pluku
č. 66. ze svého postavení nad Havrancem zpět na severovýchodní okraj
lesa Svíbu. Prusové měli té chvíle v lese celkem všech dvanáct
praporů sedmé divise a dva prapory osmé divise. Všecky
prapory ty byly již bojem seslabeny, unaveny a v nepořádek uvedeny.
Celkem stál asi první prapor, pak části druhého i střeleckého praporu
pluku č. 27. mezi lesem Svíbem a Čistovsí a na západ od téže obce,
střelecký prapor a první prapor pluku č. 66., čtvrtý prapor pruských
myslivců, pak první prapor pluku č. 72. (od osmé divise), druhé pra-
pory pluků č. 26. a 66. a první prapor pluku č. 67. stály od jihu na
sever podél východního okraje lesa proti Máslovědům; ostatní čtyři pra-
pory pod osobním vedením generála Franseckého postavily
se ku obraně nejsevernějšího výběžku lesa Svíbu a Havrance.

O půl 12. hodině hnuly se rakouské brigády Saffranova
a Würtembergova k útoku. I ve spisech pruských tvrdí se, že —
kdyby tento útok se byl stal o něco dříve, když totiž brigáda Poeckhova
vítězně postupovala a 26. pluk pruský s hřebene lesa zapudila, — byl
by se beze vší pochybnosti dostal celý les do rukou rakouských; bylať
by pak nejen ohromná přesila na straně vojska rakouského, ale brigády
druhého sboru rakouského byly by vrazily na oddělení pruská v nepořádku
ustupující a k odmítnutí útoku nepřipravená. Hrstka pěchoty, která té
doby stála nad Havrancem, byla by zajisté tento útok od Máslověd ne-
zadržela.

Té chvíle, kdy brigády druhého sboru rakouského skutečně na-
stupovaly k útoku, řádila střelba děl rakouských strašně uvnitř lesa,
kdežto pruské dělostřelectvo již od 10 hodin nuceno bylo v střelbě ustati.
S mužnou odhodlaností šlo mužstvo pluků rakouských po celé čáře od
Máslověd k lesu ku předu, ačkoliv rychlopalba jehlovek strašně v jeho
řadách pustošila. Útok ten se také i nyní skutečně z velké
části zdařil. Zejména na nejzazším pravém křídle první prapor pluku
velkovévody sasko-výmarského, podporován jsa střelbou pluku
velkovévody Meklenbursko-Zvěřinského a zbytků 27. pra-
poru myslivců, kteřížto junáci — jak jsme se již několikrát zmínili —
s obdivuhodnou vytrvalostí o Havranec po celé dopoledne zápasili a i nyní
z louky pod Havrancem k příznivému výsledku útoku dobře mířenou
palbou přispěli, vnikli šťastně do Havrance a částečně i dále do lesa
Svíbu. Za praporem tím sledoval co záloha čtvrtý prapor pluku Har-
tungova. I na levém křídle draly se 11. a 20. prapor myslivců,
první a druhý prapor pluku Hartungova i druhý prapor pluku
velkovévody sasko-výmarského statně ku předu do lesa, ačkoliv
rychlostřelba ze zadovek pruských útokem ženoucím praporům rakouským
strašně působila ztráty. Celé řady udatných vojinů klesaly k zemi a opět
a opět přšely kulky pruské jako krupobití útočníkům vstříc. I jednotlivá
oddělení pluku velkovévody Meklenbursko-Zvěřinského při-

pojila se proti danému jim rozkazu k útokem ženoucím praporům, záhy však byla oddělení ta nucena vrátiti se zpět k ostatnímu mužstvu svého pluku. Celkem se tedy podařilo celému šiku útočících praporů rakouských vraziti do lesa, jenom první prapor italského pluku prince Holštýnského v širém poli mezi Havrancem a nyní již vykácenou částí lesa Svibu — (lesem Prokšovým zvanou, kterážto část lesa dosahovala až tam, kde nyní stojí pomník pluku Hartungova) — nebyl s to dostati se ku předu a utrpěl velmi mnoho křížovým ohněm pruské pěchoty, kteráž zoufale se zde bránila. Ztráty byly na všech stranách značny; mimo jiné plukovníci Wairacher od pluku Hartungova a Gentocot od pluku velkovévody Meklenbursko-Zvěřinského těžce byli raněni, podplukovník Adolf Forsthuber a major Michelli*) od pluku prince Holštýnského padli.

Za zuřivého boje, kde zápaseno bylo takřka od stromu k stromu a od keře ku keři, postupovali vojáci rakouští do vnitř lesa, přicházejíce stále na množství mrtvých a raněných Prusů, — na hřebenu lesnaté stráně shrnuly se ale ustupující houfy pruské v jeden chumáč a smetaly rychle opěťovanými salvami celé řady postupujících za nimi oddělení rakouských.

Postup rakouských pluků tím zase byl zadržen; ani jedna ani druhá strana nemohla ku předu a zoufale se držela tam, kde právě stanula.

Zejména oddělení rakouská na pravém křídle krutou měla práci, aby se udržela tam, kam podařilo se jim postoupiti; pruské prapory, povzbuzeny jsouce příkladem velitele divise, gen. Franseckého, stanuly totiž za nedlouho zase jako zeď. „Ani o jediný krok dále nazpět“ — zvolal k nim hrdiný Fransecký, vida, že před útokem rakouské přesily počínají couvati, — „zde buď zemřeme, nebo zvítězíme“ — a stateční jeho bojovníci skutečně opět obnovili boj se zoufalou odhodlaností.

Generalmajor vévoda z Württembergu viděl se nucena žádati o posilu. Podmaršálek hr. Thun kázal tudíž ještě i brigádě Thomové, aby postoupila ku předu a aby připravila se k útoku. Nejdříve povolán z bažantnice hořiněvské stojící tam 2. prapor myslivců a vyslán k Havranci ku posile pravého křídla brigády Württembergovy. Zde spojil se prapor ten se setninami 27. praporu myslivců, kteréž dosud z luk benáteckých neunavně na les dorážely.

Na místě 2. praporu myslivců posláno pak do hořiněvské bažantnice jedno oddělení prvního praporu polského pluku bar. Rossbacha č. 40. kdežto zbývající část praporu toho — dvě divise totiž — již dříve byla obsadila Hořiněves. Kromě toho vyslán byl i druhý prapor uherského pluku hr. Jelačiče do lesa Horek nad Račicemi k sesílení stojícího tam již prvního praporu téhož pluku. Plukovník Thom měl tedy ještě jenom druhý prapor pluku Rossbachova a třetí prapor pluku Jelačičova k dispozici, jimž také již byl dán rozkaz, aby daly se proti Svibu. Dříve ale nežli tento rozkaz mohl býti uskutečněn, oznáměno velitelstvu druhého sboru, že k Hořiněvsi, Račicům a Tro-

*) Major Michelli pohřben jest na hřbitově cerekvickém. Hrob jeho označen jest deskou. Od téhož pluku leží na též hřbitově i poručík Karel Kovák a nadporučík Losert, kteří zde mají také desky.

tině blíží se nové proudy nepřátelské; — byl to již přední voj armády korunního prince.

Rozkaz k útoku na Svíb byl tudíž zase ihned plukovníkem Thomem odvolán a prapory brigády jeho na rychlo jsou povolány na výšiny sendražicko-račické — Horka zvané a jedna jízdná batterie vyslána ještě na vrch hoříněvský k stojícím tam již pěti batteriím, aby se vším důrazem začaly boj proti kolonnám nepřátelským od severu jako černé mraky se blížícím. Také brigádě Henriquezově — známé Prusům pod jmenem „černožluté brigády“ z války dánské, — kteráž dosud stála u Trotiny, dán rozkaz, aby pošinula se více k Sendražicům a tam aby postavila se vedle pěchoty brigády Thomovy.

Ve Svíbu trval zatím boj dále; přes všecken odpor nepřítelé opakovaly pluky brigád Württembergovy a Saffranovy útoky své, podporovány jsouce ještě 30. praporem myslivců, jež jim arcivévoda Josef od své brigády ku posile poslal, — a — ačkoliv s ohromnými ztrátami — podařilo se jim přece zejména uprostřed lesa nepřátelské prapory rozptýliti a obě křídla nepřátelské divise od sebe oddělit. Některá oddělení pruská byla již i úplně z lesa směrem k Benátkám vytlačena. Té chvíle vnikli i neobrození myslivci udatného 27. praporu, sesileni jsouce jednou setninou 2. praporu myslivců až do samých Benátek a několika statným junákům podařilo se i zmocniti se jednoho za Benátky stojícího děla pruského, v tom však vrazilo do vsi silné z lesa Svíbu couvající oddělení pruské, kteréž spatřivši, že hrstka rakouských myslivců odváží již jedno z pruských děl, spustilo v chumáč myslivců těch tak vražedlnou palbu, že téměř všickni odvážní junáci na místě u dobytého děla padli. Rovněž i ostatní až sem vniknuvší myslivci nuceni byli po tuhém zápasu Benátky opustiti, jelikož u Vrchovnice objevily se již přední stráže — pruské gardy od vojska korunního prince; myslivci ti uchýlili se pak do Hoříněvsi, kdež pod záštitou stojících tam oddělení pluku Rossbachova se opět seřadili a táhli pak k lipám na vrch hoříněvský.

Postavení sedmé divise pruské v lese Svíbu bylo té doby již povážlivě ohroženo, útoky praporů rakouských stávaly se vždy důraznějšími a od 12. hodiny byly již všechny další pokusy a všecko úsilí pěchoty pruské udržeti se v lese bojem již jen zoufalým. Řadami vojska rakouského rozléhal se již jásot, lesem zaznívaly již tóny vítězného pochodu Radeckého, jež hrály hudební sbory útočících pluků rakouských.

V lese stály té doby — ovšem že v nejrozmanitějších skupinách, jakž ovšem v boji lesním jinak ani býti nemohlo: 13. prapor myslivců od brigády arcivévody Josefa, 11. prapor myslivců, dva prapory pluku prince Holštýnského, dva prapory pluku velkovévody saskovymarského od brigády Saffranovy; dále pak 20. prapor myslivců a tři prapory pluku Hartungova od brigády Württembergovy, — celkem tedy deset praporů pěchoty.

V okolí lesa Svíbu stála jižně od lesa u Čistovsi brigáda Fleischhackrova, pak 4 setniny druhého praporu pluku arcivévody Jindřicha od brigády Appianovy a 1. prapor myslivců od brigády Benedekovy — celkem tedy osm praporů; na východ od lesa

k Máslovědům stála brigáda Poeckhova s třemi dosud lesního boje se nesúčastnivšími prapory pluku arcivévody Josefa a se zbytky pluku arcivévody Karla Ferdinanda a spolu utrpěvších praporů pluků bar. Reischacha a d'Este, pak 8. prapor myslivců, tři prapory pluku velkovévody Meklenburk-Zvěřínského od brigády Württembergovy a konečně dva prapory — totiž třetí prapor pluku Jelačičova a druhý prapor pluku Rossbachova od brigády Thomovy, kteréž ale obdržely zatím již rozkaz, aby táhly k Sendražicům: dohromady tedy dvacet dva prapory — všechny čelem k západu. Za cestou, vedoucí z Máslověd na Chlum, stálo šest praporů brigády arcivévody Josefa.

Batterii bylo kolem Svibu: jižně od lesa batterie brigády Fleischhackrovy, — u Máslověd všech deset batterie čtvrtého sboru, pak batterie brigád Württembergovy a Safranovy, jakož i dvě batterie dělostřelecké zálohy druhého sboru, celkem tedy čtrnáct batterie se 112 děly.

V Máslovědech stál třetí prapor pluku velkovévody sasko-výmarského od brigády Safranovy.

Jihovýchodně od Máslověd stála brigáda Brandensteinova se šesti prapory péchoty a čtyřmi setninami 13. praporu myslivců, kteréž ale vesměs velmi mnoho utrpěly.

U Hoříněvsi a dílem i v obci samé stála větší část 27. praporu myslivců od brigády Brandensteinovy, pak 2. prapor myslivců a první prapor pluku Rossbachova od brigády Thomovy, pak batterie téže brigády a čtyři batterie dělostřelecké zálohy, kteréž umístěny byly u písničku blíže lip na vrchu hoříněvském.

V Račicích seřadovol se znovu první prapor italského pluku prince Holštýnského, kterýž — byv při útoku na Svíb krvavě odražen a rozprášen, sem se byl uchýlil.

Na Horkách — lesnatém návrší mezi Račicemi a Sendražicemi — stál první a druhý prapor pluku Jelačičova od brigády Thomovy a v lese nad mlynem trotinským 9. prapor myslivců od brigády Henriquezovy.

U Trotiny stály ostatní prapory brigády Henriquezovy a u Nedělišť druhá divise lehké jízdy.

Z těchto padesáti devíti praporů, z nichž skládalo se právě křídlo rakousko-saské armády bylo tedy shrnuto čtyřicet devět na prostě kolem Máslověd a Hoříněvsi; z těch nebylo dosud třináct praporů v boji; jiných osm bylo sice již v boji, byly ale již zase úplně seřaděny a boje schopny; z ostatních třiceti osmi praporů bylo třicet ještě dosud v ohni a osm praporů bylo prvéjšími útoky tak zeslabeno a v nepořádek uvedeno, že nemohlo se na ně aspoň té chvíle již počítati. Těchto čtyřicet devět praporů stálo obráceno čelem k západu a zbývalo tudíž ku hájení asi $\frac{3}{4}$ míle širokého prostoru mezi Hoříněvsi, Račicemi a Trotinou, kudy vedla cesta přímo v zad hlavního postavení rakouského, celkem jenom devět praporů, neboť do Račic se uchýlilví prapor Italianů od pluku prince holštýnského přibyl tam v takovém nepořádku

a zmatku, že byl k boji úplně neschopen a nemohl býti tedy ani mezi mužstvo k obraně schopné počítán.

Čtvrtý armádní sbor opustil, jak známo, proti vůli vrchního velitele Benedeka a proti nařízení v bitevní dispozici obsaženému vykázané mu stanovisko mezi Chlumm a Nedělišti a dostoupiv k Máslovědům dal se zbytečně strhnouti v útoky na les Svíb, jenž, jak dříve již bylo podotknuto, ležel úplně v dostřelu batterií rakouských u Máslovědu a u Chlumu. Změniv při útocích těch původní směr svůj čelem k severu v směr čelem k západu, strhl pak i druhý sbor k změně té, čímž se stalo, že v rozhodném okamžiku, když blížil se korunní princ od severu, zbylo ku hájení celého pásma vrchů od Hoříněvsi k Trotině jenom těch — devět praporů a pět batterií stojících na vrchu hoříněvském.

Benedek byl sice velmi rozhorlen, když po 9. hodině dozvěděl se, že čtvrtý sbor hnul se z vykázaného mu stanoviska mezi Chlumm a Nedělišti a že všechny síly své obětuje boji o les Svíb, — ba že již i druhý sbor v pohybu tom jej začíná sledovati: neučinil však přece z počátku nic, aby čtvrtý sbor přiměl k upuštění od zbytečného krve prolévání u Svíbu a k opětnému postavení se spolu s druhým sborem zase čelem k severu, aby v tomto postavení byly připraveny k odražení všech možných útoků proti pravému křídlu rakouskému čelících. Po 10. hodině zaslal sice Benedek k návrhu nového náčelníka generálního štábu generalmajora Baumgartena rozkaz hr. Molinarymu, aby se čtvrtým sborem vrátil se zase ve své postavení mezi Chlum a Nedělišti, té chvíle byl ale již čtvrtý sbor tak zapředen v boj, že rozkazu tomu nebylo již lze dosti rychle vyhověti. Teprve ku 12. hodině, když Benedeka došly určité zprávy, že také od severu táhne nepřítel v značné síle směrem proti pravému křídlu rakouskému, zaslán velitelům čtvrtého i druhého sboru přísný rozkaz, aby od dalšího boje o les Svíb upustili a aby postavili se čelem k severu proti proudům nepřátelským odtamtud se blížícím. Té chvíle bylo ale již — pozdě!

Ve spise „Oesterreichs Kämpfe“ vytýká se, že Benedek, ačkoliv tedy již věděl o blížení se vojska korunního prince pruského proti pravému křídlu rakouskému, opomenul učiniti energicky tak vydatná opatření, jakýchž hrozící nebezpečnoství skutečně vyžadovalo. Práví se tu, že byla by se dala snad osudná chyba, kteráž změnou postavení druhého a čtvrtého sboru a vykrvácením jich v lese Svíbu se stala, aspoň částečně napravití a že nebyla snad tak strašná katastrofa, k jakéž pak skutečně došlo, nutnou, kdyby se byla v hrozícím okamžiku vyslala proti přednímu voji nepřátelskému nejprve druhá divise lehké jízdy, — kteráž stála dosud u Nedělišť, — aby aspoň na tak dlouho nepřítelce pozdržela, pokud by se čtvrtý a druhý sbor v pevném postavení kolem Máslověd nesešikovaly čelem na sever a pokud by nedorazil k jich podpoře některý ze sborů v záloze stojících, kterýž měl býti bez odkladu k sesílení pravého křídla vyslán, jakmile vůbec první zprávy došly, že vojsko korunního prince jest od Králové Dvora na pochodu. Jistoty o tom nabyl Benedek o půl 11. hodině, obdržev od

velitele pevnosti Josefova tuto telegrafickou zprávu: „Pátý pruský sbor — zdá se — že má v úmyslu od Hradiště přes Záloňov spolupůsobiti proti pravému křídlu rakouskému. Silné proudy nepřítel táhnou zde kolem, některé i na dostřel děl pevnostních, kteréž s velmi dobrým výsledkem na ně střílí“. Následkem toho vyslal náčelník generálního štábu, generalmajor Baumgarten ve srozumění s Benedekem skutečně také již jednoho důstojníka k veliteli šestého sboru podmaršálku Rammingovi rozkaz, aby šestý sbor ihned táhl v postavení za čtvrtý a druhý sbor a tam aby pokud možno výhodně se postavil mezi Chlum a Neděliště. Ramming činil také již přípravy k pochodu, když Benedek sám v nepřítomnosti gen. Baumgartena osobně tento rozkaz zase odvolal. Za to ale zaslán, — jak již řečeno — opětně čtvrtému i druhému sboru důtklivý rozkaz, aby vrátily se bez odkladu na místa v bitevní dispozici jim vykázaná a aby obsadily výšinu mezi Chlunem, Nedělištěm a Sendražicemi tak, by právě křídlo opíralo se o Labe. Druhý sbor měl vedle čtvrtého sboru postaviti se tak, aby obrácen byl čelem na severovýchod. Čtvrtému sboru dodán byl tento rozkaz asi ve $\frac{3}{4}$ na 12 hod., velitelství druhého sboru obdrželo jej několik minut po 12. hodině. Zároveň rozkázáno druhé divisi lehké jízdy, aby postoupila k Sendražicům a tam aby kryla ústup čtvrtého a druhého sboru od lesa Svibu ve vykázaná jim stanoviště. Podmaršálek Mollinary, jenž stál nyní na místě raněného hr. Festetiče v čele čtvrtého sboru, byl ale toho náhledu, že vypuzení nepřítel z lesa Svibu bude míti značné úspěchy v zápětí a spěchal proto ihned, jak opětný tento rozkaz obdržel, osobně k Benedekovi, aby jej přiměl k odvolání tohoto rozkazu. Benedek ovšem při tom setrval, poukávav k tomu, že od severu blíží se podél Labe nepřátelský sbor pravému křídlu rakouskému. Podmaršálek Mollinary namítal sice, že má velitelství armády po ruce k odvrácení tohoto nebezpečení ještě celé dva armádní sbory a tři divise jízdy v záloze, Benedek však poznámky té si nepovšimnuv, opakoval s důrazem rozkaz, aby čtvrtý sbor zaujal opět původně mu vykázané stanoviště, z něhož se byl odchýlil. Když podmaršálek Mollinary ku svému sboru od Chlumu se vrátil, tu byl již velitel druhého sboru, podmaršálek hrabě Thun dle daného mu rozkazu nařídil brigádám svým ústup z lesa Svibu. Ústup ten prováděn však již za velikého nebezpečení — první řady pluků korunního prince dorážely již chvatem na bojiště.

IV.

Boj za prvních hodin odpoledních, příchod korunního prince a konečný ústup armády rakousko-saské.

Na levém křídle postavení saskorakouského nařídil — jak známo — o 12. hodině polední korunní princ saský útok směrem k Hrádku. Provedení úkolu toho svěřeno bylo král. životní brigádě saské, již dána ku podpoře jedna batterie, kteráž postavivši se na jižní straně Dolního Přimu prudce jala se páliť do lesů mezi Novým Přimem a Jehlicí se táhnoucích, proti nimž též saský 15. prapor postupoval a zároveň páleno i do bažantnice, kterouž měl již nepřítel silně obsazenu. Současně s touto brigádou vytrhl ze západní strany Dolního Přimu i 4. prapor saských myslivců a polovice 12. praporu pěchoty saské. Sasové statečně postupovali, udržující prudkou střelbu proti nepříteli, jemuž i řečená batterie neunavnou palbou působila značné škody. Bažantnice bylo hned prvním útokem dobyté a Sasové vnikli i na kraj lesů dolnopřímských, kdež mnoho Prusů zajali a značný počet pušek ukořistili. Opozdnění se osmého sboru rakouského, jenž měl na levém křídle krýti brigádu tu proti možnému obejítí, zadrželo ale tento vítězný postup Sasů; neboť na levém křídle postupující čtyři saské vniknuvše do Nového Přimu a do sousedních lesů, spatřili tam místo pluků osmého sboru rakouského, že značné proudy nepřátelské táhnou proti Hořenému Přimu a tudíž že levý bok útokem postupující brigády saské značně ohrožují. Nezbylo tudíž jiného, než aby Sasové ustoupili zase tak daleko, až by nebezpečeství s obejítím jich levého křídla spojené bylo aspoň na chvíli odčiněno. Pod ochranou 13. praporu saského, jenž postavil se na ohrožené levé křídlo, vrátily se nejdále vniknuvší setniny Sasů zase ku svým praporům; 15. prapor obsadil bažantnici, 4. prapor myslivců a polovice 12. praporu vrátily se zase do Dolního Přimu, 14. a 16. prapor postavily se spolu s 13. praporem do třešňových sadů na severovýchodním konci téže vesnice a jedna setnina 16. praporu ustanovena, aby udržela spojení s osmým sborem rakouským. Levé křídlo této saské brigády srazilo se v Novém Přimě a na kraji blízkého lesa s odděleními 40. a 65. pluku pruského,

zapudilo je, bylo však záhy zase samo donuceno ustoupiti, když generál Stückeradt přibyl se šesti setninami 65. pluku couvajícímu mužstvu pruskému ku pomoci. Mezi tím dral se i druhý prapor pruského pluku č. 56. dale lesem a nesetkav se nikde s odporem, objevil se na okraji lesním proti Hořenímu Přimu. Ihned vyslán mu od osmého sboru rakouského vstříc jičínsky pluk hr. Nobili-ho č. 74.*), jenž se všemi svými třemi prapory na nepřítele udeřil a za prudkého boje i nepřátelský prapor zatlačil, — ale jen na krátkou dobu. Zatím vedl generalmajor Schulz i ostatní část své brigády k Hořenímu Přimu a sice první a druhý prapor moravského pluku Gerstnerova č. 8.***) v prvním a třetí prapor téhož pluku s 31. praporem myslivců v druhém šiku.***) Stanuv na návrší jihovýchodně od Hořeního Přimu vyslal generalmajor Schulz první šik do lesa. Stály tedy té chvíle mezi nížinou východně od Nového Přimu až k cestě vedoucí od Hořeního Přimu k Těchlovicům v boji v lese v první čáře od západu na východ čtvrtý, první a druhý prapor pluku hr. Nobiliho a v druhé čáře stál za pravým křídlem pluku toho první a druhý prapor pluku Gerstnerova a za levým křídlem v záloze u Hořeního Přimu třetí prapor téhož pluku a 31. prapor myslivců. Batterie brigády Schulzovy z nepochopitelných příčin poslána byla místo mezi Hoření Přim a severní okraj lesa do vsi, odkudž při útoku spolupůsobiti nemohla, za to ale později jen s těží podařilo se jí ze vsi uniknouti.

Současně, když generalmajor Schulz postupoval ku podpoře pluku hr. Nobiliho, obdržela i brigáda Rothova rozkaz, aby s jedním plukem obsadila Hoření Přim.

Korunní princ saský odhodlal se tu k vydatnému opakování útoku a sice životní brigádou a současně i druhou brigádou saskou, kdežto osmý sbor rakouský důtklivě byl vyzván, aby všemi silami opřel se proti praporům pruským, kteréž by Sasům vpadnouti chtěly v bok.

Bylo 1½ hod. odpůldne, když druhá brigáda saská přibyla od Probuze, kdež stála v záloze, k Dolenímu Přimu a postavila se v levo od brigády životní. Nejprve vtrhl 14. prapor saský do bažantnice k stojicimu tam již 15. praporu, kdežto 13. prapor a část 16. praporu postavily se za nimi co druhý šik.

*) Pluk hr. Nobili-ho stál v bitvě u Králové Hradce s prvním, druhým a čtvrtým praporem svým; třetí prapor pluku toho tvořil s třetími prapory pluků Reischachova a Hessova, pak s italským plukem Wernhardtovým a jedním praporem myslivců rakouskou brigádu generalmajora Mahna, kteráž s vojskem hessenským zúčastnila se rovněž nešťastné bitky u Aschaffenburgu dne 13. července 1866. proti Průšákům pod velením gen. Goebena. — R. 1878. poslán byl pluk ten do Hercegoviny, kdež pod velením generalmajora Nagye zmocnil se Trebině u Bilku a Klobuku. V Trebině byl pak ponechán posádkou až do března r. 1880., načež vystřídán byv z Plzně tam vyslaným píseckým plukem Jiřího krále Saského č. 11., přibyl do Plzně.

**) Pluk Gerstnerův, doplňovaný z okolí Brna, obdržel později za majitele podmaršálka Abele-ho a účastnil se r. 1878. velmi činně bojů kolem Dobroje, zejména se vyznamenav dne 4. září v boji o Lipac.

***), Také 31. prapor myslivců zúčastnil se r. 1878. okupace bosenské a bojoval u Hau Bělalovace, u Serajeva, Mokra a j.

Druhá brigáda saská dala se směrem k lesu mezi Novým Přímem a bažantnicí; současně postupovala i rakouská brigáda Schulzova od Hořeního Přímu lesem k Novému Přímu.

Právě když 6. prapor saský co přední voj druhé brigády rozvinoval se v nejlepším pořádku k útoku na les, vznikl náhle v levo od něho v řadách pluků rakouské brigády Schulzovy nesmírný zmatek, jímž byly i všechny na blízku stojící prapory osmého sboru rakouského zachváceny, tak že opustivše chvatem své postavení nejen že levé křídlo Sasů daly nepříteli v šanc, nýbrž i vrhnuvše se na útěku před šiky druhé brigády saské překážely jí v střelbě i útočných změnách jejího postavení. Tím utrpěl zejména 6. a 8. prapor saský ztrativ děsnou palbou křížovou mimo množství mrtvých a raněných soudruhů i mnoho důstojníků a oba velitele praporů.*)

Ústup druhé brigády saské stal se ovšem následkem toho nutným, avšak tu právě vyznamenalo se mužstvo saské mužnou chladnokrevností a důstojníci velikou obezřelostí, ustupující v největším pořádku k východnímu konci Doleního Přímu, kdežto 5. prapor saský spolu s 2. praporem saských myslivců, propustivše dříve řadami svými proudy utíkající pěchoty rakouské, v nejvzornějším pořádku shudbou v čele postoupily proti nepříteli směrem proti levému křídlu saskému se hrnoucím, aby ústup své brigády kryly a několika celoradovými salvami skutečně i postup jeho zadržely. Také batterie brigády té valně k zadržení nepřítelě přispěla.

Ústup Sasů stal se zde ovšem nutným následkem rychlého couvnutí pluků brigády Schulzovy. A co bylo příčinou tak osudného zmatku? Z počátku sice prapory pluků hr. Nobiliho a bar. Gerstnera vítězně lesem postupovaly, tlačíce nepřítele vždy dále, za nedlouho ale vrazil pluk hr. Nobiliho na pruskou 30. brigádu, kteráž sem o 1. hodině dorazila a nyní s 68. plukem na pluk hr. Nobiliho udeřila, smetajíc krutou rychlopalbou vojiny pluku toho v celých řadách. Když pak i od Nového Přímu udeřily pruské čtyry brigády Schulzové v bok, tu nebylo již lze důstojníkům rychlý ústup mužstva zadržeti. Generalmajor Schulz, jenž v čele brigády své do lesa vnikl, těžce byl zde raněn. Sklesnuv s koně, jenž taktéž byl kulemi a bodáky pruskými raněn, dopraven byl generalmajor Schulz přece ještě živ až do Hořeního Přímu; zde však poznovu byl několika ranami najednou střelen a tentokrát smrtelně. Ordonanční důstojník Schulzův, nadporučík Moser od pluku Crennevillova, chtěl v okamžiku tom k umírajícímu generálu svému přiskočiti, byl ale ihned také dvěma ranami zastřelen. Schulz byl již třetí brigádní velitel u osmého sboru, kterýž za této války padl; padl i, jak známo již u České Skalice od sboru toho velitelové brigád, generalmajor Fragner a plukovník Kreyssern.**)

*) Smrtelně raněn byl zde zejména saský podplukovník Metzradt od 6. praporu. Pohřben jest spolu se saským setníkem Planitzem od 8. praporu v zámeckém parku přímském, kdež hroby jejich označeny jsou památníky.

**) U generalmajora Schulze shledány jsou dvě střelné rány v levé noze, dvě v levém křídle plic; kromě toho byl střelen ještě do hořního pysku, břicha bylo střepem granátu roztrženo a levá ruka i levá noha zlomeny. Nadporučík

Schulzově vedlo se i brigádě Rothově, která již u České Skalice pod generálmajorem Fragnerem trpce zakusila zhoubnost pruských jehlovek. O 1. hodině obdržel plukovník Roth rozkaz, aby přihotovil se ku podpoře brigádě Schulzově, kteráž táhla právě k lesu. Nejdříve měl haličský pluk vévody Nassovského č. 15. obsadit Hoření Přím. Pluk ten byl však té chvíle rozestaven v lese u Boru, tak že nemohl býti dosti rychle svolán; i vyslal tedy plukovník Roth pluk velkovévody Salvátora Toskánského č. 77. směrem tím, načež mu byl dán rozkaz, aby také vtrhl jižně od Hořeního Přímu do lesa. Za plukem tím sledovala pak větší část pluku vévody Nassovského a 5. prapor myslivců. Tyto prapory brigády Rothovy postupovaly v levo od praporů brigády Schulzovy, byly však také z levého křídla nepřitelem napadeny a zhoubným ohněm jehlovek z lesa vypuzeny.

Jenom třetí prapor pluku Gerstnerova, jenž dosud stál u Hořeního Přímu v záloze, vrhl se při útěku pluků brigád Schulzovy a Rothovy spolu s 31. praporem myslivců do lesa, aby nepřítel aspoň po tak dlouho zdržely, pokud se ostatní pluky zase aspoň poněkud spořádají a seřadí. Brigáda Schulzova shromáždivši se za Hořením Přímem, táhla pak do lesa u Brízy, kamž uchýlila se i brigáda Rothova, kdežto batterie obou brigád vydatně pálily k Hořenímu Přímu, kamž již nepřítel vítězně se dral. Ku ochraně baterií těch postavila se jedna škadrona saské jízdy pod velením rytmistra Friesena, kteráž pak udatně vrhla se na nepřátelské harcovníky, když vyrazivše z lesa, dali se směrem k těmto bateriím rakouským. Batterie ty vydržely zde pak po celé tři čtvrtě hodiny a teprv když nepřítel již ze tří stran se jim blížil, odejely.

Prusové zatím zmocnili se Horního Přímu, kdež zbytky třetího praporu pluku Gerstnerova proti třem praporům pruského pluku č. 68. a oddělením 40. a 50. pluku zoufale se bránily. Současně přiblížily se Hořenímu Přímu z jižní strany i první a druhý prapor pruského pluku č. 28., střelecký prapor pluku č. 69., dvě setniny střeleckého praporu č. 28. a jedno oddělení střelců pluku č. 65. Druhý a třetí prapor pluku č. 40. sledoval ustupující prapory brigády Rothovy přes Stěžírky.

Současně postupovalo i šest setnin pluku č. 65. spolu s odděleními pluků č. 40. a 33. proti Dolenímu Přímu, kdežto i pruské batterie od Lubna až na dva tisíce kroků k téže osadě se přiblížily.

Když následkem odražení útoku brigády Schulzovy nucena byla druhá brigáda saská ustoupiti, nezbylo než naříditi i životní brigádě ústup. Byly té doby dvě hodiny odpoledne. Obě brigády obdržely rozkaz, aby u Probluze opět se seřadily, kamž vyslány jsou i tři batterie saské, aby vedle stojících tam již baterií postavily se čelem na jih proti Hořenímu Přímu a tam aby prudce pálily. Rozkaz ten byl vykonán. Granáty saské se zhoubným účinkem dopa-

---

Moser střelen byl do páteře a do oka. Oba byli nejprve na bojišti v jednom hrobě pochováni, později ale převezeni jsou na vojenský hřbitov poučovský u Hradce Králové, kdež vedle sebe jsou pohřbeni a jich hroby označeny jsou nádherným společným pomníkem, jež sám císař jim věnoval.

daly do Hořeného Přímu a za nedlouho vzňalo se tam několik stavení plamenem. K zabezpečení levého křídla postavena byla první brigáda saské pěchoty, kteráž dosud stála za Probluzí v záloze, do lesíka táhnoucího se východně od Doleního Přímu k Boru, kdež obsadila na jižním okraji zřízené záseky. Od divise jízdy saské vyslána byla druhá brigáda jízdy pod velením generalm. Biedermanna s jednou batterií, aby spolu s první divisí lehké jízdy rakouské pod generalmajorem Edelsheimem proti pravému křídlu pruskému operovala. První brigáda jízdy saské postavila se v kryté stanoviště za Probluzí k zabezpečení pravého křídla postavení saského a k udržení spojení se sousedními sbory rakouskými. Zatím ale rozvinul nepřítel nové, čerstvé síly v boj. Divise Münsterova, překročivši Bystřici, soustředila se u Lubna a hotovila se k útoku na Probluz. Na jižním cípu popovického lesa připravovala se k útoku tomu 27. brigáda pruská s prvním praporem a střeleckým praporem pluku čís. 56. a střeleckým praporem pluku č. 16.; druhý prapor téhož pluku vyslán byl o něco více na sever, aby přišel na Probluz směrem bočním. K brigádě té připojily se ještě střelecký prapor pluku č. 17. a různá oddělení ostatních praporů pruských, kteréž dosud boje lesního se účastnily. Za 27. brigádou seřadila se asi o 300 kroků dále 28. brigáda, majíc první prapor pluku č. 57. v čele, střelecký prapor téhož pluku a první prapor pluku č. 17. v hlavním šiku a druhý prapor téhož 17. pluku v záloze. Batterie pruské postoupily pak také od Lubna přes Jehlici až na 2000 kroků před postavení saské.

Hulánský pluk pruský č. 5. vyslán byv směrem severním, aby uskutečnil spojení s první armádou pruskou, octl se v tak prudkém ohni batteriie saské, pálící od Střesetic, že nezbylo mu než zase se vrátiti.

Unavené a bojem dosavadním již značně seslabené saské prapory spatřily tu před sebou ze všech stran se hrnoucí přesilu pruské pěchoty, kteráž jich postavení již obepínala jakoby železným, ohnivým kruhem. Sasové však i tu ještě — ačkoliv viděli nezbytnost ústupu — zachovali klid a pořádek. Nejprve opouštěly, stále bojujíce, 4. prapor saských myslivců, pak 12. prapor pěchoty a dvě setniny 11. praporu Dolení Přímu, kdež se byla oddělení ta za nejprudší střelby z děl po celých pět hodin držela a odkudž nyní jen krok za krokem volně za prudké střelby proti sledujícímu je nepříteli ustupovala k Probluzi. Poznenáhlu couvaly i batteriie saské v bezpečnější postavení na východ od Probluze. Ves Probluz a první brigádou saskou obsazené záseky byly posledními oporami, na jichž udržení záviselo řádné provedení spořádaného ústupu celého levého křídla rakousko-saského. Úkol ten převzaly 9. a 10. prapor saské pěchoty, jedna setnina 11. praporu a 3. prapor myslivců saských, ačkoliv pruská děla do vsi již prudce střílela a několik domků na jižním výběžku Probluze i zapálila. Od Popovic postupovalo té chvíle k Probluzi sedm praporů pěchoty pruské, Sasové ale ve vsi samé — zejména třetí prapor saských myslivců — zadrželi je tak dlouho, pokud neobdrželi zprávy, že všechna oddělení saská od Doleního Přímu již se vrátila a že jsou k spořádanému ústupu připravena. Ale ještě i pak držela se hrdka Sasů

na Probluzi velmi udatně a couvajíc ještě naposled na hřbitově kostelíček probluzský obklíčujícím se zastavila a po delší dobu Prusům vstup do vsi zamezovala. *)

Při útoku na Probluz trpěl zejména sedmý westfálský pluk č. 56. U prvního praporu pluku toho ztratily hned při začátku útoku v krátké chvíli téměř všechny setniny své velitele; důstojník Alvensleben — píše očitý svědek boje — byl raněn na hlavě, důstojník Cousbruck granátem zabit a plukovník Dorowský těžce raněn do nohy. Za krutého boje vnikl první a střelecký prapor 56. pluku pruského do vsi, avšak hned na kraji padl setník Montbart a setník Bolschwing těžce byl raněn. Poručík Montovu projela kulka hlavu, poručíci Bormann a Zacha těžce byli raněni. Též mnoho poddůstojníků buď padlo nebo bylo raněno. Sasové udatně se drželi, Prusové však rovněž udatně drali se ku předu. Tu padl pruský praporečnick, vedle něho stojící voják ihned se však zase praporu chopil; v témž okamžiku sklesl ale také on, smrtelně jsa raněn. Hned ale vlál zase prapor vzhůru jsa vztýčen rukou vojína jiného a povzbuzeno jsouc ohnivými slovy generalmajora Schwarzkoppena hnalo mužstvo pruské dále útokem. Ze všech stran šlehal jim vstříc oheň: — oheň hořících stavení, oheň sršící z pušek udatných obhajců hřbitova i vesnice, ba i rákosové ploty zahrad vzhály se plamenem. Tu klesl i pruský major Hymmen, byv střelen do nohy a hned za ním skácel se i poručík Bakenkamp, smrtelně jsa raněn. Velení nad prvním praporem 56. pluku převzal od raněného Hymmena major Mutius, — v tom okamžiku padl ale vedle něho mrtev důstojník Madelung, jemuž prostřelena jsou prsa. Každý krok ku předu draze zaplacen byl krví, z každého okna, za každým křovím, za každým plotem pálili saští střelci a zejména hřbitov byl — jak již podotknuto — jich posledním útlukem, jehož rekovně hájili. Saský major Abendroth od 10. praporu saského, ačkoliv byl již raněn třemi kulemi, neustal mužstvo své k dalšímu odporu vyzývati, konečně ale přece jen podařilo se Prusům opanovati za hřimavého „Hurra“ tak udatně hájenou ves. Střelecký prapor 56. pluku pruského měl při tom mrtvých a raněných 12 důstojníků a 232 mužů, první prapor téhož pluku 4 důstojníky a 90 mužů a druhý prapor 2 důstojníky a 44 mužů. **)

Hájení zásek východně od Dol. Přímu bylo hlavně tím obmezováno, že velická část pěchoty rakouské tudy od Hořeního Přímu ustupovala a saským střelcům v palbě vadila. Přece však zejména první prapor saských myslivců pevně se zde držel a ustoupil teprv, když stanovisko jeho bylo i od zadu ohroženo.

Rakouská brigáda Schulzova, jejíž prapory byly velice promí-

*) Hřbitávek ten byl pak po válce řádně upraven, nově obezděn a nádhernými pomníky, souměrně rozestavenými, ozdoben; zejména mají zde pomníky své kyrysenický pluk rakouský č. 8., pak 29. prapor myslivců rakouských, sedmý westfálský pluk č. 56., čtvrtý westfálský pluk č. 17., osmý westfálský pluk č. 57. a první pluk gardových dragonů. Hned proti vchodu jest krásný pomník z litiny s nápisem: „Sachsens tapferen Söhne das Vaterland.“ Mnohem mohutnější pomník, nádherný obelisk, postavený ku cti padlých šasů vypíná se na výšině mezi Probluzí a D. Přímem.

**) Pluk ten má, jak již podotknuto, pěkný pomník na hřbitově probluzském.

chány a v nepořádek uvedeny, postavila se, když se aspoň poněkud zase spořádala, v levo od Sasů na výšině u Boru a na severozápadním okraji brížského lesa, kdež zejména sbíraly se zbytky pluku hr. Nobiliho a 31. praporu myslivců. Mezi Borem a Rosnicemi blíže tak zvaného „Žižkova stolu“ stál hulánský pluk arcivévody Karla a čtyry batterie děl. Zbytky brigády Rothovy postavily se na nejzazším levém křídle na výšinách jižně Rosnic.

Brigáda Wöberova dorazila k 2. hod. odp. ku svému (osmému) sboru, avšak — jak známo — jen se čtyřmi prapory a jednou batterií. Nejdříve postavila se u Charbuzic, když pak nepřítel chystal se k tomu, že z lesa přímského vyrazí, aby brigády Schulzovu a Rothovu stíhal, dal plukovník Wöber obsaditi jihovýchodní část brížského lesa čtvrtým praporem čáslavského pluku bar. Reischacha č. 21. a první prapor téhož pluku postaven za ním do zálohy. Také 24. praporu myslivců a třetímu praporu pluku d'Este vykázano bylo kryté stanovisko na výšinách a k levému křídlu připojena brigádní batterie. Té doby blížil se ale již nepřítel ze všech stran. Kdežto divise Kansteinova postupovala od jihu, blížily se již i prapory divise Münsterovy od západu přes D. Příma k Probluzi. Nebylo tedy na dlouhé hájení brížského lesa ani pomýšlení a proto také po krátkém boji i brigáda Wöberova s první brigádou saskou z lesa ustoupila. Za to ale batterie brigády Wöberovy ze strany prudce sypala kule do řad pruských, čímž jim ovšem způsobeny jsou dosti značné ztráty, další jich postup však přece nemohl býti zadržen.

Velitel prvního armádního sboru rakouského, stojícího — jak známo — u Všestar v záloze, generalmajor hr. Gondrecourt,*) kterýž byl ráno na místě hr. Clam-Gallasa velení nad sborem tím převzal, — spatřiv, že Sasové vždy víc a více od Probluze couvají, vyslal jim ku pomoci svou brigádu Piretovu. Bylo té doby asi 2½ hod. Brigáda ta majíc v prvním šiku svém v levo pluk velkoknížete Konstantina čís. 18. a v pravo 29. prapor myslivců, v druhém šiku pak italský pluk arcivévody Zigmunda a brigádní batterii, táhla kolem jízdné divise Coudenhoveovy u Střesetic a přibyla o 3. hod. k Boru a Probluzi, kterážto místa bylo již vojsko rakouské i saské opustilo. K vyzvání generalmajora Pireta připojily se však přece zase části druhé a třetí saské brigády a sice 5. a 10. prapor, několik setnin 10. praporu a 3. prapor myslivců saských k brigádě Piretově. Sasové dali se směrem k lesnímu výběžku u Boru, králohradecký pluk velkoknížete Konstantina v pravo od nich

*) Generalmajor hr. Leop. Gondrecourt stal se v širších kruzích známějším hlavně ve válce proti Dánsku r. 1864. co velitel tak zvané „železné brigády“, v kteréžto době stal se i rytířem řádu Marie Terezie. R. 1865. stal se majitelem haličského pluku č. 55. Co podmaršálek šel r. 1868. na odpočinek. Podotknouti dlužno k jeho bližší charakteristice, že roku 1867. pro své surové chování se k vojsku, jež jevílo se mimo jiné i tím, že jistému vojenskému duchovnímu — utrhli ucho, odsouzen byl na čtyři měsíce do vězení na pevnost; trest ten byl mu však z větší části prominut a hr. Gondrecourt strávil dobu tu téměř úplně na cestách pro zábavu ve Francii. Vráťiv se do Vídně nastoupil ještě na krátký čas činnou službu, načež odebral se na odpočinek do Saleporku.

proti výšině na západ od lesa a 29. prapor myslivců přímo na Probluz, kamž jala se i brigádní batterie prudce páliť. Útok na les i na západní výšinu se zdařil; také 29. praporu myslivců podařilo se vniknouti za podpory jedné divise pluku Konstantinova až do vsi Probluze, ze všech stran blížily se ale již pruské kolonny a celý první šik brigády Piretovy i se Sasy nucen byl couvnouti a pod záštitou pluku Zikmundova dal se směrem k cibelnám u nejbližší práčovny.

Prusové obsadili zatím již i celý les u Břízy, nedbajíce zhoubné střelby děl brigády Rothovy a dělostřelecké zálohy osmého sboru.

Brigáda rezervní jízdy pruské, kteráž chtěla proniknouti směrem k Střeseticům, byla stojící tam ještě jednou batterií saskou a jednou batterií sboru desátého tak důrazně uvítána, že ihned zase vrátila se v kryté postavení za Třesovice.

Když Probluz a les u Břízy padly Prusům do rukou — po 3. hod. odpůldne — byla Herwarthova armáda polabská v tomto rozestavení:

27. brigáda pod velením generalmajora Schwarzkoppa stála u Probluze a jednotlivé oddily pluku č. 16. byly v lese u Břízy;

28. brigáda pod generalmajorem Hillerem stála na západním okraji lesa břízského, majíc některá oddělení také v Boru a v sousedním lese;

patnáctá divise Kansteinova shromažďovala se mezi Hoř. Přímem a silnicí, kdežto čtyři její prapory — totiž první a druhý prapor pluku č. 28., pak druhý a třetí prapor pluku č. 40. — stály na severním a východním okraji lesa břízského.

Kromě toho stála jedna batterie u Boru, dvě byly činny u 28. brigády, ostatní příslušné batterie táhly teprv k Probluzi, dílem byly ještě v Nechanicích.

Jedna brigáda jízdy pod velením Goltzovým stála u Hrádku a druhá pod velením Kotzovým u Třesovic.

Šestnáctá divise pod velením generallieutenanta Etzla byla ještě u Bystrice a jenom jedna brigáda její táhla již k Jehlici.

Polabská armáda stála tudíž po 3. hodině s hlavní silou svou v dominujícím postavení kolem Probluze v levém boku rakouskosaské armády, kdežto současně i od severu již i armáda korunního prince přinášela celé armádě Benedekově ránu poslední.

V středu postavení rakouského dařilo se i za prvních dvou hodin odpoledních zbraním rakouským dobře; bitevní šik pruský, zadržén jsa strašnou kanonádou od Lípy a Dlouhodvorů, nemohl za doby polední ani o krok ku předu a jelikož té doby i Sasové ještě na levém křídle u Dolního Přímu a u Probluze se drželi a i divise Franseckého v lese Svíbu ku 12. hod. polední již jen zoufale proti útokům rakouským se bránila, začínala býti situace pro hlavní velitelstvo pruské u Dubu velmi povážlivou. Pro les a mlhu nebylo nikterakž lze dopátrati se, blíž-li se již pomoc vojskem korunního prince. Ani pátá, ani šestá divise, jež byl princ Bedřich Karel ku předu vyslal, nemohly nikterakž postoupiti dále; celé dělo-

střelectvo bylo také již v obni mimo osm batterií, kteréž drženy byly v záloze pro případ nutnosti ústupu. Generálové pruští marně obraceli dalekohledy své k severu, nic dosud nenásvědčovalo tomu, že korunní princ se blíží a zdálo se i dle dýmu děl, že také generál Herwarth nemůže ku předu. Hlavní velitelstvo pruské začínalo již skutečně pomýšlet i na možnost ústupu, — vozotajstvo v Cerekvici bylo aspoň již obráceno k Hořicům a zámek cerekvický opevňován barrikádami pro případ ústupu.

Kdežto tedy v hlavním stanu pruském jevila se té chvíle situace ve světle povážlivém, díváno se na stav věcí v středu postavení rakouského zase růžovějším sklem, než-li bylo záhodno. Tam počítalo se téměř již s jistotou na vítězství.

V 1 hodinu a 5 minut vyjel Benedek se svým štábem podívat se na situaci na pravém křídle. Šestý sbor armádní, stojící v záloze, kolem něbož Benedek jel, uvítal vrchního velitele s nadšeným jásotem, hudební sbory všech pluků hrály národní hymnu a Radeckého pochod, myslivci návajíce klobouky pozdravovali jej hrňavým „hurá!“

„Nikoliv nyní, — sečkejte, dítky, do zejťka!“ odvětil Benedek*)... Zdaž měl asi v té chvíli tušení o hrozné ironii těchto slov?!

Pro mlhu a bustý dým nemohl Benedek, jenž od Chlumu daleko vzdáliti se nemohl, na pravém křídle dosud nic jasně a určitě rozeznati. Byla proto družina jeho i veškerá pěchota v středu postavení rakouského nadšena přesvědčením o nezbytnosti vítězství, — dělostřelectvo rakouské s obdivuhodnou vytrvalostí obsypávalo dosud pěchotu pruskou, nemohoucí ku předu, strašlivou kanonádou, — jízdectvo bylo ještě téměř netknuto, dva armádní sbory a silná záloha děl stály ještě připraveny v záloze, — nebylo tu ovšem divu, že vítězství považováno za jisté.

Bojechtivost pěchoty třetího sboru, kterýž teprv zde poprvé stál proti nepříteli a dosud tudíž zhoubnosti jehlovek z blízka neseznal, — byla tak veliká, že plukovník Binder, velitel dolnorakouského pluku Hessova (doplňovací okres v Sv. Hypolitu) od brigády Kirchsbergovy dal se o své ujmě s plukem svým uchvátiti k útoku na les Holou, aby pruskou pěchotu pevně se tam dosud v dešti granátů rakouských držící vypudil. V domněnce, že jedná se o všeobecný útok, připojil se k pluku Hessovu i uherský pluk arcivévody Albrechta č. 43. Oba pluky za zvuků hudby s velikým nadšením postupovaly proti lesu, když však přišly na dostřel stojícím tam oddělením osmé, čtvrté a šesté divise pruské (od pluků č. 31., č. 71., č. 61., č. 72., č. 49. a č. 35.), tu uvítány byly vražednou rychlopalbou, kteráž stala se tím strašnější, když i od Vyhnalova stojící tam prapory páté divise pruské ze strany jaly se na postupující pěchotu rakouskou páli. Oba pluky rakouské draz zaplatily tuto svou nevácnou a nemístnou bojechtivostí. Pluk Hessův ztratil tu mrtvých a raněných celkem 19 důstojníků a 705 mužů; mezi padlými byl i sám velitel pluku, Binder. Pluk Albrechtův měl na mrtvých a raněných ztrátu 13 důstojníků a 438 mužů. Do zajetí padlo tu ne-

*) „Nicht jetzt; wartet bis Morgen, meine Kinder“ byl doslovně výrok Benedekův.

raněných jen sedm mužů od pluku Albrechtova. Po takovýchto ztrátách nezbylo ovšem zbytkům obou pluků, než vrátiti se v prvéjší své postavení.

Zatím připravila se čtvrtá divise pruská k obnovení útoku na rakouské postavení; pět praporů pěchoty vyrazilo z lesa a u silnice seřadilo se tak, že dva prapory pluku č. 21. postavily se do prvního a dva prapory pluku č. 9. do druhého šiku; jeden prapor pluku č. 21. dán do zálohy. Prapory ty odhodlaně postupovaly k Lipě, strašná střelba z děl i střelba pěchoty rakouské přinutily je zase k ústupu. Také několik batterií pruských bylo vydatným ohněm děl rakouských zapuzeno a umčeno.

Také batterie desátého sboru Gablenzova se šťastným výsledkem zdržovaly ještě na všech místech nepřítele, tak že mezi 1 1/2 a 2. hod. začalo se již v průvodu krále pruského u Dubu jednati o otázkce, co by se mělo dále díti. V hlavním stanu pruském nevědělo se totiž té chvíle ještě, že korunní princ jest již u — Hoříněvsi a že i Herwarth z Bittenfeldu blíží se již vítězně k Probluzi. Mělo se dle klamného kroužení dýmu děl za to, že Herwarthovi nepodařilo se asi překročiti Bystřici u Nechanic a armáda korunního prince že jest ještě příliš vzdálena, než aby dorazila na bojiště dříve, než-li střed pruský pod strašným ohněm děl rakouských vykrváčí. Zdálo se býti již nemožno na dále se zde udržeti a jednalo se již zcela opravdově o tom, aby všechny divise v středu stojící poznenáblu byly z ohně odvolány. O 2. hodině ale, dříve nežli se to stalo skutkem, přinesl generallieutenant Voigts-Rheetz, jenž byl ještě jednou vyslán na zvědy, radostnou a toužebně očekávanou zvěst, že pluky korunního prince dorazily již na bojiště a děla rakouská na výšině hoříněvské že obrácena jsou již proti jeho řadám.

Korunní princ pruský obdržev v noci známý nám již rozkaz, zaslal již o 5. hodině všem svým sborům nařízení, aby ihned daly se na pochod a sice první sbor s divisí jízdy dáti se měl ve dvou kolonách přes Zábřez a Trotinu (nad Miletínem) ku Vřešovu; sbor gardy táhnouti měl z Králové Dvora a od Kočeře na Lhotu a Jeričky; šestý sbor měl se dáti kolem práchoven josefovských k Velichovkám*) a pátý sbor měl za dvě hodiny po odchodu šestého sboru dáti se k Chotěborkům. Dle této dispozice měla se tedy pak celá armáda korunního prince asi na hodinu cesty od Hoříněvsi, Máslověd a Račic, kdež právem se předpokládalo postavení pravého křídla rakouského, shromáždit a k útoku seřaditi.

Sbory ty, ihned jak obdržely rozkaz, daly se na pochod; cesty byly však za příčinou deštivého počasí velmi neschůdnny, tak že pěchota, ještě více pak děla a povozy jen s velikým namáháním byly dopravovány ku

*) Ve spise „Oesterreichs Kämpfe“ připomíná se, že dle prvotního ustanovení, dříve nežli došlo z Jičína nařízení dříve již uvedené, hodlal korunní princ dne 3. července vyslati pouze šestý sbor na obhlídku směrem k Josefově. V hlavním stanu korunního prince pruského byla prý rozšířena pověst, že velitel Josefova, generalmajor Geysler, hodlá pevnost bez boje vydati Prusům. Byla-li pověst ta oprávněna, o tom nelze a nepřislouš nám ovšem rozhodovati, že však chování se velitele josefovského bylo někdy skutečně — nejmírněji řečeno — nepochopitelné, o tom budeme míti ještě příležitost se zmíniti.

předu. Jinak jim ale nepřekážela v pochodu ani jediná hlídka rakouská, ačkoliv četná oddělení tábla kolem samých práchoven takřka pod hradbami Josefova, odkudž bylo sice dáno několik ran z děl, ale beze všeho zvláštního výsledku.

Jednotlivé oddíly armády korunního prince nastoupily pochod jak následuje:

První divise gardy, jejíž přední voj stál u Doubravice, vytrhla o 8. hodině z Králové Dvora.

Druhá divise gardy o 7. hodině z Kočeře (Rettendorf.)

Pátý sbor od Hradiště o 8. hodině.

Šestý sbor také od Hradiště mezi 6. a 8. hodinou.

Divise jízdy o 9. hodině.

Velitelstvu prvního armádního sboru byl sice již po 4. hod. ranní dodán rozkaz samým Moltkem podepsaný, aby ihned celý sbor soustředilo a k bezodkladnému pochodu připravilo; generál Bonin domníval se však přece, že musí ještě vyčkati zvláštní k tomu rozkaz od korunního prince a nastoupil proto pochod z Brusnice pod Zvičínem teprv o 9 $\frac{1}{2}$ hod., v kteroužto dobu odtáhl teprv i přední voj prvního sboru od Ouhlejova.

Ve čtvrt na 12. hodinu dorazil korunní princ pruský k Chotěborkům, odkudž od kříže u silnice mohl, pokud trhající se mlha dovolovala, pozorovati polohu na pravém křídle rakouském, zejména výšinu hoříněvskou, kdežto kouř hořících stavení, dým děl a hromový rachot střelby v údolí bystrickém byl mu důkazem, že tam boj jest v plném proudu. Od 7. divise, bojující v lese Svíbu, došla ho té doby zpráva, že jest jí vydatné pomoci velmi nutně potřebí a korunnímu princovi „zdálo se také, jakoby boj táhl se poněkud nazpět k Benátkám“, jak v úředních zprávách pruských se uvádí. Korunní princ měl té chvíle teprv jen tři divise k dispozici, a dalo se souditi, že teprv asi za hodinu nebo snad i za dvě dorazí ještě jedna divise, totiž druhá divise gardy, a na příchod prvního a pátého sboru mohlo se teprv až za několik hodin počítati. Vším právem předpokládal korunní princ, že tak výtečná posice, jakou poskytuje pásmo vrchů nad Hoříněvsí a Račicemi bude také přiměřeně obsazena, nahlídl však, že jest nezbytnou nutností, aby výšiny ty co možno nejdříve byly v jeho rukou. Dal tedy všem svým plukům rozkaz, aby při pochodu dalším měly za cíl dvě staré košaté lípy zdobící výšinu nad Hoříněvsí, jež daleko široko jest viděti.

Té doby dorazil právě přední voj první divise gardy k vesničce Žiželovsi, jádro divise sledovalo jej od Chotěborek přes Jeričky také směrem k Žiželovsi a i dělostřelecká záloha gardy dorazila již na výšinu chotěboreckou.

Velitelem celé této první divise gardy byl, jak již sděleno, general-lieutenant Hiller z Gärtringeenu. Přednímu voji divise velel general-major z Alvensleben, jádru divise plukovník Obernitz. Přední voj tvořila druhá brigáda gardové pěchoty pod plukovníkem Papem, jádro divise tvořila první brigáda gardové pěchoty pod plukovníkem Knappem, a brigáda střelecká pod plukovníkem Kesselem.

Od šestého sboru, jemuž velel generál Mutius, překročila jedennáctá divise Zastrow-ova v síle dvanácti praporů pěchoty, osmi

škadron jízdy a čtyř děl u Stanovic a Žirče Labe a dala se pak kolem Velichovek k Hustěranům a odtud směrem k Račicům řídic se hřměním děl. O 11. hod. překročila divise ta severně od Račic (blíže Teichmannova mlýna) potok Trotinky a seřadila se pak nad Račicemi na výšině táhnoucí se k nekdějšímu dvorci Frantova. Batterie divise té dostaly se na druhý břeh Trotinky pod záštitou 4. husarského pluku u Lužan a o půl dvanácté hodině jaly se páliť od řečeného dvora Frantova k lípám hoříněvským proti stojícím tam batteriím rakouským.

Dvanáctá divise Prondzyňského, skládající se ze šesti praporů pěchoty, čtyř škadron a dvou batterií, obdržela od generála Mutia u Zálounova o 7 $\frac{1}{2}$ hod. ráno rozkaz, aby tábla k Vestci a Ertině a tam aby kryla levý bok armády proti Josefovi. Když pak tam divise ta dorazila, obdržela další rozkaz, dle něhož zůstavila pouze jeden prapor pěchoty a jednu škadronu husarů k pozorování Josefova a ostatní část tábla, řídic se také hřměním děl a udržující spojení s jedenáctou divisi k Habřině a Chloumku. Pod Chloumkem, návrším to zdobeném osamělým kostelíkem sv. Václava mezi Holohlavy a Habřinou, stály již husarské a hulánské hlídky rakouské, kteréž ale po nepatrné šarvátkě s husary pruskými svedené kolem staré lípy, stojící nedaleko Holohlav v polích, ujely k Trotině.*) Jedno oddělení černých husarů pruských vniklo na to až do Smiřic, kdež husaři ti na chvíli obsadili mosty přes Labe vedoucí; za nedlouho však, způsobivše v městě všeobecný poplach a zmatek, zase Smiřice opustili.

První divisi gardy, pak jedenáctou a dvanáctou divisi měl tedy korunní princ pruský ve $\frac{1}{4}$ na 12. hod. po ruce k útoku na výšiny nad Hoříněvsi a Račicemi. Za to ale byl přední voj druhé divise gardy ještě daleko za Chotěborky a jádro divise té stálo ještě téměř až u samého Králové Dvora. Přední voj prvního sboru Boninova dorazil té chvíle teprv do Sedlic (mezi Lanžovem a Vřeštovem), přední voj pátého sboru Steinmetzova, maje jízdnou brigádu Wnuckovu v čele, blížil se k Chotěborkům.

V samé zprávě generálního štábu rakouského klade se váha na to, že — kdyby jen jediný sbor rakouský byl stál té chvíle na výšinách hoříněvsko-račických — byl by mohl snad po několika hodin klásti odpor útokům korunního prince, čím byl by pak i osud středu pruského rozhodnut. Zatím ale byla tam té doby jenom hrstka vojinů rakouských a nepřátelské tři divise mohly se tudíž dominující výšiny hoříněvské zmocniti takřka bravě, odkudž měly pak i na Chlum cestu takřka otevřenu.

Od 11 $\frac{1}{2}$ hod. do 12. hod. bylo již všech osm batterií korunního prince, jež té chvíle byly po ruce, od Vrchovnice, Frantova, od Račic a od Habřiny zapředeno v boj proti pěti batteriím rakouským, stojícím nad Hoříněvsi blíže líp, od 3. července 1866. tak památných. Děla rakouská strílela s velikou jistotou, granáty rakouské dopadaly jeden za druhým jako by střílelo se dle odměřeně dálky do terče a jak zejména v pruských spisech se tvrdí, byla by střelba ta působila batteriím ne-

*) Prastará lípa ta byla v červenci r. 1851. větrem vyvrácena a roztržštěna. Na její místo zasazena pak lípa nová.

přátelským i pěchotě jedenácté divise značné ztráty, kdyby nebyli Prusové obezřele rozestavili děla svá vždy nejméně na třicet kroků od sebe a kdyby byly všechny granáty skutečně praskly. Jisto ale jest, že dobré tři čtvrtiny vystřelených granátů rakouských ne-explodovaly.

Po 12. hodině přibýly ještě dvě batterie první divise gardy a pět batterií dělostřelecké zálohy sboru gardy k Vrchovnici a přidruživše se k stojícím tam již batteriím jaly se také střeliti k lípám hořiněvským, tak že té chvilě hřmělo již v těchto místech 90. děl pruských proti 40. dělům rakouským.

Pluky druhého sboru rakouského, kteréž zapředeny byly u Máslověd v boj, opouštěly sice již les Svíb, v nějž byly s tak ohromnými ztrátami vnikly, ústup ten děl se však již za velikého zmatku, jelikož pěchota první divise gardy pruské blížila se již rychle k Hořiněvsi a Benátkám.

Když již totiž přední voj první divise gardy pruské obsadil Vrchovnici, spěchaly ihned tři setniny 1. pluku gardy a jedna setnina myslivců k Benátkám, ku posile divise Franseckého a jedna škadrona dragounů od 2. pluku braniborských dragounů vedena podplukovníkem z Heinichenu plným tryskem pádila k Hořiněvsi, odkudž ji ale stojící tam oddělení pluku Rossbachova prudkou střelbou uvítalo a zahvalo. Udatní dragouni ještě jednou však pokouší se o útok, podplukovník Heinichen staví se jim v čelo a poznovu duní půda pod kopyty koní, ale zase rachotí jim vstříc pušky rakouských vojinů a země pokrývá se modrými uniformami padlých i raněných dragounů a těly zastřelených koní. Mezi padlými byl i udatný podplukovník z Heinichenu. Zatím ale spěchaly k útoku na Hořiněves, nedbajíce střelby z děl rakouských, první prapor 2. pěšího pluku gardy a jedna setnina myslivců pruských, jimž o 1. hodině odpolední za nedlouho podařilo se obě divise pluku Rossbachova z Hořiněvsi vypuditi. Jedna z divisí těch uchýlila se na prostranný dvůr statku pana J. Pražáka, na severovýchodním výběžku vesnice; zde byla ale ze tří stran, totiž ze zahrady farní, ze starého hřbitova u kostela a částečně i od silnice hlavními vraty obklíčena střelci pruskými a mužstvu zbyla k ústupu jen uzounká dvířka vedle stodoly do sadu a pak do poli vedoucí. Setníci Rudolf Unkelhäuser z Abenstu, Artúr Eberan z Eberhorstu a poručíci Filip Emil a Fellner Antonín byli na dvoře tom smrtelně raněni a s nimi zůstalo zde i množství raněných i mrtvých soudruhů. *) Zbytek divise té spolu s druhou v Hořiněvsi stojící divisí téhož pluku ustupovaly pak, jsouce ještě cestou nuceny odrážeti útoky jizdy pruské, kolem bažantnice na vrch hořiněvský k dělům své brigády a k nim přidružily se i zbytky od Svíbu a Benátek přibývších

*) Všickni zde jmenovaní důstojníci pluku Rossbachova podlehli svým ranám v lazaretu hořiněvském a jsou na hřbitově tamnějším pohřbeni. Kromě poručíka Fellnera mají všickni na hřbitově tom vkusné pomníky. Ku počť památky všehe padlého mužstva pluku toho postaven jest veliký pomník u severovýchodního cípu bažantnice hořiněvské. Vojnové, jichž mrtvolý nalezeny byly na dvoře pana J. Pražáka, pohřbeni jsou dílem v sadě statku toho, dílem u kostela na někdejšíh hřbitově.

2. a 27. praporu myslivců. Divise pluku Rossbachova, kteráž byla vystřídala 2. prapor myslivců v bažantnici hoříněvské, dříve již bažantnici opustila a připojila se k dvěma praporům (2. praporu pluku Rossbachova a 3. praporu pluku Jelačičova), jež měl velitel brigády, plukovník Thom ještě po ruce. Tato zeslabená brigáda Thomova ucouvla pak ještě dále k Sendražicům, čímž octly se i u lip nad Hoříněvsi stojící batterie, kteréž byly již téměř všecku svou zásobu střeliva vystřelily a nové zásoby neobdržely, v největším nebezpečení, z kteréžto příčiny pak také asi o 1½ hodině byly nuceny jinak tak velevýhodné stanovisko opustiti a odejely k Nedělišťům. Obě divise pluku Rossbachova, kteréž přišly z Hoříněvsi, daly se tímže směrem a myslivci 2. i 27. praporu uchýlili se do Sendražic. Hned jak batterie rakouské odejely, dostoupil již přední voj první divise gardy pruské na vrch k lípám a jádro divise té poznenáhlu jej sledovalo.

Od šestého sboru pruského uloženo bylo 21. brigádě od divise Zastrowovy, aby zmocnila se Račic a aby obsadila i les východně od Račic na výšině „Hoříčkách“ anebo i „na Zabáji“ zvané. V Račicích byly té doby — jak již na jiném místě jsme se zmínili — jen zbytky prvního praporu italského pluku prince Holštýnského č. 80., kteréž se sem v největším nepořádku od lesa Svibu uchýlily a dosud se ani zase ještě rádně neseřadily. Proti těm hrnuly se tři prapory pruského pluku č. 50., proti nimž rozptýlené mužstvo řečeného praporu ani se nebránilo; většina byla zajata a i praporec padl zde nepříteli do rukou.

Zatím dorazila sem od Habřiny i dvanáctá divise general-lieutenanta Prondzyňského. Jednotlivá oddělení přebrodila Trotinku a připojila se k divisi jedenácté při jejím dalším pochodu k Sendražicům; ostatní část obrátila se směrem k Rodovu. Obě divise pak současně postupovaly proti postavení rakouskému. Od jedenácté divise daly se střelecký a první prapor pluku č. 50. a dvě setniny druhého praporu pluku č. 10., pak od dvanácté divise střelecký a první prapor pluku č. 23. a dvě setniny 6. praporu myslivců pruských směrem k lesnatým výšinám Horkám, vystupujícím nad lučinatým údolím, jímž vine se v nesčíslných oklikách potok Trotinka směrem k Labi. Útoků této přesily nemohly ovšem dva prapory uherského pluku hr. Jelačiče, stojící na Horkách dílem v lese, dílem kolem cesty račicko-sendražické, odolati a proto po krátkém boji táhly k Nedělišťům, ztrativše zde mimo jiné i podplukovníka Testu, jenž padl v čele svého praporu.*)

Brigáda Henriquezova, kteréž o ¼1 hodině dodán byl známý nám již rozkaz velitele druhého sboru, podmaršálka hr. Thuna, aby od Trotiny couvla více k Sendražicům, konala právě přípravy k provedení ústupu toho, když i na 9. prapor myslivců, jenž stál v lese nad mlýnem Trotinským, učiněn byl péchotou pruskou útok.**)

*) U cesty račicko-sendražické na Horkách postaven jest skvostný pomník — velký kříž — ku počtě padlého mužstva pluku Jelačičova.

**) 9. prapor myslivců účastnil se okupace Bosny r. 1878, byl přítomen četným srážkám (u Bělalovce, u Vysoké a j.) s mohamedánskými povstaleci a měl zejména vynikající účastnictví při dobytí Šerajeva.

zpozoroval generalmajor Henriquez, že i po silnici od Smřic blíží se Trotině nepřátelská oddělení. Na základě toho seřadil ihned brigádu svou v bitevní šik. Do první řady dán štyrskohradecký pluk krále belgického č. 27. po obou stranách josefovsko-hradecké silnice na návrší nad Trotinou; první prapor pluku velkovévody hessenského č. 14. hájiti měl vesničku Trotinu a potok Trotinku od vsi až do vtoku jeho do Labe; jeden prapor téhož pluku vyslán k mostům u Lochenic a Předměřic a třetí prapor postaven do druhého šiku za pluk krále belgického. Batterie brigády postavena taktéž do prvního šiku. Oba tyto pluky tvořily — jak známo — ve válce proti Dánům tak zvanou „černožlutou brigádu,“ kteráž dne 6. února 1864. zvítězila nad Dány u Oewersee.

Když byly oba prapory pluku Jelačičova ze svého postavení vytlačeny a když i 9. prapor myslivců oznamoval, že také nebude déle s to proti ohromné přesile od Rodova a od Račic naň se hrnoucí odolat, rozkázal generalmajor Henriquez, aby batterie jala se proti nepříteli páliiti. Hned první, dobře mířené rány uvedly řady nepřátelské v nepořádek, za nedlouho objevily se ale také dvě pruske batterie na protějších návrších, kteréž dělům brigády Henriquezovy jaly se odpovídati. Pluky krále belgického č. 27. a velkovévody hessenského č. 14. vytrvale se ale držely na svém stanovisku a teprv když ze všech stran od Rodova i od Smřic blížily se prapory nepřátelské, ustoupil nejprvé 9. prapor myslivců z lesa k Sendražicům a za ním ustupovaly pak i ostatní prapory brigády Henriquezovy k Lochenicům, kteroužto obec obsadil pak pluk krále belgického, kdežto ostatní část brigády přešla zde za Labe. Bylo té doby 2 $\frac{1}{4}$ hod. odpůldne.

Dvě setniny 6. praporu pruských myslivců, dvě setniny druhého praporu 23. pluku a střelecký prapor 22. pluku, pak 6. pluk husarů pruských sledovaly ustupující brigádu Henriquezovu k Lochenicům, odkudž pluk krále belgického*) vydatný jím kladl odpor.

První a střelecký prapor a polovice druhého praporu pluku č. 29. a dvě setniny myslivců od dvanácté divise pruské udeřily na Sendražice a po krátkém boji se stojícími tam slabými odděleními 9. a 2. praporu c. k. myslivců, kteréž zejména ze hřbitova hleděli postup nepřítele zdržeti, do obce té i vtrhli, kamž pak i ostatní síla jedenácté divise následovala.

Aby ústup brigády Henriquezovy od Trotiny k Lochenicům byl dostatečně kryt, rozkázal velitel druhé divise lehké jízdy, generalmajor princ Taxis, aby obě batterie k divisi té přidělené vyjely na výšinu jižně od Sendražic (v levo od silnice, vedoucí od Nedělišť k Sendražicům) a tam aby proti postupujícím řadám jedenácté divise pruské pálily.

*) Pluk krále belgického č. 27. zúčastniv dříve již r. 1859. války v Itálii a r. 1864. proti Dánům — kdež zejména u Oewersee se vyznamenal, zároveň ale i velikých ztrát utrpěl, — byl činným také při potlačování prvního povstání dalmatského a roku 1878. účastnil se i velmi vydatně okkupace bosenské.

Jízdná divise Taxisova stála mezi řečenou silnicí nedělištsko-sendražickou a mezi císařskou silnicí vedoucí od Trotiny ku Hradci. Ku ochraně obou baterií těch vyslán byl husarský pluk krále Württemberského č. 6., kterýž postavil se za batteriemi pod vrchem u silnice. Když vyrazily první řady pruských harcovníků ze Sendražic, bylo sice proti nim prudce střeleno, pruští střelci postupovali ale, používajíce všech výhod ku krytí se, přece s tak překvapující rychlostí k postavení obou baterií, že rakouským dělostřelcům obou baterií těch (č. 2. a č. 3. jedenáctého pluku dělostřeleckého) nezbylo, než co možno nejrychleji couvnouti k Nedělišťům, při čemž jedno dělo hned na místě zanechali, druhé pak zatlučeno a zůstaveno rukou nepřitele o něco dále. Pruská pěchota udržovala pak, obsadivši hřbitov sendražický a táhnouc se podél silnice sendražicko-nedělištské prudkou střelbu proti plukům druhé divise lehké jízdy rakouské, tak že tato viděla se nucena ucouvnouti směrem jihovýchodním dále k Lochenicům, kdež se opět postavila čelem k západu.

Brigádě Thomově, kteráž, jak známo, měla se postaviti mezi Máslovědy a Sendražicemi, aby odsud kryla ústup ostatních brigád druhého sboru z lesa Svíbu, bylo za těchto okolností ovšem již téměř nemožno úkol ten provést. Plukovník Thom postavil se sice s druhým praporem a jednou divisí prvního praporu pluku Rossbachova, kteráž přišla z bažantnice hoříněvské, a s třetím praporem pluku Jelačičova na výšině jihozápadně od Sendražic na konci stromořadí, vedoucího od nedělištského dvora k ouvozové cestě, kteráž směřuje k bažantnici hoříněvské, u zřízených tam zákopů a náspů, ostatní prapory brigády nemohly však již k němu doraziti; 2. prapor myslivců, jenž byl dříve s 9. praporem myslivců hájil Sendražice proti útokům praporů pruských od Trotiny a od Račic se hrnoucích, přinucen byl k ústupu směrem k Plotištům, — obě divise pluku Rossbachova, kteréž dříve stály v Hoříněvsi, byly nuceny, aby nepadly plukům gardy pruské do rukou, uhnouti se spolu s batteriemi ujíždějícími s vrchu hoříněvského k Máslovědům a oba prapory pluku Jelačičova, kteréž vypuzeny byly z Horek té doby, kdy plukovník Thom chtěl sbíratí brigádu svou mezi Sendražicemi a Nedělišťemi, byly již za obcí tou.

Rozumí se samo sebou, že za těchto poměrů děl se i ústup ostatních brigád druhého sboru, jakož i čtvrtého sboru od lesa Svíbu u velikém nepořádku a že zejména o opětnění postavení se čtvrtého sboru mezi Chludem a Nedělišťemi nemohlo býti téměř již ani řeči.

Brigáda Saffranova opouštěla Svíb, když nepřátelská první divise gardy dostupovala již k lhpám nad Hoříněvsi. První a druhý prapor pluku velkovévody Saskovymarského čís. 64., jakož i 11. prapor myslivců táhly z lesa k Máslovědům, kdež očekával je třetí prapor téhož pluku, jenž tam byl dosud stál.

O půl 2. hodině odpůldne byla krajní stavení v Máslovědech blíže sochy P. Marie zapálena.

Druhý a třetí prapor italského pluku prince bolstýnského č. 80., byvše harcovníky první divise gardy pruské uvedeny v nepořádek, přechaly v největším zmatku za Máslovědy, kdež jen s těží podařilo se důstojníkům setniny aspoň poněkud sporádati. Také brigádní batterie

byla již ohněm pěchoty pruské valně obtěžována a připojila se pak u Nedělišť k také již couvající dělostřelecké záloze druhého sboru. Když pak celá brigáda Saffranova táhla od Máslověd k Nedělišťům, vyslal pruský generallicutenant Hiller z Gärtringenu 2. pluk braniborských dragounů, jehož jedna škadrona byla dříve již u Hoříněvsi od pěchoty Rossbachovy po dvakrátě odražena, aby na ustupující pluky brigády Saffranovy udeřil útokem. Třetí prapor pluku vévody sasko-výmarského, jenž odcházel z Máslověd z celé brigády poslední, rychle však se seřadiv ve čtverec, očekával klidně útok dragounů pruských a uvítal je pak na krátkou vzdálenost tak vydatnou střelbou, že dragouni, ztrativše mnoho mrtvých a raněných soudruhů i koní rychle ujížděli zpět. Brigáda Saffranova bez dalších obtíží dorazila pak k Nedělišťům, za kteroužto obcí se pak úplně seřadila a spořádala a sice v levo od silnice, vedoucí z Nedělišť do Předměřic.

Brigáda Württembergova ustoupila ze Svibu teprv později, jelikož se veliteli brigády nezdálo býti na čase, aby s takovými ohněmi dobytý les hned tak najednou zase vydán byl nepříteli do rukou. Toto opozdění se mohlo ale míti pro celou brigádu velmi kritické následky, kdyby nebyly dvě batterie dělostřelecké zálohy čtvrtého sboru a vlastní batterie brigády, kteréž postavily se západně od Máslověd čelem k Hoříněvsi a k lipám, pozdržely postup pruské gardy. Když pak konečně i prapory brigády té Svíb opouštěly, měly již zase tuhou práci také s mužstvem sedmé divise pruské, kteráž se byla již zase poněkud spořádala a nyní opět silná oddělení do lesa vysílala. Zejména první prapor pluku Hartungova a myslivci 20. praporu opouštěli Svíb za tuhé střelby proti četám sedmé divise pruské, kteréž je z lesa chtěly sledovati. U Máslověd se pak celá brigáda seřadila, načež táhla také k Nedělišťům. Dříve nežli ale do Nedělišť dorazila, byla nucena na pochodu ještě se zastaviti, jelikož blížila se silná oddělení 8. dragounského a 4. husarského pluku pruského, jichž útoky namířené hlavně proti pluku velkovévody meklenburskozvěřínského vydatně byly odraženy. O 2. hodině stanula již brigáda ta u Nedělišť a postavila se pak v pravo od cesty, vedoucí z Nedělišť do Světí.

O 2. hodině odpolední stál tudíž od druhého sboru rakouského plukovník Thom s dvěma celými a jednou třetinou praporu před Nedělišťmi blíže Sendražic, brigáda Henriquezova byla dílem v Lochenicích, dílem již za Labem, brigády Saffranova a Württembergova stály za Nedělišťmi. Sem uchýlily se také všechny batterie druhého sboru od Hoříněvsi a Máslověd, kteréž postavily se za někdejšími, drubdy k smiřickému panství patřivším dvorem nedělišťským v levo od silnice vedoucí do Předměřic. Druhý sbor byl tudíž té chvíle z větší části u Nedělišť soustředěn, k vydatnému a spořádanému odporu byl ale již neschopen; brigády Württembergova a Saffranova bojem ve Svibu ohromně utrpěly a plukovník Thom měl jenom část své brigády pohromadě. Děla pak byla skoro již vesměs bez střeliva.

Současně s druhým sborem ustupoval i čtvrtý sbor od lesa Svibu. Podmaršálek Mollinary dal obsaditi o 1¼ hodině odpůldne Máslovědy druhým praporem uherského pluku barona Steiningerova č. 68. (z doplňovacího okresu soluockého) od brigády arcivévody

Josefa a zároveň postaveny jsou i ostatní prapory téže brigády, kteráž dosud v ohni nebyla, čelem na sever, aby pod jich ochranou ústup celého sboru mohl se provést. V poslední chvíli dal se však ještě velkovaraždinský pluk arcivévody Josefa č. 37., kterýž byl tvořil druhý šik dosti již nešťastné brigády Poeckhovy, strhnouti do lesa, aby přispěl ku pomoci stojícím tam ještě praporům brigády Württembergovy, kterýmž ale již rozkaz k ústupu byl dodán. Té doby ale byla již zase značná síla sedmé divise pruské do lesa vnikla a proto byly útoky pluku toho po dvakráte odrazeny. Stateční junáci pluku toho, kteří již u Svinišťan udatně se drželi, pokusili se ale ještě o třetí útok; nedbajíce krvavých ztrát, udeřili ještě jednou na nepřítele a zatlačili jej také skutečně dosti hluboko do vnitř lesa, tam ale vrhla se jim vstříc taková přesila do Svibu se již hrnoucí pěchoty pruské, že viděli se nuceni co nejrychleji couvati, při čemž trpěl pluk ten a zejména druhý jeho prapor, který již při udatném hájení dvora svinišťanského dne 29. června měl veliké ztráty, nejen střelbou nepřítele, ale bohužel i batteriemi rakouskými, kteréž začaly právě do lesa páliti. Neštěstí brigády Poeckhovy bylo tím v pravdě dovršeno; dlužno nám totiž ještě připomenouti, že dříve již kromě obromných ztrát v lese také celý třetí prapor sedmihradského pluku Karla Ferdinanda č. 51., jenž byl po nešťastném boji prvního šiku brigády své ztratil s ostatními prapory spojení, vyrazil na druhé straně lesa směrem k Benátkám, kdež ale napaden byl náhle prudkým a překvapujícím útokem jediné jen škadrony 10. husarského pluku pruského, kteráž pod velením rytmistra Humberta stála v ouvoze u Benátek v úkrytu a vidouc, že pěchota řečeného praporu rakouského v největším nepořádku vychází z lesa, vyrazila na ni náhle z ouvozu s ohlušujícím „hurá“, čímž překvapila je tak, že k vyzvání rytmistra Humberta skoro všecko mužstvo praporu toho složilo zbraň. Jenom malá hrstka se vzpamatovala a vypálivši do husarů pruských couvla do lesa; při té příležitosti byl i pruský husarský poručík Schulenburg, jenž tohoto šťastného útoku škadrony své platně se zúčastnil, těžce raněn. *) Celkem ztratil pluk Karla Ferdinanda v lese Svibu na mrtvých, raněných i zajatých 49 důstojníků a 1520 mužů; v tomto počtu zahrnuti jsou ovšem také neranění zajatí 24 důstojníci a 763 muži. Zbytky pluku toho odvedl pak major Bartha, jenž — jak jsme již při vylíčení boje brigády Poeckhovy ve Svibu podotkli — jen šťastnou náhodou ušel smrti i poranění, kdežto všickni ostatní štábní důstojníci pluku a i sám velitel brigády kolem něho padli, — na Chlum a odtud pak k Světí. Zbytky druhého praporu pluku Reischachova č. 21. táhly přes Neděliště, hledajíce svou brigádu (Wöberovu od osmého sboru) a k téže brigádě náležející první prapor pluku d'Este přidružil se k zadnímu voji ustupujícího čtvrtého sboru. Pluk arcivévody Josefa shromáždil se, byv z lesa vypuzen, za Málšovědy a táhl pak k Chlumu, kamž uchýlily se i zbytky 8. praporu myslivců. Brigádní batterie byla u ouvozu málšovédsko-chlumského od své brigády odloučena a postavila se nejdříve u ouvozu toho a pak na výšině západně od Neděliště.

*) Hr. Schulenburg zemřel dne 8. července v lazaretu v Cerekvici, kdež byl nejprve v zámecké zahradě pohřben, později ale převezen.

Brigáda Brandensteinova, kteráž byla — jak známo — první z ohně odvolána měla dosti času k spořádání se a táhla proto pak v poměrně dobrém pořádku od Máslověd k Chlumu, kdež pak s některými oddíly 27. praporu myslivců, prvním a třetím praporem pluku velkoknížete Michala a prvním praporem pluku arcivévody Viléma v prvním šiku a s druhým i třetím praporem téhož pluku v druhém šiku postavila se jihovýchodně od Chlumu. Batterie brigády postavila se na pravé křídlo, kdež přidružily se k ní za nedlouho ještě pod velením podplukovníka Hofbauera dvě divise armádní dělostřelecké zálohy a odkudž jaly se pak páliťi všechny tyto batterie do Svibu a za Máslovědy. Za batteriemi těmi rozestavily se dvě škadrony hulánů Schwarzenbergových.

Od brigády arcivévody Josefa táhl 30. prapor myslivců, kterýž se byl již útoků na Svíb účastnil a značně při tom utrpěl, také na východní stranu Chlumu a obsadil zřízené tam náspy. Druhý prapor pluku Steiningerova zůstal v Máslovědech, ostatních pět dosud boje se nezúčastnivších praporů téže brigády táhlo k Chlumu a postavilo se pak taktéž v pravo od Chlumu na návrší před ouvozem vedoucím od Chlumu k Nedělišťům. Všech pět praporů těch postavilo se v jedné čáře. Dělostřelecká záloha čtvrtého sboru rozestavila se kolem severního a severovýchodního konce Chlumu čelem k Máslovědům, kdež postavila se pak i batterie brigády arcivévody Josefa, kteráž byla dosud ústup pluků své brigády kryla.

Jenom brigáda Fleischhackrova od čtvrtého sboru zůstala ještě se zbylými u ní odděleními třetího sboru a se 7. plukem husarů u Čistovsi. Velitel brigády té sám uznával totiž za nutné, aby co možno nejdéle v místech těch se udržel pro případ, že by došlo v středu postavení rakouského k rozhodným útokům v záloze stojících sborů rakouských na střed pruský. Důstojník, jenž mu měl oznámiti rozkaz k ústupu, nemohl ale pak již k němu doraziti.

Té doby — o 2. hodině odpolední — stála armáda korunního prince takto:

Dvanáctá divise bojovala u Lochenic.

Jedenáctá divise postupovala od Sendražic k Nedělišťům.

Druhá divise gardy blížila se již k Hoříněvsi.

První divise gardy dorazila k Máslovědům a přední řady harcovníků vtrhly již do vsi. I děla pruská rozestavovala se již na jižním konci vesnice. Také batterie sedmé divise pruské vyjízděly již na výšiny, aby s děly gardy mohly spolupůsobiti.

Ostatní oddělení armády korunního prince byla ještě od bojiště dosti vzdálena.

Rakouský prapor pluku Steiningerova byl ovšem záhy přesilou pruskou z Máslověd vypuzen, načež se celá první divise gardy v nížině severovýchodně od Máslověd — mezi vesnicí, bažantnicí hoříněvskou a cestou vedoucí od Nedělišť k bažantnici — beze všech překážek sotva na 2000 kroků od postavení batterií rakouských poznovu seřadila a k útoku na Chlum připravila. Odtud plížily se v pravém

slova smyslu kolony pruské vysokým obilím a vyhledávající všechny sebe menší strže, ouvozy a oupady směrem k Chlumu. I ve spisu generálního štábu rakouského uvádí se tu, že od Chlumu byly pohyby jen nepatrného množství pěchoty nepřátelské u Máslověd pozorovány, kdežto ve skutečnosti blížilo se již všech dvanáct praporů první divise gardy pruské pod ochranou u Máslověd stojících děl svých k Chlumu. Práví se tu ve zprávě generálního štábu dále, že hlavní vinu toho nese mlha a dým děl, kterýž, stlačen jsa drobounkým deštěm k zemi, bránil volnému rozhledu do nížin; kromě toho, že plížily se řady pruské obilím, jež v místech těch stálo značně vysoko a že stále hledaly i úkryt v příčných roklicích a ouvozech od Chlumu k Nedělišťům polnosti prorývajících. Tu a tam zaleskly se sice v obilí pušky některého oddělení pruského, hned ale zase vše zmizelo. Všem k Chlumu se plížícím oddělením pruským ustanovena byla za cíl věž kostelíka chlumského. Dříve nežli se toho kdo z mužstva a důstojníků rakouských nadál, vyrazily náhle první prapor prvního pluku gardy, pak druhý prapor a jedna setnina druhého pluku gardy a čtvrtá setnina myslivců od brigády Papeho přímo před děly rakouskými z obilí a ihned přšely mužstvu nejbližše stojících dvou batterií kulky jehlovek pruských vstříc; v několika okamžicích padlo množství mužů i koní pruské rychlopalcě za obě. Dělostřelci rakouští chtěli sice nepřítele střelbou zadržeti a pak odejti, při tom vznal se jim ale jeden vůz se střelivem a vylítl do povětří a v nejbližším okamžiku zmocnili se již střelci pruští obou batterií; byly to jízdné batterie č. 8. od čtvrtého pluku dělostřeleckého a k brigádě arcivévody Josefa náležející batterie č. 4. od téhož pluku dělostřeleckého; jenom dvě děla této druhé batterie byla zachráněna. Na blízku stojící čtyři setniny 30. praporu myslivců a druhý prapor pluku Steiningerova od brigády arcivévody Josefa chtěly sice nepříteli dobytá děla zase vyrvati, byly ale krvavě odrazeny a směrem k Všestarům zapuzeny. Na ostatních pět praporů téže brigády, kteréž byly již značně střelbou z děl pruských od Máslověd utrpěly, udeřily současně taktéž neočekávaně se objevivší druhý prapor prvního pluku gardy od brigády Knappovy a brigáda Kesslova, již tvořily tři střelecké prapory a dvě setniny myslivců gardy pruské, načež i tyto prapory rakouské nuceny byly ustoupiti. Levé křídlo ustupujících praporů octlo se té chvíle před ústím děl první divise dělostřelecké zálohy, takže tato nucena byla zastaviti na chvíli střelbu, nechťela-li do vlastních soudruhů střřleti. K ustupujícím praporům brigády arcivévody Josefa připojil se i k brigádě Poeckhově patřící pluk arcivévody Josefa. Nepřítel v patách se hrnul za nimi a první divisi dělostřelecké zálohy zbylo sotva času k několika výstřelům, načež v největší rychlosti couvla za ouvoz vedoucí od Chlumu k Rozběřicům.

Od brigády Knappovy postupoval pak rychle první prapor prvního pluku gardy a od brigády Kesslovy střelecký prapor téhož pluku a setnina myslivců k východnímu a jižnímu cípu vesnice Chlumu. Z rakouských batterií, kteréž stály východně ode vsi, ujela batterie č. 7. od 4. pluku dělostřelců nemajíc střeliva, hned jak nepřítel se objevil, k Světí, — batterie č. 9. téhož pluku byla za nedlouho také donucena k ústupu, nedaleko ouvozu od Chlumu k Nedělišťům vedoucího,

padlo jí ale deset koní a následkem toho nucena byla hned na místě zůstat dvé děla. Batterie č. 10. od 4. pluku dělostřeleckého, kteráž stála v zákopech na severním konci Chlumu směrem k Máslovědům, chtěla, když nepřítel na blízku se objevil, ujeti k Čistovsi, byla však dohoněna husary pruskými, za nimiž hrnuly se ještě dvě setniny pěchoty a ačkoliv dělostřelci rakouští mužně postavili se na odpor, byla v několika okamžicích většina mužstva i koní postřílena a rozsekána a z osmi děl batterie té padlo šest nepříteli do rukou; jenom dvěma dělům podařilo se uniknouti.

Vesnici Chlum měla, jak známo, hájiti brigáda Appianova od třetího sboru. Jihovýchodně od vsi asi ve vzdálenosti 500 kroků stála ještě brigáda Brandensteinova od čtvrtého sboru. Když nepřítel ještě u Máslověd připravoval se k útoku na Chlum, stál ve vsi, kteráž na západ byla poněkud zabarikádována a na sever zákopy uzavřena, druhý prapor segedínského pluku velkovévody saskomeiningenského č. 46. pod velením podplukovníka bar. Schimmelpenninga. Východní strana vesnice byla úplně otevřena. Ve vsi stojící prapor rakouský, postavený čelem na západ, rozdělen byl tak, že dvě divise stály na západním okraji vesnice a jedna divise uprostřed vesnice. Třetí prapor téhož pluku pod velením majora Jacskovského postaven blíž kostela. Za praporem tím postaven třetí prapor pluku arcivévody Jindřicha čís. 62 (doplňovací okres ve Vasarhely) pod velením majora Bakesa, k němuž družil se 4. prapor myslivců pod velením plukovníka hr. Bernstorffa. Do zálohy postaven první prapor pluku velkovévody saskomeiningenského pod velením majora Noáka. Od druhého praporu pluku arcivévody Jindřicha zůstaly — jak známo — čtyři setniny u brigády Fleischhackrovy u Čistovsi a dvě setniny poslány ku ochraně batterie č. 7. a 8. od 3. pluku dělostřeleckého k třetímu sboru patřících. První prapor téhož pluku pěchoty dorazil také na Chlum a postavil se za 4. prapor myslivců, kdežto batterie č. 3. od 8. pluku dělostřelců postavila se blízko třetího praporu pluku saskomeiningenského. Když začala o 2. hodině děla pruská prudce k Chlumu střílet, uznal generalmajor Appiano za dobré, odvolati prapory své brigády ze vsi a postavit je i s batterie za Chlum na svah k Rozběřicům. Na Chlumě sám zůstaven byl jenom druhý prapor pluku velkovévody saskomeiningenského a třetí prapor pluku postavil se v ouvoze vedoucím od kostela k Nedělišťům.

Ve 2 hodiny 15 minut odpůldne vtrhl náhle první prapor 1. pluku pruské gardy a jedna setnina myslivců pruských a později ještě i střelecký prapor řečeného pluku gardy východní stranou do vsi Chlumu a vrbnuvše se na stojící tam prapor rakouské pěchoty, rozrazily jeho řady a co nepadlo deštěm kulí pruských, bylo skoro vesměs zajato. Sám velitel praporu, podplukovník Schimmelpennning těžce byl raněn a zajat.

Současně postupovaly i ostatní oddíly pruské brigády Knapovy podél východní strany vesnice ku předu. K rozkazu plukovníka Slawenckého vrhl se jim třetí prapor pluku velkovévody saskomeiningenského z ouvozu kostelního vstříc; pruské salvy strašně však

řádily v řadách mužstva praporu toho, sám plukovník Slawencký padl. I prvnímu praporu pluku toho nevedlo se lépe. Major Noák, vyzývaje mužstvo k udatnému odporu a praporečníka Zolnaye k hrdinnému hájení svěřeného mu praporce, těžce byv raněn sklesl s koně.*) V nejbližším okamžiku padl i Zolnay. Šikovatel Vecséry vytrhl umírajícímu soudruhovi praporec z ruky, sotva že jej však vztýčil, byl i on střelen; hned byl tu po ruce kadet Hersch, jenž ale také, sotva že praporce se dotkl, — klesl mrtev k zemi. Nepřítel již ze všech stran dral se ku předu, i chopil se tedy osudného praporce poručík Cepeniag a vida, že není jiné pomoci, praporec roztrhal a padl pak, drže již jen prázdnou žerď v ruce, i on — co čtvrtý obrance praporce toho. Nešťastný pluk ten měl celkem ztrátu na mrtvých, raněných i zajatých 49 důstojníků a 2061 muže; jen do zajetí padlo na Chlumě od pluku toho 16 důstojníků a 1440 mužů. Pluk ten měl u Králové Hradce a vůbec ve všech srážkách ze všech pluků rakouských největší celkovou ztrátu.***) Jenom asi 600 mužů pod majorem Jacskovským podařilo se vyváznouti.

První a střelecký prapor prvního pluku gardy pruské obsadily pak jižní konec vsi Chlumu a na západ vybíhající ouvoz; třetí a čtvrtá setnina třetího pluku gardy usadily se v ouvoze u kostela a třetí prapor gardových střelců obsadil ouvoz ku Světí vedoucí.

Ve 2 hodiny 55 minut dozvěděl se nešťastný velitel severní armády rakouské, polní zbrojmistr Benedek, jenž té doby meškal u baterií stojících u Lípy v místech, kde nyní vypíná se mohutný pomník, postavený padlým bojovníkům bývalým majitelem panství smířicko-hoříněvského, sv. p. Janem Liebigem st., že — Prusové jsou mu již za zády na Chlumě. Sdrcující tuto zvěst — té chvíle takřka ještě k víře nepodobnou — přinesl Benedekovi náhodou na Chlum vyslaný ordonanční důstojník generálního štábu — plukovník Neuber, — jenž se měl jeti přesvědčit, jak daleko vyplněno nařízení směřující k rozestavení se čtvrtého a druhého sboru mezi Chlumem a Nedělicí.

„Excellenci, když jel jsem kolem Chlumu, bylo odtamtud nepřitelem na mne střeleno!“ zněla ohromující zpráva. Každý zůstal jako omráčen, jen Benedek ani brvou nepohnuv, prohodil: „Ach, netlachejte!“ (Ach, plauschen's nicht!). Teprv když plukovník Neuber Jobovu zprávu opakoval s důrazem, tu Benedek vyzval gen. Baumgartena, aby jel podívat se, co „jest to za hloupost“, hned na to ale pobídl sám koně a jel s celou družinou svou ke Chlumu, aby osobně přesvědčil se, neklamal-li snad důstojníka, jenž mu tak k víře nepodobnou zprávu přinesl, zrak.

Děšť kulí, jenž se Benedekovi sypal ze zahrad chlumských vstříc, byl ovšem hrozným toho důkazem, že klíč

*) Major Noák byl léčen a také i vyléčen v zámku hoříněvském.

**) Pluk velkovévody saskomeiningenského má nad ouvozem u Chlumu pomník.

celého postavení rakouského — nad celým okolím domínující Chlum — jest skutečně v rukou nepřítele. Na všech tvářích jevílo se zděšení, — jen Benedek dovedl se i v této strašlivé chvíli opanovati; zůstal aspoň zdánlivě zcela klidným. V družině jeho sklesl v okamžiku tom smrtelně jsa raněn hr. Grünne*) a pod princem Esterházym zastřelen byl kůň. Benedek obrátil se na to s družinou svou k blízkým stavením, aby se za nimi ukryl, avšak i odtamtud zahřmely mu již vstříc výstřely pušek pruských, při čemž byl i sám arcivévoda Vilém, chef dělostřelectva, na hlavě lehce poraněn.

Třetí prapor pluku arcivévody Františka Karla č. 82. spěchal sice ihned k Chlumu, aby nepřítele odtamtud vypudil a vtrhl také částečně až do vsi, tam ale utrpěl zhoubnou střelbou nepřítele nesmírné ztráty a velká část mužstva byla obklíčena a zajata.

Zároveň ohrožoval již nepřítel i blízké batterie č. 7., č. 9. a č. 10. od VIII. pluku dělostřeleckého; i odhodlal se tu setník Groeben, velitel batterie č. 7., kteráž stála Chlumu nejbliže, k zoufalému činu, aby aspoň dvě ostatní batterie zachránil. Obrátiv všecka děla své batterie, přichvátal s nimi až asi jen na 200 kroků od krajních stavení Chlumu, a jal se ze všech děl proti pruským střelcům z vesnice se hrnoucím páliiti; ze všech stran sypalo se však již na smrt odhodlaným dělostřelcům Groebenovým vražedné olovo nepřátelských jehlovek vstříc jako smrtonosné krupobití, tak že mohli dáti jenom deset ran, — v nejbližším okamžiku kryly ale zem již krvavé mrtvolky rekovného setníka Groebena, poručíka, 52 mužů a 68 koní; z celé batterie ujelo jen jediné dělo, ostatních sedm zůstaveno u mrtvol padlých reků. —

Generalmajor Appiano chtěl na to se zbývajícími mu ještě prapory uderiti na Chlum, zatím ale přinesly mu hlídky busarské zprávu, že Prusové blíží se již i — Rozběřicům. Jednotlivá oddělení pruské brigády Knappeho, pronásledující ustupující prapory arcivévody Josefa a batterie první dělostřelecké zálohy, octly se totiž před a po obou stranách mezi Chlumm a Rozběřicemi stojící brigády Brandensteinovy (od čtvrtého sboru) a způsobily tu mužstvu pluků arcivévody Viléma č. 12. a velkoknížete Michala č. 26., kteréž byly již v boji o Svíb značně utrpěly, nové ztráty. Mimo jiné padl zde i podplukovník Gareiss. Celkem ztratil pluk arcivévody Viléma v bitvě u Králové Hradce mrtvých majora Gustava Vogla, dva setníky, jednoho nadporučíka a 294 mužů. I s raněnými a zajatými měl pluk ten ztrátu 24 důstojníků a 549 mužů. Před lesem Svíbem má pluk ten v místech, kde nejvíce krvácel, pomník, představující na objemném podstavci u přeraženého sloupu umírajícího římského hrdinu. Pluk velkoknížete Michala č. 26. ztratil dohromady 14 důstojníků a 561 muže**).

*) Hr. Grünne pohřben jest na hřbitově u kostelíka chlumského; hrob jeho označen jest nádherným pomníkem.

**) Pluk ten od r. 1866. doplňuje se v Uhrách a ležel po válce dlouho v Plzni a v Rokycanech. Při osudném neštěstí na české západní dráze u Hořovic na podzim roku 1868. bylo stíženo tímto neštěstím výhradně jen mužstvo tohoto pluku; obětem zahynuvším při strašné této srážce vlaků postaven jest veliký pomník na hřbitově cerhovicím. Až do roku 1866. doplňován byl pluk ten v Benátkách.

První prapor pluku Michalova pokusil se sice ještě u Rozběřic o útok na hrnoucí se proti němu řady nepřátelské, byl však krvavě odražen, načež celá brigáda Brandensteinova nastoupila ústup kolem Rozběřic k Pláckám.

Za chvíli obsadili již pruští střelci i Rozběřice a střelili prudce i na jízdnou divisi prince Holštýnského, kteráž se byla na jižním svahu výšiny chlumské blízko Rozběřic postavila. Nejvíce trpěl touto střelbou hulánský pluk Františka Josefa č. 4.; i rozkázal tudíž velitel tohoto pluku, plukovník Scholley, aby jeho huláni spolu s třetí škadronou kyrysnického pluku Františka Josefa č. 11. pod plukovníkem Koziebrodským na pruské střelce bnali útokem a je zapudili!!! Huláni i kyrysníci rakouští s celou chutí rozehnali koně své k útoku a některým oddělením hulánů podařilo se i přeskočiti ouvoz chlumsko-rozběřický, záhy však učinila strašlivá rychlopalba pruská dalšímu útoku konec, celý pluk hulánů byl v největším zmatku rozeznán, tak že teprv u Světi zbytky jeho se sbíraly a řečená třetí škadrona 11. pluku kyrysníků byla skoro celá zničena. Pole bylo daleko široko pokryto množstvím zabitých a raněných vojáků i koní. Následkem toho ustoupily pak ostatní pluky divise prince Holštýnského k Dlouhodvorům, kdež postavily se pak čelem k Chlumu.

Generalmajor Appiano nařídil na to dvěma praporům pluku arcivévody Jindřicha a 4. praporu myslivců, aby zmocnili se zase Rozběřic; myslivci také skutečně do vsi vnikli a prudce na stojící tam oddělení pruská doráželi, za to ale oba prapory pluku Jindřichova dříve nežli do Rozběřic vnikly, byly v divém chvatu ustupujícími jezdci rakouskými téměř úplně rozrazeny a rozptýleny, následkem čehož pak i 4. prapor myslivců, nemoha se v Rozběřicích dočkat posily, nucen byl ves zase opustiti a uchýliti se k na blízkou stojícímu šestému armádnímu sboru rakouskému. Také batterie brigády, kteráž postavila se nad Rozběřicemi, nucena byla odejeti.

Rozběřice měly té doby již obsazeny třetí prapor gardových střelců, pak dvě setniny třetího praporu a druhý prapor s jednou setninou prvního praporu 1. pluku gardy pruské a jednotlivá oddělení drala se již i ze vsi dále směrem západním — k Dlouhodvorům.

Té chvíli zasáhla zde v boj první divise rakouské dělostřelecké zálohy armádní; dorazivše až před samé Rozběřice, jali se udatní dělostřelci rakouští s mužnou odbodlaností sypati déšť granátů do řad pruských, rychlostíelba nepřátelská způsobila jim však záhy tak těžké ztráty, že celá divise, aby nepřišla o svá děla, byla nucena ustoupiti v bezpečnější postavení k Věstarům, odkudž poznovu k Rozběřicům i k Chlumu páhla. Při tom padl Prusům podplukovník Heildorf, velitel prvního pluku gardy, byv zasáhnut granátem a také princ Antonín z Hohenzollernu byl v Rozběřicích smrtelně raněn*).

Kdežto proudy nepřátelské pěchoty valily se od Chlumu vždy u větším a větším návalu dolů po stráni k Rozběřicům, pokoušela se

*) Princ Antonín z Hohenzollernu podlehl svému těžkému poranění v lazaretu ve Dvoře Králové.

i od Lípy jednotlivá oddělení rakouská marně o opětné dobytí Chlumu. Brigádník, plukovník Alexandr Benedek, vedl sice osobně dva prapory pluku Šokčevičova a první prapor pluku arcivévody Františka Karla proti Chlumu, aby péchotu pruskou odtamtud vypudil, avšak i útok ten krvavě byl zmařen za ohromných ztrát všech tří boje se zúčastnivších praporů a sám plukovník Benedek byl dosti těžce raněn. Pluk arcivévody Františka Karla č. 52. ztratil v boji na Chlumě i v nejbližším okolí Chlumu celkem na mrtvých, raněných i zajatých 29 důstojníků a 1008 mužů; jenom ve vsi Chlumu samém pluku tomu, když již před tímto obnoveným útokem pokoušel se třetí jeho prapor o vypuzení prvních tam vniknuvších oddělení pruských, bylo přes 700 mužů obklíčeno a zajato; pluk barona Šokčeviče ztratil dohromady 27 důstojníků a 748 mužů. Zbytky ustoupily pak k Dlouhodoborům.

Následkem toho, že Prusové obsadili tak náhle a neočekávaně Chlum, ocitila se i brigáda gen. Fleischhackra, jemuž — jak již sděleno — rozkaz k ústupu nemohl býti již dodán, a k ní přidělený 7. pluk husarů u Čistovsi, ve velmi nebezpečném postavení. Vida se již v okolí Svíbu se značně zeslabenou brigádou svojí osamoceným, odhodlal se konečně i generalmajor Fleischhacker k ústupu. Maje za to, že cesta přes Máslovědy dosud jest volná, vyslal nejprve brigádní batterii po cestě k Máslovědům. K její ochraně přidělena byla tři oddělení husarů od řečeného 7. pluku. V ouvoze vedoucím do Máslověd byla však batterie tak přepadena odděleními pruské brigády Papeho, kteráž z úkrytů uvítala dělostřelce i husary rakouské křížovou palbou, jejíž účinek byl tak zhoubný, že veliká část husarů i dělostřelců rakouských zde padla a dvě děla zůstala ihned zde v rukou pruských. Zároveň zabíhly i rány z nedaleko stojících děl pruských do řad rakouských husarů; ti ale záhy se vzpamatovali z neočekávaného a zajisté že ne právě milého překvapení toho a sebravše se, udeřili na nepřátelské dělostřelce, jež uvedli v nemalý zmatek; zatím ale i z třetí strany začaly na ně přšeti kulky pruské a husaři, nevědouce kudy kam, dali se proto na zdař bůh divým úprkem kolem Máslověd — k Hoříněvsi. Té chvíle blížil se právě sám korunní princ pruský s družinou svojí k Máslovědům a byl ovšem nemálo překvapen, když u Máslověd objevily se náhle dlouhé vlající bílé jízdecké pláště a orlími pery zdobené kalpaky švarných husarů rakouských, kteří s vztasenými šavlemi úprkem hnali své koně k Hoříněvsi a sice takřka rovným směrem k němu. Neočekávané toto objevení se husarů rakouských přimělo korunního prince k tomu, že rychle s družinou svojí uchýlil se nazpět k postupujícím za ním praporům druhé divise gardy pruské, načež onomu hloučku husarů rakouských vyslána byla vstříc jedna škadrona husarů pruských, jimž po tubém boji podařilo se zoufale se bránící husary rakouské dílem porubati, dílem zajmouti.*) Ostatních šest děl brigádní batterie Fleischhackrový

*) Sedmý husarský pluk rakouský, jehož vlastníkem jest pruský princ Bedřich Karel, účastnil se také okupace Bosny roku 1878., kdež zejména u Maglaje dne 2. srpna jedna škadrona pluku toho, byvši vyslána na zvědy, povstalci mohamedánskými byla zaskočena, rozptýlena a z velké části porubána.

ujíždělo sice pak ihned od Máslověd nazpět k Čistovsi, Prusové byli však v patách za nimi a i všech šest těchto děl padlo jim do rukou.

Generalmajor Fleischhacker, přesvědčiv se, že má již cestu nejen k Máslovědům, ale i na Chlum uzavřenu, odhodlal se k ústupu směrem k lesíku nalezajícímu se mezi Chludem a Lipou. Ústup ten kryti měl 1. prapor myslivců (od brigády Benedekovy) a některá oddělení pluku hr. Coroniniho. Pruská pěchota byla však již i ústupu tímto směrem značně nebezpečna, tak že teprv po značných ztrátách a v nepořádku dorazily prapory brigády té k Lípě. Zbývající ještě oddělení sedmého pluku husarského, s brigádou Fleischhackrovou od Čistovsi ustupující, měla v úmyslu prorazití kolem Chlumu přímo k Nedělišťům, octlá se však v takovém ohni z děl i jehlovek, že viděla se nucena obrátiti a dáti se směrem k silnici máslovědsko-nedělišťské, kudy se jim konečně přece podařilo — ovšem že již mezi postupujícími prapory pruskými — proraziti úprkem k Nedělišťům, rozumí se, že se značnými ztrátami. Tam přidružili se husaři ti k stojícím tam již plukům čtvrtého sboru rakouského.

Zatím žádaly prapory pruské pěchoty, stojící na Chlumě, o rychlou posilu, majíce před sebou ještě celé dva v záloze stojící armádní sbory rakouské.

Korunní princ pruský nařídil proto i celé druhé divisi gardy, která byla té chvíle — ve $\frac{3}{4}$ na 3 hodinu odpoč. — dorazila k Máslovědům, aby co nejrychleji pospíšila si na Chlum, kamž vysláno i rezervní dělostřelectvo gardy pod princem Antonínem z Hohenlohe. Také šestému sboru pruskému zaslán rozkaz, aby od Sendražic postupoval směrem k Světi a k Rozběřicům a prvnímu sboru Boninovu, blížečmu se již k Vrchovnici, také nařizeno, aby pochod urychlil a aby přímo spěchal k Chlumu. Nepřítel svíral již armádu rakouskou vždy víc a více v železně, sdrucující svoje objekty.

Od Sendražic skutečně se již hrnuly boufy jedenácté a dvanácté divise pruské směrem k Nedělišťům a to s takovou rychlostí, že málem by byly stojícím tam plukům druhého sboru rakouského zatarasily cestu k Labi. Zejména plukovník Thom s částí brigády své upadl mezi Nedělišťemi a Sendražicemi u veliké nebezpečnosti a jenom tím, že plukovník Bellegarde vyslal nepříteli vstříc tři škadrony husarů Hallerových č. 12.,*) nabyl plukovník Thom času, že mohl kolem Nedělišť uniknouti k Předměřicům, kterýžto ústup vydatně kryl druhý prapor pluku Rossbachova co zadní voj. Útok husarů byl sice prudkou střelbou v čtverhran se skupivší pěchoty 50. pluku pruského odražen, přece však získal tím plukovník Thom v největším nebezpečnosti potřebného času. Pluk husarů Hallerových uchýlil se pak k ostatním plukům divise Taxisovy, stojící dosud mezi Lochenicemi a Nedělišťemi západně od silnice josefovsko-hradecké. Na výšinách sendražických začalo ale té doby pět baterií pruských prudce páliť za Nedělišť směrem k Předměřicům a proti jízdné divisi Taxisové vyslána ze Sendražic Wichmannova brigáda jízdy pruské, skládající se z husarského pluku č. 4. a z dragounského pluku č. 8. Husarský

*) Roku 1875. stal se majitelem pluku toho podmaršálek Fratričevič.

pluk pruský č. 4., postoupiv směrem k Předměřicům napaden byl prudkým útokem rakouského pluku husarů hr. Pálffyho a zapuzen nazpět do Sendražic.

Zatím ale obsadil již druhý prapor pruského pluku č. 50. obec Nedělišťe a přinutil prudkou střelbou na západ od Nedělišť stojící batterie č. 7., 8., 9. a 10. od IV. pluku dělostřelců, přidělené k druhé divisi rakouské armádní zálohy dělostřelecké, k ústupu ku Světí. Za nedlouho dorazily i ostatní prapory jedenácté divise pruské k Nedělišťům, před nimiž brigády Saffranova a Württembergova od druhého sboru rakouského, nejsouce již následkem ohromných ztrát ve Světu utrpených a následkem přílišného unavení k boji schopny, ustupovaly rychle k Labi, nemohouce ani děly se brániti, jelikož většina baterií neměla již čím stříleti.

Také v středu postavení rakouského, u Lípy a Dlouhodvor, nebylo té doby již ani pomyšlení na možnost příznivějšího obratu. Naděje ve vítězství, jež byla dosud mysl všech zde stojících vojnů naplňovala nadšením, při němž zapomínalo se na všechny dosavadní útrapy a svízele, na hlad i žízeň, — rázem byla zničena, — strašná zvěst „Prusové jsou nám za zády“ působila dojmem srdcujícím. Duch vojska omráčen byl tímto brozným překvapením; železný a ohnivý kruh vojáků nepřátelských uzavíral se již téměř kolem celé armády rakouské, neboť také již od Přimů a od Probluze levé křídlo bylo již dál a dále tlačeno, Chlum a Rozbérce byly již v rukou nepřítele a i k Lípě blížily se již od Čistovsi a od Sádovy řady nepřátel jako černé mraky, z nichž svítily děsné blesky řadových i porůzných výstřelů. U Lípy stojícím brigádám třetího sboru, Kirchsbergově a Procházkově nezbylo také již jiného, než ustoupiti přes Dlouhodvory k Rosnicům, kamž uchýlily se pak i zbytky brigád Appianovy a Benedekovy. Oddělení hraničářů, kteří tento ústup od Lípy proti pruským setuinám od Chlumu se deroucím mělo krýti, značně utrpělo a náčelník generálního štábu třetího sboru, plukovník bar. Catty, těžce byl zde raněn.*)

Ustoupením třetího sboru od Lípy pozbylo i pravé křídlo u Dlouhodvor stojícího desátého sboru Gablenzova opory a jelikož té chvíle bylo také již i levé křídlo jeho od Probluze obroženo, vyzval Gablenz na blízku stojící třetí divisi rezervní jízdy, aby, postavivši se u Střesetic, kryla levý jeho bok a pod ochranou čtvrté divise armádní zálohy dělostřelecké, kteráž byla již o 2½ hod. třetí divisi, již bylo došlo střelivo, vystřídala, ustoupil pak v největším pořádku ze svého dosud s tak skvělým výsledkem hájeného postavení u Dlouhodvor k Rosnicům. Gablenzův desátý sbor armádní opustil tedy ze všech sborů rakouských poslední stanoviště, jež jim bylo v bitevní dispozici vykázano.

Když byl též sbor dorazil k Rosnicům, rozkázal velitel čtvrté divise dělostřelecké armádní zálohy, kteráž — jak již podotknuto — ústup sboru toho měla krýti, — aby nejdříve dvě batterie

*) Plukovník bar. Catty léčen byl ve vojenské nemocnici kralohradecké. Po válce stal se generalmajorem a roku 1875 podmaršálkem a velitelem V. pěší divise v Olomouci.

č. 9. a 10. od XII. pluku odjely do Dlouhodobor a jízdecké batterie č. 7. a 8. téhož pluku měly nejprve tento ústup kryti, pak ale měly taktéž postavení své opustiti. Sotva že ale první dvě batterie odejely, vyrazily již první řady pruské gardy z Lípy, jichž palba strašně mezi rakouskými dělostřelci obou zde zůstavených batterií řádila. Ti ale s rekovnou odhodlaností vytrvali, neunavě proti nepříteli pálíce, tak že prustí střelci dorazili až na 200 kroků před děla. Teprv nyní odjela děla batterie č. 8., avšak u batterie č. 7. zbylo již jen šest zdravých koní. Velitel udatných dělostřelců batterie té, setník Kühn, vida, že již děla zachrániti nemůže, vyzval mužstvo své vzletnými slovy k vytrvání u děl, a dělostřelci skutečně vyzvání toho uposlechli, pálíce tak dlouho, až střelci prustí vnikli mezi ně. Z mužstva všech osmi zde zbylých děl vyvázl zdrav jen jeden důstojník a několik mužů; všickni ostatní zaplatili svou rekovnou vytrvalostí i s velitelem svým — smrtí.

První divise rezervní jízdy byla nucena ustoupiti k Vše-starům, kdež poznovu se postavila v šik a děla její spolu s batteriemi č. 9. a 10. od čtvrté divise armádní zálohy dělostřelecké pálila statně na Chlum. Současně couvala i třetí divise rezervní jízdy zvolna k Rosnicům.

Tu odhodlal se Benedek k poslednímu zoufalému pokusu; rozkázal veliteli šestého sboru podmaršálkovi Rammingovi, aby s celým sborem svým, jenž stál dosud s prvním sborem v záloze, udeřil na Rozběřice a na Chlum útokem, a aby nepříteli odtamtud vypudil. Mezi tím, co batterie č. 7., 8., 5., 9. a 10. od X. pluku dělostřelců, jenž k sboru Rammingovu byl přidělen, s návrší mezi Světy a Všestary jaly se páliti na Chlum a k Nedělišťům, seřaďoval se šestý sbor, trpě již zde značně střelbou gardové dělostřelecké zálohy pod princem Antonínem z Hohenlohe, k útoku. V první šik u samých Všestar postavena na pravé křídlo brigáda Waldstättenova a na levé brigáda Rosenzweigova; do druhého šiku dána v pravo brigáda Hertweckova a vedle ní brigáda Jonákova.

Za hřmění děl postupovala pak brigáda Rosenzweigova k útoku na Chlum a brigáda Waldstättenova na Rozběřice. Však místo, aby udeřila přímo na Chlum, dala se i brigáda Rosenzweigova proti danému jí rozkazu svésti dříve k útoku na Rozběřice a skutečně vesnice té prvním rozběhem se zmocnila, zajavši tam několik set vojáků pruských; ostatní mužstvo pruské v zmatku odtud prchalo. Generalmajor Rosenzweig rozkázal na to 17. praporu myslivců a pluku Deutschmeister, aby Rozběřice, kdež vzhnal se té chvíle oheň, obsadily, sám pak osobně vedl pluk Gondrecourtův k útoku na Chlum, kdež také již šlehal vzhůru plameny hořících tam stavení.

Mužstvo pluku Gondrecourtova, ačkoli trpělo značně rychlopalbou pruskou, vniklo předce udatně až do vsi, kdež prodralo se až k samému kostelíku, načež povolán i pluk Deutschmeisterův do zálohy. Batterie pruské nuceny byly zejména pruskou kanonádou batterií rakouských k ústupu na Chlum, při tom ale padla tři pruská děla pěchotě rakouské do rukou. Ještě větší ztráty utrpěla té chvíle pruská první divise gardy tím, že udatný její velitel a obezřelý vůdce, general-

lieutenant Hiller z Gärtringenu, stížen byv střepem rakouského granátu, sklesl mrtev k zemi.*) S ním padl i jeho pobočník The Losen.

Šťastný tento výsledek útoku brigády Rosenzweigovy neměl však dlouhého trvání; obdržela první divise gardy pruské v kritické chvíli té ze všech stran vydatnou posilu, kdežto brigáda Rosenzweigova zůstala na Chlumě — bez podpory!!! Brigáda Waldstättenova dorazila totiž, když pluk Gondrecourtův vtrhl na Chlum, teprv do Rozběřic a byla tudíž víc jak tisíc kroků vzdálena a ačkoliv sám podmaršálek Ramming spěchal s dvěma prapory uherského pluku prince Wasy od brigády Jonákovy přes Rozběřice proti nepříteli, nemohl se již generalmajor Rosenzweig na Chlumě proti přesile tak dlouho udržeti a byl za strašného krveprolití zase s brigádou svojí ze vsi vypuzen a s návrší sehnán. Dobytá tři děla pruská padla ovšem zase také Prusům od rukou a s nimi veliké množství rakouských zajatých. Zatím postoupila již i od Nedělišť jedenáctá divise pruská směrem k Světí a děla její prudce střílela do ustupujících boufů rakouských. Batterie šestého sboru rakouského a část první i druhé divise armádní dělostřelecké zálohy s rekovnou vytrvalostí všemožně tento postup nepřítele od Nedělišť s návrší u Světí a Všeštar zdržovaly.

Ačkoliv nebylo již naděje v šťastný výsledek útoku, rozkázal podmaršálek Ramming přece ještě zbytkům brigád Jonákovy, Hertweckovy a Waldstättenovy, kteréž, jak známo, strašné dne 27. června u Náchoda utrpěly, — aby pokusily se ještě o jeden útok vzhůru na Chlum; odtamtud sypal se ale již tak prudký déšť kulek pruských, že celé řady rakouské klesaly, dříve než postoupily jen několik kroků ku předu; zároveň valily se již ze všech stran proudy prchajícího vojska rakouského, jimiž byla pak i jednotlivá oddělení brigády Jonákovy rozražena a rozptýlena a když i prapory brigád Hertweckovy a Waldstättenovy nemohly ku předu, nařídil sám Benedek brigádám těm, aby od dalšího útoku prozatím upustily a aby postavily se u Všeštar, kamž ale jednotlivé pluky, jsouce již i pýchotou jedenácté divise pruské od Světí ohroženy, dorazily již u velikém zmatku a nepořádku. Mezi padlými byl i velitel pluku bar. Gorizutti-ho č. 56. plukovník rytíř z Lebzelternu.

Jedenáctá divise pruská, seřadivši se u Nedělišť postoupila v $\frac{3}{4}$ na 4. hod., v kteroužto dobu zmocnila se i dvanáctá divise již obce Lochenic, s brigádou Hannenfeldtovou k Světí, kdež přinutila batterie druhé divise dělostřelecké zálohy rakouské spolu s brigádou arcivévody Josefa, kteráž krýti zde měla další ústup čtvrtého sboru, k ústupu směrem ku Králové Hradci.

Zatím převzal krvavý úkol zmocniti se Chlumu a i Rozběřic, kamž Prusové po odražení útoku brigád šestého sboru zase vnikli, první armádní sbor, jemuž, jak již dříve jsme vypravovali, stál nyní v čele na místě hr. Clam-Gallasa generalmajor hr. Gondrecourt. Za rachotu

*) Generalleutenant Hiller z Gärtringenu pohřben jest na hřbitůvku u kostelíka chlumského nedaleko hrobu rakouského majora a Benedekova pobočníka hr. Grünheho. Oba broby označeny jsou nádhernými pomůlkami.

děl svých postoupila brigáda Poschachrova směrem k Rozběřicům, kdežto v levo od ní měla provésti brigáda Ringelsheimova, sledována jsouc brigádou Leiningenovou, útok přímo na Chlum. Brigáda Abeleho s plukem husarů Mikulášových setrvala k rozkazu Benedekovu na svém dosavadním stanovisku; dělostřelecká záloha sboru postavila se na návrší severovýchodně od Vsestar.

Od brigády Poschachrovy táhl uherský pluk krále pruského a za ním haličský pluk bar. Martiniho na Rozběřice, kdežto 18. prapor myslivců v levo od nich udatně dral se v před k Chlumu. Pluk krále pruského vtrhnuv do Rozběřic za tuhého boje nepřítele vytlačil a postupoval pak dále spolu s myslivci 17. praporu (od šestého sboru), kteří dobrovolně k útoku se přidružili, podél nepřítelem silně obsazeného ouvozu vzhůru k Chlumu, utrpěl při tom ale tak ohromných ztrát, že bylo nutno na rychlo plukem bar. Martiniho jej vystřídati. Pluk ten pak dostoupil skutečně až na téměř vysočiny chlumské. Brigáda Ringelsheimova dala se zatím také, majíc 26. prapor myslivců v pravo a litoměřický pluk krále hannoveránského č. 42. v levo v prvním šiku a chebský pluk vévody z Württembergu č. 73. v druhém šiku, kolem stavení stojících u můstku na císařské silnici od Rozběřic k Chlumu a za ní tábla brigáda Leiningenova s 32. praporem myslivců a italským plukem hr. Haugwitzze v prvním a uherským plukem hr. Gyulaie v druhém šiku. V levo připojila se dobrovolně k brigádě té i značně zeslabená, u Trutnova se vyznamenavší brigáda Kneblova od sboru Gablenzova.

Sotva že brigáda Ringelsheimova překročila císařskou silnici u Rozběřic, byla již v pravém dešti kulí pruských jehlovek, kdežto současně i 24 děla od jižního cípu vesnice Chlumu na ni sypala koule a granáty. Zároveň střelela již i na levý její bok nově přibývší oddělení druhé divise gardy a prvního sboru pruského. Přece však udatné mužstvo brigády Ringelsheimovy, kteráž již u Kosti a u Jičína vytrvalostí se vyznamenala, postupovalo ku předu a dostoupilo také až před Chlum. Zároveň nařídil generalmajor hr. Gondrecourt, aby v záloze stojící brigáda Leiningenova obrátila se v levo čelem proti pěchotě pruské, kteráž levý bok brigády Ringelsheimovy obrožovala, a aby tuto pěchotu zapudila. Pluky Haugwitzův a Gyulaiův postoupily sice dosti daleko ku předu, náhle ale objevila se před nimi kromě prudce palící pěchoty i jízda pruská, před níž prapory brigád Leiningenovy i Kneblovy skupiti se musily v čtverhrany. Střelíc proti nepřátelské jízdě, střelelo tu bohužel mužstvo jednotlivých čtverhranů rakouských částečně i na vzájem na sebe, kdežto k dovršení neštěstí objevily se u Rozběřic již i prapory pruské brigády Hofmannovy od jedenácté divise, tak že dohromady stlačené pluky prvního sboru ocitily se tu v strašném křížovém ohni ze tří stran do nich pršícím a nezbylo pak ovšem, než — utíkat. Ouvoz, vedoucí od Rozběřic k Chlumu byl tu v pravém slova smyslu místy mrtvolami naplněn a poskytoval po bitvě obraz hrozný. Ústup ten kryla opět vydatnou střelbou část děl armádní zálohy, spolu s dělostřeleckou zálohou šestého sboru od Vsestar a Světí. Batterie všech tří brigád prvního

sboru, kteréž nešťastného tohoto útoku se účastnily, ztratily množství mužstva i koní, následkem čehož padlo pak i mnoho děl nepříteli do rukou.

Celkem ztratil při strašném tomto krveprolití první armádní sbor rakouský téměř 10.000 mužů, 279 důstojníků a 23 děl, ačkoliv celý útok jeho trval sotva 20 minut. Mezi padlými byl i generálmajor Poschacher z Poschachru,*) jenž padl přímo u Rozběhic. plukovník princ Ludvík z Hohenlohe-Langenburgu, dále pak velitel pluku barona Martiniho, plukovník Bergou a podplukovník téhož pluku Jindřich Dickinson, — velitel pluku hr. Gyulaie, plukovník Josef Zerbs, major Otto z Ottenfeldu od pluku Haugwitzova a major Petr Budič od pluku krále pruského a jiní vyšší důstojníci. Nedlouho před tím krvácela — jak známo — i brigáda Piretova od téhož sboru, skládající se z kralohradeckého pluku velkoknížete Konstantina a italského pluku arcivévody Zigmunda a 29. praporu myslivců u Probluze. Mezi smrtelně raněnými byl tam i velitel pluku Zigmundova, Karel rytíř Ripp.***) — Smrtelně raněn byl i setník generálního štábu, bar. Bohdan Gordon.***)

Rozumí se samo sebou, že i armáda prince Bedřicha Karla se všemi svými divisemi postupovala co možno nejrychleji na všechna místa, vojskem rakouským opuštěná. Zejména udatná sedmá divise Franseckého, kteráž tak vytrvalým a obětovným hájením lesa Svibu nemálo přispěla k skvělému výsledku zbraní pruských, rychle spěchala zase lesem ku předu a té doby, když útok prvního sboru rakouského byl odražen, stála již větší část její oddělení — u Lípy, kdež dopráno jim bylo na nejvyšší již potřebného odpočinku. Třetí a pátá divise s plukem husarů Blücherových a jízdná brigáda Goltzova táhly od Dohaliček ku Probluzi. Jednotlivá oddělení divisí těch podala si již u Dlouhodvor ruče s gardou korunního prince.

Jízda druhé jízdné divise pruské pod velením Hannovým vyslána k pronásledování vojska rakouského. Nejdříve seřadila se brigáda lehké jízdy pod velením generálmajora Groebena u bažantnice sádovské, tak že dragounský pluk č. 3. tvořil právě a durynský husarský pluk č. 12. levé křídlo. Asi na tisíc kroků za nimi seřadila se brigáda generálmajora vévody meklenbursko-zvěřinského, kteráž byla u Sovětic Bystřici překročila. Brigádu tu tvořil pluk husarů Ziethenových č. 3., druhý pluk gardových dragounů, a pluk braniborských hulánů čís. 11., k nimž přidružily se pak i jednotlivé oddíly pomoranského hulánského pluku č. 4.

*) Generálmajor Poschacher byl nejprve pochován u Rozběhic a později teprv převezen na Chlum, kdež jest hrob jeho označen pomníkem.

**) Plukovník Ripp dopraven byl ještě živ do Hradce Králové, tam ale ještě téhož večera v refektáři biskupského semináře skonal. Pohřben jest na vojenském hřbitově u Pouchova.

***) Bar. Gordon odvezen byl do lazaretu hořického, kdež dne 2. srpna skonal a na hřbitově u sv. Gottharda pohřben jest.

Brigádám těm určen byl směr na Střesetice, několik škadron od brigády Groebenovy dalo se však k Chlumu a působily tam onen osudný zmatek v brigádě Leiningenově od prvního sboru rakouského, o němž dříve již jsme se zmínili.

Na levém křídle postupovaly již té chvíle pruské divise Münsterova a Kansteinova z Probluze a z brízkého lesa, kdežto divise Etzelova drala se mezi Hrádkem a Těchlovicemi ku předu.

Téměř celá armáda rakouskosaská byla tedy té chvíle již na ústupu ke Králové Hradci a jenom batterie dělostřelecké zálohy šestého sboru s částmi první a druhé divise armádní dělostřelecké zálohy kryly rekovně ústup svých soudruhů u Všestar a u Světi. Také jízdné divise stály ještě pohotově, aby zadržely stihání armády nepřátelskou jízdou.

O 4¼ hodině vyrazila skutečně jízda pruská v před směrem k Dlouhodoborům a Střeseticům. Byly to řečené již brigády druhé divise pruské pod velením generalmajora Hanna a sice brigáda vévody meklenbursko-zvěřínského a část brigády Groebenovy.

V prvním šiku jely v pravo tři škadrony dragounského pluku č. 3., v druhém šiku cválaly čtyři škadrony hulánského pluku č. 11., za těmi pak sledoval druhý pluk gardových dragounů a čtyři škadrony husarů Blücherových.

Také divise Alvenslebenova tábla již od Probluze k Střeseticům, majíc v čele první pluk gardových dragounů a za nimi první pluk gardových hulánů.

V Střeseticích a kolem obce té stála již silná oddělení 31. a 35. pěšího pluku pruského a jedna batterie, kdežto různá oddělení divisi Kansteinovy a Münsterovy od armády polabské blížila se od Probluze, Boru a brízkého lesa.

Rakouský generalmajor Coudenhove, spatřiv jízdu nepřátelskou, dal ibned rozkaz své třetí divisi rezervní jízdy, táhnoucí právě kolem Střesetic, aby připravila se k útoku.

V čelo postavila se brigáda Windischgrätzova s kyrysnickým plukem prince Karla pruského č. 8.*) v prvním a s kyrysníky Wranglovými č. 2. v druhém šiku. Za ní postavila se za obě křídla brigáda Menganova s kyrysnickým plukem Ludvíka bavorského č. 10. a s kyrysníky Neippergovými

---

*) Kyrysnický pluk č. 8. (nyní dragounský pluk téhož čísla) doplňuje se v Praze. Pluk ten zřízen byl již r 1619., v kterýžto rok pod svým velitelem hrabětem Dampierrem při obležení Vídně s vojskem českých stavů přispěl ohroženému Ferdinandu II. právě v téže okamžiku ku pomoci, když vymáhali na něm vůdcové čeští podpis o svobodách. Na památku této události smí pluk ten ve službě kdykoliv jeti hradem císařským a městem Vídní za zvuků trub a s vlajícími prapory, na nádvoří hradu smí se postaviti a po tři dni zde „verbovati.“ Kromě toho smí zde postaviti své strážce a veliteli pluku jest dovoleno vstoupiti bez ohlášení v plné zbroji před císaře. Dále má pluk ten zaručeno, že nikdy nebude zrušen a žádný muž pluku toho, pokud v něm slouží, nesmí býti pro zločin, na nějž ustanoven jest trest smrti, odpraven; dopustí-li se skutku takového, má býti dříve vráđen do pluku jiného, než-li trest se na něm vykoná.

číslo 12. *) Pluk hulánů Alexandrových číslo 11. sledoval je co záloha.

Nedbajíc prudké střelby pěchoty pruské, hnala se rakouská jízda jako víchřice ku předu; palaše svištěly vzduchem, přilbice a píky se leskly, bílé pláště jezdců příšerně vlály vzduchem a země duněla pod kopyty tisíců koní.

V popředí jedoucím třem škadronám pruských dragounů od pluku č. 3. zašla také z počátku při pohledu na vstříc se jim ženoucí mraky jezdců rakouských chuť do nerovného boje, obrátily se a jely rychle nazpět; zatím ale hrnula se jim již vydatná posila ku pomoci a proto zase odhodlaně se otočily a jely rakouským jezdcům vstříc. Za nedlouho obě strany se srazily a v okamžení rozvířil se zuřivý boj. Pravé křídlo rakouských kyrysníků od 8. pluku (prince Karla pruského), majíc v čele svého plukovníka Bärtlinga vrazilo prudce na ve prostřed jedoucí škadronu nepřátelských dragounů, rozehnalo ji a pádilo pak proti ženoucím se na ně husarům Blücherovým. Zatím ale udeřily na ně od zadu třetí škadrona téhož dragounského pluku a 11. pluk hulánů pruských. Sotva že však to zočili kyrysníci rakouského pluku Wranglova, ihned pádili za velitelem svým, plukovníkem hr. Erbachem obroženým soudruhům ku pomoci a v malé chvíli bili se již na všech stranách rakouští jezdci s pruskými, muž proti muži. Zatím srazila se i první divise hulánů Alexandrových, vedena jsouc podplukovníkem Pulzem s druhým plukem gardových dragounů pruských, při čemž dragouni pruští byli rozeznáni; za nedlouho byli ale zase rakouští huláni obklíčeni dvěma škadronami husarů Blücherových a oddělením prvního pluku gardových dragounů (od divise Alvenslebenovy) a teprv když zasáhl v boj ještě i rakouský kyrysnický pluk Neippergův, dali se nepřátelští jezdci na útěk do údolí bystrického. Celá divise generalmajora Coudenhove prudce je pronásledovala, kdežto současně i na pravém křídle rakouském nalezající se pluk kyrysníků krále bavorského, spatřiv u Dlouhodor pluk husarů nepřátelských ihned směrem tím se obrátil; k boji zde však nedošlo. Za to dostaly se ale pluky nepřitele k Bystřici pronásledující, náhle do tak prudkého ohně pěchoty nepřátelské, že nezbývalo jim než od dalšího stíhání jezdců pruských upustiti. Řečená divise hulánů Alexandrových, kteráž — jak již podotknuto — byla náhle obklíčena, s těží se prosekala a zůstavila mnoho soudruhů v zajetí pruském.

Ztráty mužstva i koní byly na obou stranách značné. Z rakouských pluků utrpěl nejvíce pražský osmý kyrysnický pluk (prince Karla pruského), jenž ztratil na mrtvých 2 nadporučíky, 1 poručíka, 10 poddůstojníků, 54 muže a 223 koně; veliký byl i počet raněných, — totiž 18 důstojníků, asi 150 mužů a 126 koní; celkem byla i se zajatými ztráta

*) Pluk kyrysníků č. 2. doplňován v Jindřichovu Hradci. Majitelem pluku toho, pruský maršálek Wrangel, zemřel r. 1877, načež stal se jeho majitelem hrabě Festetič. Od r. 1867 jest změněn v pluk dragounský téhož čísla. Pluk Ludvíka bavorského č. 10. doplňován v Tarnopolu a č. 12. v Kroměříži. Také tyto pluky jsou od r. 1867 pluky dragounskými.

21 důstojník, 269 mužů a 363 koně.*) I u ostatních pluků rakouských — zejména tedy u hulánů Alexandrových i u jindřichohradeckých kyrysníků Wranglových — byly ztráty dosti značné. Těžce raněn byl i generalmajor kníže Windischgrätz, jenž v čele svých kyrysníků (č. 8. a č. 2.) udatně boje se zúčastnil; raněni byli také plukovníci hr. Erbach a hr. Wickenburg.

Ale i prustí jezdci nemálo zde utrpěli; zejména měly značné ztráty řečené tři škadrony třetího pluku dragounského; počítaly z úhrnného počtu svých 450 mužů celkem na mrtvých a raněných: 12 důstojníků, 22 poddůstojníky, 2 trubače, 168 dragounů a 140 koní. Také první pluk gardových dragounů měl veliké ztráty.**)

Divise Coudenhoveova ustoupila pak kolem Střesetic, kdež také bylo na ni již pruskou pěchotou střeleno, za obec Brízu, kdež za stojící tam druhou divisi rezervní jízdy opět se seřadila a spořádala.

Současně s tímto bojem jízdeckta u Střesetic došlo i na silnici k srážce mezi rakouskou divisí prince Holštýnského a nepřátelským jízdectvem. Divise prince Holštýnského stála totiž té doby u Všeštar a sice brigáda Solmsova (pluky kyrysníků císaře Ferdinanda č. 4. a prince Hessenského č. 6.) v prvním šiku a brigáda Schindlöckerova (kyrysníci hr. Stadiona č. 9. a císaře Františka Josefa č. 11.) za ní. Čtvrtý hulánský pluk císaře Františka Josefa, patřící také k brigádě Schindlöckerové utrpěl již dříve při útoku na pruskou pěchotu jižně od Chlumu a odeslán byl k Světlí, kamž byl poslán od Dlouhodor i osmý hulánský pluk císaře Maximiliana Mexického (patřící k brigádě Solmsové) ku ochraně stojících tam batterií rakouských. U obou brigád divise prince Holštýnského stály dvě batterie brigádní a dvě batterie čtvrté divise armádní zálohy dělostřelecké (č. 9. a 10. XII. pluku).

Po silnici blížil se té doby pruský pluk durynských husarů č. 12., jenž byl nedlouho před tím hnal útokem na pluky brigády Leiningerovy, pak zbývající dvě škadrony dragounského pluku č. 3., jehož ostatní tři škadrony krvácely té chvíle již u Střesetic, a za nimi pak sledoval čtvrtý hulánský pluk pruský.

Ačkoliv od Chlumu sypal se pravý déšť kulí pruských, vyjely přece pluky brigády Schindlöckerovy nepřátelské jízdě vstříc a rozvinuly se v bitevní šik v pravo (severně) od silnice čelem na severozápad s plukem kyrysníků Stadionových v prvním a s plukem Františka Josefa v druhém šiku.

Současně s pluky brigády Schindlöckerovy vrhl se na postupující pluky jízdeckta pruského i rakouský pluk husarů Mikulášových, jenž byl při útoku prvního sboru armádního na Chlumu zůstaven s brigádou Abeleho v prvotním postavení prvního sboru a nyní, když hnali se kyrysníci brigády Schindlöckerovy proti čelnému směru pruských husarů udeřili se svým plukovníkem Schemlem v čele pruské jízdy i v bok. Řady jízdy pruské byly prvním útokem rozraženy a ve krutém boji utrpěli zejména dragouni třetího pluku pru-

*) Pluk ten má nádherný pomník na hřbitově v Probulzi.

**) Také tento pluk má na hřbitově probulzkém pěkný pomník.

ského i zde nejvíce, byvše zahnáni až daleko za Dlouhodyvory, kdež ale pronásledující je jezdcí rakouští vjeli do vrazedlného obně pěchoty pruské, odevšad již postupující. V jediném téměř okamžení pokryta byla země daleko široko dlouhými bílými pláští zastřelených a raněných jezdců rakouských a množství koní poplašených střelbou přebíhalo divoce po polích. Kyrysníci Stadionovi ztratili v boji tom celkem mrtvých, raněných i zajatých 6 důstojníků, 157 mužů a 204 koně; kyrysníci Františka Josefa 5 důstojníků, 69 mužů a 262 koně, a husaři Mikulášovi 5 důstojníků, 78 mužů a 131 koně. Mezi smrtelně raněnými byli i rytmistři Berg*) od pluku hr. Stadion a Seebinger od pluku císaře Františka Josefa.***) Brigáda Schindlockerova shromáždila se pak zase za Všešary. Za nedlouho objevil se však mezi Dlouhodyvory a silnicí císařskou druhý husarský pluk pruský od prvního sboru Boninova, proti němuž vrhl se hornorakouský pluk kyrysníků Ferdinandových č. 4. od brigády Solmsovy, vyznamenavších se již skvěle v boji u Vysokova, maje za sebou i brněnský kyrysnický pluk prince Hessenského č. 6. Husaři pruští nevyčkali však tohoto útoku přesily kyrysníků rakouských, nýbrž obrátivše se volným klusem ubírali se zpět, — patrně za tím účelem, aby jezdce rakouské vlákali do obně pěchoty pruské, kteráž již v dlouhých řadách pohybovala se u Lípy a Dlouhodvor. Kyrysníci Ferdinandovi zpozorovavše však úmysl ten, pronásledovali ustupující husary pruské jen krátký kus cesty, načež se vrátili dříve nežli přišli čekající na ně již pěchotě pruské na dostřel. Měli tu patrně na zřeteli nehodu, jakáž jezdce rakouské také u Vysokova potkala, když nepřátelskou jízdu k Náchodu pronásledovali. Když pak za nedlouho vyrazil od Lípy pruský husarský pluk Ziethenův č. 3., tu udeřili naň kyrysníci prince Hessenského a jedna škadrona busarů Mikulášových s takovou prudkostí, že řady jeho mžikem byly rozptýleny a rozehnány. Na další pronásledování přebajících husarů pruských nebylo ovšem za zhoubné střelby pěchoty pruské ani pomýšlení a proto také brigáda Solmsova, shromáždivši se v nížině u Dlouhodvor čekala zde ještě asi čtvrt hodiny, vysazena jsouc prudké střelbě nepřátelské, když ale již žádná jízda nepřátelská se neobjevovala, odtáhla směrem ke Kuklenám, při čemž ještě aspoň batterie její vydatně půlily ku Všešarům, kamž hrnuly se již proudy nepřátelské jedenácté divise od Světí. Mezi smrtelně raněnými důstojníky rakouskými byl i rytmistr Ludvík Preiser od pluku prince Hessenského.***)

Tento boj jízdectva, v němž kavallerie rakouská skvěle se vyznamenala, zadržel valně postup nepřítele, tak že armáda rakouská, kteréž hrozila skutečně hrozná katastrofa, kdyby ji byl nepřítel důrazně pronásledoval, mohla aspoň částečně ještě provéstí ústup ku Králové

*) Rytmistr Berg podlehl ranám svým v Králově Dvoře, kdež jest i na městském hřbitově pohřben. Hrob jeho označen jest pomníkem.

**) Oba pluky změněny r. 1867. v pluky dragounské. Majitelem pluku č. 9. jest od roku 1875. gen. Eugen Piret de Bihain. Oba pluky doplňují se v Haliči.

***) Rytmistr L. Preiser zemřel pak v Hořicích a jest na hřbitově svatogotthardském pochován.

Hradci, při čemž ale zejména také dělostřelectvo rakouské rekovnou vytrvalostí a sebe se obětováním získalo si nesmírných zásluh o zachránění armády rakouské ještě před většími ztrátami, nežli jaké ji potkaly skutečně.

Za vylíčeného zde boje jízdeckta přiblížily se zase prapory prvního sboru pruského s odděleními brigády Kesslovy a Knappeho k Rozběřicům, kdež ale několik čet od brigády Poschachovy zoufale se ještě bránilo a teprv když i od Světí přitrbla část brigády Hofmannovy od jedenácté divise pruské od zadu k Rozběřicům, podařilo se Prusům opět Rozběřice obsaditi, při čemž ovšem udatní obhájci vesnice byli dílem postřeleni, dílem zajati. Pruská pěchota drala se pak dále ku Všeštarům, právě když nad vsí tou postavily se batterie č. 9. a č. 10. od 1. pluku dělostřeleckého, patřícího k dělostřelecké záloze prvního sboru rakouského. Sotva že však z děl batterií těch několikrátě bylo vystřeleno, uderilo na ně mužstvo pruské brigády Hofmannovy, větší část mužstva i koní padla, dvě děla zůstavena byla hned na blízké silnici, — ostatní děla byla zachráněna.

Také ve Všeštarech bylo ještě několik oddělení prvního sboru rakouského, s nimiž pruská pěchota měla tuhou práci, nežli je úplně vypudila, kdežto současně i brigáda Hannenfeldtova zahнала u Světí stojící dva prapory brigády arcivévody Josefa. Tím ale octly se batterie dělostřelecké zálohy prvního sboru a první i druhé divise rakouské armádní zálohy dělostřelecké, stojící na návrší mezi Všeštary a Světy, v největším nebezpečení; pruská pěchota drala se již ze všech stran k nim a obětovně proti ní podniknuté útoky hulánů Clamových byly ovšem již také marny. Prustí střelci vnikli zde takřka již asi na sto kroků před ústí děl rakouských, jež udatní dělostřelci stále ještě horlivě obsluhovali, nedbajíce palby nepřátelské, kteráž strašně již mezi nimi i koňstvem řádila. Zejména batterie první a druhé divise dělostřelecké zálohy armádní, odkázány jsouce jen na záštitu hloučku hulánů, i zde podaly krásný příklad mužné vytrvalosti, důvěry ve svou zbraň a pevného vědomí své povinnosti. Všecky pokusy zadržeti aspoň část kolem se ženoucích proudů pěchoty ku ochraně děl byly marny a přece stateční dělostřelci téměř jen sami na sebe jsouce odkázáni, pálili horlivě dále proti nepříteli, aby jej aspoň na čas ještě zadrželi — a čas byl nyní pro ustupující armádu rakouskou vším. Když pak i od Všeštar přibrnuly se davy útokem ženoucí pěchoty pruské, tu ovšem rekovní dělostřelci viděli téměř jistou smrt před sebou. Také granáty děl pruských od Chlumu hustě sem dopadaly a jedním z nich jen u jednoho děla zabito bylo všech šest koní; v nejbližším okamžiku padlo u krajní batterie směrem k Všeštarům téměř všechno mužstvo i koňstvo olovem a bodáky pruskými a všech osm děl zůstalo zde hned na místě v rukách pruských. Dělostřelci ostatních batterií měli však ještě tolik duchapřítomnosti, že ustoupivše o něco co možno nejrychleji obrátili ústí děl svých směrem k Všeštarům a pálíce neunavně proti pěchotě pruské, tam stojící, získali konečně tolik času, že mohli aspoň s částí děl svých ujetí z místa, kdež po celé čtyři hodiny neustále ku cti své i ku cti dělostře-

lectva rakouského vůbec vydatně v ohni nepřátelském pracovali. Avšak ještě jednou mezi Brízou a Předměřicemi postavily se batterie této udatné první a druhé divise dělostřelecké zálohy armádní proti nepříteli a střelely tak prudce k Světí a Všestarům, že musela býti proti nim obrácena všechna děla jedenácté a dvanácté divise pruské, aby je zapudila. Celkem ztratila první a druhá divise armádní dělostřelecké zálohy ze 64 děl svých 36, avšak nikoliv k necti a k hanbě důstojníků a mužstva, jež — jako i namnoze téměř u všech ostatních batterií rakouských — s obdivuhodnou chladnokrevností a tuhou vytrvalostí, jsouc odkázáno samo na sebe, tak vydatně postup nepřitele zdržovalo, že vlastně ani k žádnému vydatnému a sporádanému pronásledování ustupující armády rakouské nedošlo; jinak by byl mohl nepřítel za strašného zmatku, jakýž před hradbami Hradce Králové a při přechodech Labe v řadách vojska rakouského nastal a ježž dále podrobněji vyličíme, způsobiti armádě rakouské ztráty v rozměrech ještě mnohem ohromnějších, nežli jaké měla skutečně.

Brigáda Abeleho od prvního sboru rakouského dosud stála na vykázaném jí místě západně od Všestar, ačkoliv již na ni střelila děla pruská od Chlumu i od Probluze a teprv, když bylo i jízdectvo rakouské odtud odejelo a když péchota pruská odevšad již na ni se hrnula, ustoupila k Rosnicům, odkudž pak táhla dále ku Hradci. Ústup ten kryl u cihelen blíže silnice císařské postavený 22. prapor myslivců tak dlouho, pokud nebyl přesilou péchoty jedenácté divise pruské vypuzen.

O půl páté hodině odpůldne byla již celá armáda rakousko-saská na zpátečním pochodu a jenom první a druhá divise lehké jízdy a druhá divise rezervní jízdy stály ještě čelem proti nepříteli.

Druhá divise rezervní jízdy pod velením generalmajora Zajitska stála až do 3 hodin odpůldne na vykázaném jí stanovisku jihozápadně od obce Brízy a teprv mezi 3. a 4. hodinou odpolední, když sbor saský a osmý sbor rakouský od Přimu a Probluze couvaly, ustoupila dále ku Klačovu, odkudž její batterie proti batteriím pruským pálicím od Charbuzic, dlouho byly činny. Teprv po 7. hodině ustoupila pak tato divise k práchovně u Kuklen.

Také první divise lehké jízdy pod velením generalmajora Edelsheima vytrvala dlouho před nepřitelem, kryjíc společně s divisi Zajitskovou a jízdou saskou ústup levého křídla před příliš nalehavým pronásledováním. Generalmajor Edelsheim měl sice v úmyslu dříve již vrhnouti se s jízdou svou proti nepřátelskému pravému křídlu, byl ale rozkazem Benedekovým povolán do středu postavení rakouského. Když ale táhla již divise jeho za tímto rozkazem a dorazila za Stěžery, nastala katastrofa. Edelsheim, nahlídnuv, co se děje, zastavil tedy ihned další pochod a připojiv se s brigádou Wallisovou u Klačova k levému křídlu druhé divise rezervní jízdy, postavil brigádu Fratričevičovu na jižním cípu Stěžer tak, aby mohla v čas potřeby přispěti ku pomoci jak brigádě Wallisově, tak i brigádě Appelově, kteráž stála mezi Stěžery a východním okrajem hornopřímského lesa. Batterie brigády té vydatně působila od Stěžírek v bok šesti batteriím pruským, stojícím na návrší západně Charbuzic, jimž učinila takové škody, že byly

částečně nuceny zaujatá místa opustiti. Také zde došlo ještě k menším srážkám jízdy rakouské s pruskou; zejména srazili se zde husaři Liechtenštejnovi s pruskými kyrysníky a zapudili je, kdežto i dragouni Windischgrätzovi zapudili řady harcovníků pruských, když stávali se rakouským bateriím nepohodlnými. Poznenáblu vyjízděly ale batterie pruské vždy u větším a větším počtu na okolní výšiny a proto o 5 1/2 hod. opouštěly i brigády divise Edelsheimovy bojiště. U Říbska se brigády Appelova a Fratričevičova ještě jednou zastavily a děla tří přidělených k nim baterií zdržovala i odtud ještě až do 6 1/2 hodin večer postup nepřítele. Pak teprv odtáhl Edelsheim směrem k Praskačce.

Od Chlumu páliło té doby za ustupujícím vojskem rakouským sedm baterií prvního sboru a dvě batterie sedmé divise pruské, — o něco níže stálo pět baterií armádní dělostřelecké zálohy pruské a jedna batterie šesté divise, — od Všestar a Světí páliło devět baterií šestého sboru a mezi Střeseticemi a Dlouhodobory sedm baterií rozličných divisí armády prince Bedřicha Karla. Později přibýlo ještě k těmto bateriím na výšinách u Břízy dvanáct baterií prvního a šestého sboru a obou divisí gardy, na výšinách u Stěžírek pak postavily se čtyři batterie od armády polabské.

Mezi těmito bateriemi pruskými a bateriemi rakouskými, kteréž od Říbska, Bohdaneckých Dvorů a práchoven vytrvale dělům pruským odpovídaly a ústup vojska rakouského horlivě a obětovně kryly, trvala kanonáda takřka až do tmy.

K 7. hodině padly i Rosnice a Bříza po tubém zápasu s různými sem zahnanými hloučky rakouských vojáků, kteří zoufale se zde bránili, Prusům do rukou, při čemž tito se zmocnili i několika na blízkou pro nedostatek koní zůstavených děl. Jednotlivá oddělení pruské brigády Hofmannovy táhla pak dále k břízskému lesu, kdež se stojícími tam prapory polabské armády na vzájem se pozdravily.

Za čaru Světí, Bříza a Charbuzice nepřítel nikde dále nepostoupil.

Král pruský — jak v listu svém dne 4. července v Horcích v zámku psaném a královně Augustě zaslaném sám vypravuje — opustil, když tak toužebně očekávaná pomoc příchodem korunního prince a náhlým opanováním Chlumu se dostavila, výšinu u Dubu a jel kolem nejbližší stojících pluků, kteréž jej s nesmírným jásotem pozdravovaly, kdežto hudba hrála pruskou hymnu „Heil dir im Siegeskranz.“ Té chvíle již rakouská kanonáda u Dlouhodobor umlkla a volána byla jízda pruská vpřed, — znamená a důkaz to, že vojsko Benedekovo již ustupuje. Král postaviv se s celou družinou svojí v čelo jízdeckta, jel dále ku předu, kdež setkal se již s vítězně za víření bubnů postupujícími pluky druhé divise gardy a s plukem gardových střelců, majících v středu svém ukořisťených právě dvanáct děl rakouských. Když mužstvo pluků těch spatřilo svého krále v této tak významné chvíli v středu svém, vypuklo v nekonečný nadšený jásot, čapky a prilby házeny do povětří, bubny vířily, prapory vlály a hudební sbory brály, důstojníci líbali králi ruce a i ranění, zapomínající na bolesti své, účastnili se nekonečného, jásotného „Hurrá,“ jež přeblušovalo téměř hrímání děl. Jízda zatím hrnula se nadšeně dále od Lípy k Dlouhodoborům a Střeseticům, kdež ale srazila se ještě s jízdectvem rakouským v boji, jež dříve již jsme obšírněji

popsali. Král jel pak dále od sboru ku sboru, aby mužstvo pozdravil a o 8. hodině setkal se na bojišti i s korunním princem, jemuž — objev jej vřele — odevzdal hned zde dříve již mu ustanovený řád „pour le mérite“.

Vojsko rakouské a saské z počátku ustupovalo v dosti dobrém pořádku. Jak jsme již vypravovali, zadržovalo jízdeckto i dělostřelectvo rakouské s obdivu hodnou vytrvalostí postup nepřitele, tak že týž za čaru Světí, Bríza a Charbuzice téměř ani dále ku Hradci Králové nepokročil a na okamžité vykořistění tak skvělého vítězství, jehož rozměry se ovšem v prvním okamžiku nedaly ani zúplna přehlédnouti, ani nepomýšlel: — přece však došlo právě takřka pod hradbami Hradce Králové k výjevům nade všecko popsání strašným a hrůzy plným, když dosavadní, dosti ještě spořádaný ústup změnil se v divý útěk a bezpříkladný zmatek. Příčinou toho bylo, že všem sborům v bitevní dispoici byl naznačen pro případ ústupu jediný jen směr, — silnice přes Holice k Vysokému Mýtu a to ještě s tím podotknutím, že pevnost zůstane uzavřena. Okolí pevnosti bylo ale daleko široko zavodněno a celému tomu proudu mužstva, koní, děl a povozů, kterýž ze všech stran v obrovských vlnách souběžným směrem hrnul se ku Hradci, nebylo lze dosti rychle převaliti se za Labe. Silnice vedoucí ku pevnosti byly záhy zataraseny povozy, kořstvem, děly a lidem, pevnost sama byla uzavřena a děla nepřátelská stále broživě bříkala v zápětí. Nebohé mužstvo v divém zmatku a postrachu, nevědouc kudy kam, vrhalo se slepě i do vln Labe, dosavadní dosti ještě udržovaný pořádek ustoupil nesmírné málomyslnosti a teprv zde všecky ty dosud utajované obavy a pochybnosti a trapný dojem smutných zkušeností posledních dnů a hodin náhle začaly jeviti strašný účinek. Množství děl a povozů se střelivem zůstalo vězeti v mokřinách před Hradcem, vše hrnulo se v děsném nepořádku, kde jen jaká cesta se naskytla. Děla, lidé i koně zapadali v bahno a stále nové a nové proudy lidstva hrnuly se za nimi — a i přes ně. Značné množství vojska, nemohouc se dostat ani Hradcem a kolem něho na druhý břeh Labe, přechalo směrem k Opatovicům a Pardubicům.

Od druhého sboru překročila brigáda Henriquezova Labe u Lochenic. Brigáda Saffranova, couvající od Nedělišť před pruskou jedenáctou divisí k Pláckám, přešla za Labe u Plácke a u Věkoš, kdež setrvala až do příchodu oddělení čtvrtého sboru. Brigáda Württembergova táhla od Nedělišť k Předměřicům, kdež dostala se za Labe. Od brigády Thomovy měly čtyři od své brigády odloučené divise pluku Rossbachova obsazeny Předměřice, pokud se nedostaly také i pluky druhé lehké divise za Labe. První a druhý prapor pluku Jelačičova, kteréž rovněž ztratily spojení se svojí brigádou, ocitily se až — u Všeštar, odkudž druhý prapor dal se k Pláckám, kdež zůstal tak dlouho, pokud nedostala se tudy saská jízda za Labe, načež tůhl za ní; první prapor téhož pluku dal se ku Hradci a odtud k Pardubicům a teprv za dva dni našel zase svou brigádu. Podmaršálek hr. Thun, jenž sám také lehce byl raněn na hlavě, shromáždil večer druhý sbor svůj

u Pouchova a táhl pak k Třebechovicům, kamž mužstvo o půl noci na smrt zemdleno dorazilo. Sbor ten ztratil nejvíce v boji u Svibu. Celkem měl mrtvých 52 důstojníky, 1003 muže a 47 koní; pohřešovalo se pak po válce kromě toho ještě 5 důstojníků a 435 mužů, jež dlužno přičísti skoro bez výminky také k mrtvým. Nezajatých raněných bylo 57 důstojníků, 842 muži a 25 koní; raněných padlých do zajetí bylo 29 důstojníků a 1774 muži, neraněných v zajetí napočteno 7 důstojníků a 1077 mužů, tak že celková ztráta sboru druhého dne 3. července byla 150 důstojníků, 5101 muž a 79 koní. Dělo nepadlo nepříteli do rukou od sboru toho žádné. Nejvíce mrtvých měl polský pluk velkovévody Meklenbursko-Zvěřinského, nejvíce neraněných v zajetí italský pluk prince Holštýnského č. 80. Dva muniční vozyky zůstaly vězeti v bahně. —

Druhá divise lehké jízdy pod princem Taxisem dostala se za Labe u Předměřic o 5½ hod. odpůldne a shromáždívši se o 7. hodině u Správců táhla k Svinarům. Divise ta ztratila u Sendražic dvě děla a třetí dělo, kteréž sjelo při kvapném ústupu do hlubokého příkopu, zůstaveno pak také nepříteli. Ztráty na mužstvu byly celkem nepatrné; ztratilať celá tato divise úhrnem — dělostřelce však v to nepočítaje — 9 důstojníků, 139 mužů a 179 koní. — hlavně při útoku busarů Hallerových.

Většina pluků čtvrtého sboru dala se směrem k Plotištům, aby pak u Plácek mohla překročiti Labe. Brigádě arcivévody Josefa uloženo bylo, aby v Plotištích setrvala. Teprv o 7. hodině přešla pak i tato brigáda za Labe a zastavila se pak u dvou ložkových mostů u Věkoš zřízených, aby je kryla. Teprv o 11. hodině, když byly zase tyto mosty sbourány, táhla dále přes Pouchov k Svinárkům, kamž o 3. hodině ráno dorazila. Brigáda Brandensteinova shromáždila se asi o 8. hodině večer u Pouchova a táhla po 10. hodině k Svinárkům, kdež přešla po ložkovém mostě přes Orlici, aby na druhém břehu položila se táborem. Od nešťastné brigády Poeckhovy, jejíž osud v lese Svibu obšírně jsme popsali, zastavily se zbytky pluku arcivévody Karla Ferdinanda nejprvé u Světí a odtud táhly pak, když nepřítel se blížil od Nedelišť, v pořádku až k cihelnám u silnice, pak ale bylo mužstvo nebohého pluku toho rakouským vozatajstvem rozehnáno a jedno oddělení stlačeno bylo i s můstkem, přes tak zvaný Náhon vedoucího do vody. Ostatní zbytky dostaly se pak večer dílem pevností, dílem kolem ní na Nový Hradec, kdež je jediný zbyvší štábní důstojník, major Bartha, opět shromážděval; 8. prapor myslivců a pluk arcivévody Josefa táhly se soujmennou brigádou arcivévody Josefa k Pláckám a připojily se pak za Labem k plukům druhého sboru. Druhý prapor pluku Reischachova dostal se šťastně ku své brigádě (Woberově) u osmého sboru, kdežto k téže brigádě patřící první prapor pluku d'Este dostal se také u Plácek za Labe. Teprv 6. července byly až v Landškrouně všechny prapory čtvrtého sboru zase shromážděny. Od brigády Fleischhackrový, dostaly se totiž za Labe některé prapory u Plácek, jiné u Hradce a 13. prapor myslivců až u Pardubic. Zbytky pluku hr. Coroniniho dorazily k sboru svému dne 4. července u Nového Hradce a zbytky pluku velkoknížete následníka trůnu ruského č. 61. až dne 6. července u Oustí

n. Orlicí. Pluk husarů prince Bedřicha Karla č. 7., jenž byl ku sboru tomu přidělen, přešel Labe u Opatovic. — Čtvrtý sbor utrpěl ohromně v lese Svěbu. Zejména pluk Karla Ferdinanda č. 51. od brigády Poeckhovy (úhrnem 49 důstojníků a 1520 mužů mrtvých, raněných a zajatých), pak pluk velkoknížete následníka trůnu ruského č. 61. od brigády Fleischhackovy (mrtvých, raněných a zajatých 33 důstojníků a 1301 muže) měly ztráty úžasné. Také pluk brab. Coroniniho, jenž byl již dne 29. června v Králové Dvoře ztratil 22 důstojníky a 519 mužů, utrpěl zde nové bolestné ztráty; ubyliť mu celkem na mrtvých, raněných a zajatých 42 důstojníci a 890 mužů. Celková ztráta čtvrtého sboru, jehož mužstvo již dne 29. června ve Sviništaněch a částečně i v Králové Dvoře valně utrpělo, byla dne 3. července na mrtvých 72 důstojníci, 1097 mužů a 265 koní, pohřešovaných, jež dlužno téměř úplně připočísti k mrtvým, 5 důstojníků, 1437*) mužů a 256 koní; — raněných, kteří do zajetí nepadli, bylo 92 důstojníků, 2072 muži a 58 koní, — raněných, padnuvších do zajetí 53 důstojníci, 1618 mužů a 71 kůň — neraněných zajatců 59 důstojníků, 2211 mužů a 10 koní. Úhrnná ztráta čtvrtého sboru dne 3. července byla tedy: 281 důstojník, 8435 mužů a 669 koní. Kromě toho ztratil sbor ten 32 děla a 121 povoz. Největší ztráty děl byly dílem u Máslověd, dílem u Chlumu; batterie č. 8. od IV. pluku dělostřelců ztratila všechna svá děla, batterie č. 9. dvě děla, batterie č. 10. šest děl a dvě děla téže batterie musela býti zanechána v mokřinách před Králové Hradcem, batterie č. 4. přišla o šest děl a batterie č. 2. o všechna děla; dohromady tedy 32 děl. Velitel čtvrtého sboru hr. Festetič byl — jak známo — hned na počátku bitvy těžce raněn, ztrativ granátem nohu, — nástupce jeho bar. Mollináry také byl lehce raněn do levé lopatky, arcivévoda Josef raněn byl lehce na levé ruce, generalmajor Brandenstein též byl raněn a brigádník Poeckh padl. Dále padli od sboru toho plukovník v generálním štábu, Zigmund Görtz ze Zertína**) a podplukovník v generálním štábu Rudolf Garreis z Döllitzturmu, pak plukovník Gyurich od pluku č. 61., plukovník bar. Reitzenstein, velitel 8. praporu myslivců a plukovník hr. Bissingen-Nippenburg od pluku bar. Steiningera.

Od třetího sboru táhly brigády Procházkova a Kirchsbergova v pořádku až k Rosnicům, kdež se spojily se zbytky brigády Appianovy a Benedekovy; později ale, dadouce se směrem k Hradci, ocitily se v strašném tom zmatku, jaký tam panoval, čímž pořádek u jednotlivých praporů a pluků úplně byl přerušen a tak dostaly se některé hloučky jednotlivých pluků až k Opatovicům, kdežto jiné oddíly přešly u Hradce Labe a Orlicí. Brigády Appianova a Benedekova utrpěly, jak známo, ohromně na Chlumě, zejména pluky vévody saskomeiningen-

*) Veliký tento počet pohřešovaných, jichž smrt nedala se hned po boji zjistiti, dá se u čtvrtého i u druhého sboru vysvětliti bojem v lese Svěbu, kdež ještě po několika měsících naleznány byly náhodou v houští nepohřbené a nesvlečené mrtvoly vojáků rakouských. Mnoho mužstva zahynulo také beze stopy ve vlnách Labe.

**) Plukovník Görtz ze Zertína pohřben jest na hřbitůvku neděliščském, kdež hrob jeho označen jest vkusným pomníkem žulovým.

ského a arcivévody Františka Karla. Jak jsme se již na jiném místě zmínili, měl pluk vévody saskomeiningenského ze všech pluků rakouských v bitvě u Králové Hradce největší celkovou ztrátu, totiž 49 důstojníků a 2061 muže. Celý třetí sbor měl ztrátu na mrtvých 49 důstojníků, 921 muže a 218 pohřešovaných, kteří mohou se směle počítati mezi mrtvé, 3 důstojníky, 847 mužů, 126 koní, — raněných, před zajetím uchráněných 66 důstojníků, 1238 mužů a 102 koně, raněných do zajetí padnuvších 48 důstojníků a 1062 muže, neraněných v zajetí 25 důstojníků, 2503 muže a 14 koní. Celková ztráta třetího sboru: 191 důstojník, 6571 muž a 560 koní. Dále ztratil sbor ten 15 děl a 48 povozů; z děl zůstala čtyři vězeti v bahně před Králové Hradcem.

Také u desátého sboru, kterýž byl již u Trutnova a u Nového Rokytniku utrpěl ztrát ohromných, se před Labem všecken pořádek rozrušil, tak že jednotlivá oddělení na různých místech za Labe se dostala. Brigáda Kneblova táhla večer Hradcem, když byl velitel pevnosti gen. Weigel nahlídl, že mohlo by se státi další uzavření bran při nesmírném tom návalu přebíhajícího vojska všeho druhu veliké jeho části osudným, a když tudíž průchod pevností od tak zvané výpadní branky k moravské bráně dovolil. — Brigáda Mondlova měla co zadní voj u Rosnic a Všestar krýtí ústup ostatních brigád, byla ale při všeobecném útěku také stržena a rozptýlena, tak že jednotlivé její oddíly různými směry dostaly se do Holic. Brigáda Wimpffenova ustupovala kolem Rosnic a Břizy nejdříve v úplném pořádku; u cihelny byla však také stržena ve všeobecný zmatek. Sbor ten ztratil u Hradce Králové po dlouhém, u Lípy a Dlouhodobor vedeném boji mrtvých 13 důstojníků, 169 mužů a 127 koní, pohřešovaných t. j. skoro vesměs také mrtvých 3 důstojníky, 526 mužů a 6 koní, raněných, před zajetím zachráněných 16 důstojníků, 539 mužů a 20 koní, raněných v zajetí 16 důstojníků a 366 mužů, neraněných zajatců 17 důstojníků, 605 mužů a 7 koní, dohromady tedy 65 důstojníků, 2205 mužů a 160 koní. Batterie brigády Mondlovy zůstaviti musila na bojišti jedno porouchané dělo, také batterie brigády Wimpffenovy zůstavila na bojišti jedno poškozené dělo a dvě zůstala vězeti v močálech před Hradcem. Od dělostřelecké zálohy desátého sboru zanechána byla nepříteli následkem ztráty koní při ústupu čtyři děla a dvě zapadla před Hradcem do bahna. Celkem tedy ztratil desátý sbor 14 děl. Velitel sboru, bar. Gablenz dostal se za Labe přes most u Věkoš, kdež po delší dobu se zdržel, hledě pluky sboru svého zde soustřediti a spořádati, což činil i jeho zástupce general-major Koller u Opatovic. Celý sbor byl pak již dne 4. července — ovšem že po ztrátách u Trutnova, u Nového Rokytniku a Hradce Králové nesmírně stenčen — z větší části pohromadě.

Mužstvo šestého sboru Rammingova přešlo Labe dílem u Králové Hradce, dílem u Pardubic. Batterie brigády Jonákovy byla nucena zůstaviti čtyři děla v bahně, batterie brigády Waldstättenovy ztratila čtyři děla u Všestar. Také dělostřelecká záloha sboru toho přišla v bahně před Hradcem o tři děla. Celý sbor sešel se teprv 5. července docela ve

Vysokém Mýtě. Sbor ten, jenž měl dne 27. června veliké ztráty u Náchoda, utrpěl také u Hradce Králové velmi mnoho; zejména pluk Wasa byl nejvíce stížen. Celkem ztratil šestý sbor u Hradce Králové co do mrtvých, zajatých a raněných 138 důstojníků, 4732 muže, 196 koní, 11 děl a 31 povoz. Mezi raněnými byl i generalmajor Moric Hertweck.

U pluků prvního sboru byl také při společném ústupu již po 5. hodině všecek pořádek porušen; nesmírné ztráty sboru toho při útoku na Chlum, při němž většina vyšších důstojníků byla buď zastřelena, neb raněna aneb zajata, pak obmezenost místa při ústupu po odražení útoku a vzniklý tím zmatek byly příčinou, že záhy bylo všecko spojení jednotlivých pluků a praporů zničeno; dvacet čtyři děla zůstala hned na bojišti v ruce nepřítele, jelikož nepřátelské kulky zabily u nich všechny koně, a jiných šestnáct uvázlo v mokřinách před Hradcem. Jednotlivé pluky sboru toho prchaly dílem ku Hradci, dílem k Opatovicům a Pardubicům. Jenom brigáda Abeleho, kteráž ze sboru toho odcházela poslední z bojiště, zachovala pořádek, batterie její pálila dlouho ještě od práchoven a od Kuklen do lesa u Brízy, načež pěchota dostala se za Labe u Hradce, kdežto batterie brigády odejela do Pardubic. Dne 4. července shromažďovaly se trosky sboru toho, jenž byl již v bojích nad Jizerou a u Jičina tak velice utrpěl, u Vysokého Mýta. Celkové ztráty prvního sboru u Hradce Králové jsme již uvedli na jiném místě; udávají se celkem na 279 důstojníků, 9599 mužů, 536 koní, 40 děl a 53 povozy. Největší ztráty měly litoměřický pluk krále hannoveránského, uherský pluk krále pruského a polský pluk bar. Martiniho. První ztratil celkem mrtvých, raněných a zajatých 28 důstojníků a 1435 mužů, druhý 37 důstojníků a 1472 muže a třetí 26 důstojníků, 1053 muže. Jména vyšších důstojníků prvního sboru, padlých a raněných dne 3. července uvedli jsme již při vyličení útoku sboru toho na Chlum.

U osmého sboru, kterýž si již dne 28. června u České Skalice odbyl strašně krvavý křest, ztratil tam dva velitele brigád (generalmajora Fragnerna a plukovníka Kreysserna), 205 jiných důstojníků, 5372 muže na mrtvých, raněných neb zajatých a šest děl, byl dne 3. července při ústupu od Hořeního Přimu zmatek — možno-li to říci — ještě větší, než u sborů ostatních. Brigáda Schulzova, jejíž velitel — jak dříve vypravováno — padl, táhla s plukem Gerstnerovým. 31. praporem myslivců a troskami pluku br. Nobiliho k Hradci Králové. Batterie brigády přidružila se však při ústupu k batteriei druhé divise rezervní jízdy a pálila od Kuklen proti nepříteli až do 8. hodin večer. Brigáda Rothova (dříve Fragnerova) uvedena byla v svrchovaný zmatek, zbytky pluků k ní patřících utíkaly k Pardubicům a teprv až v Chraští byly dne 4. července poněkud zase shromážděny a nazpět směrem k Holicům vedeny. Také mužstvo brigády Wöberovy (dříve Kreyssernovy) táhlo v největším zmatku a nepořádku nejdříve k Hradci a když nebylo lze tudy proniknouti, obrátilo se k Pardubicům. Brigády — nyní Wöberova a Rothova, dříve Kreyssernova a Fragnerova — u České Skalice zejména ohromně utrpěly a trpké zkušenosti hrozného onoho dne nepřispěly ovšem ku zvýšení bojechtivosti a chladnokrevnosti tak

těžce tam stížených pluků těch. Celkem ztratil osmý sbor u Hradce Králové na mrtvých, raněných a zajatých 92 důstojníky, 2813 mužů a 90 koní. Jenom pluk hulánů Karlových a batterie dělostřelecké zálohy sboru zachovaly u zmatku a postrachu, jakýž se většiny ostatního mužstva sboru toho při ústupu zmocnil, klid a pořádek a zdržovaly stále dle sil svých postup nepřítel.

Vojstvo saské poměrně v nejlepším pořádku a klidným krokem opouštělo bojiště. Čím více se však pluky saské blížily k Labi, viděly se v čím většímu chaosu a uprostřed divokého proudu k pevnosti se valícího mužstva různých pluků rakouských. Nával byl tak prudký, že i sbor Sasů nemohl mu odolati, a proto byli i sbor ten ve tři skupiny rozražen, kteréž pak na různých místech dostaly se za Labe. Přes most u Plácek táhl generallieutenant Fritsch s první brigádou jízdy a s jízdectvem první divise pěchoty, pak generallieutenant Stieglitz s dvěma prapory král. životní brigády a dvěma batteriemi. K pevnosti dal se generallieutenant Schimpff s třetí brigádou, s větší částí druhé brigády a odděleními životní i první brigády, celkem se 14 prapory a dvěma batteriemi. K Opatovicům a Pardubicům táhl velitel sboru korunní princ saský uprostřed vzorný pořádek udržujícího prvního praporu myslivců, pak tři prapory první brigády pěchoty, šest batterií, jízdectvo druhé divise pěchoty a druhá brigáda jízdy. Cesta k Pardubicům byla sice nejpohodlnější a nejpříhodnější, avšak pochod po silnici byl neustále zdržován nekonečnými řadami vozotajstva rakouského, kteréž pak i u Pardubic u mostu další pochod Sasů tak zdrželo, že poslední saská oddělení teprv dne 4. července mezi 6. a 7. hodinou dostala se tam za Labe. Nejhůře dařilo se ovšem oněm saským praporům, kteréž daly se směrem k pevnosti, kdež byl nával nejhroznější. Brány dosud byly uzavřeny, nemohlo se tudíž ani ku předu ani nazpět, neboť zadní řady tlačeny byly zase neustále přibývajícimi proudy prchajícího vojska ku předu, tlačeni byla tak ohromná, že i povozy na silnici stojící byly do vody překáceny — mezi nimi byly i vozy s raněnými — ba i jezdci byli sraženi dolů do hradebních příkopů vodou naplněných. Byly to okamžiky hrůzy. V zoufalém tomto postavení vrhaly se celé davy vojáků rakouských i saských do vln Labe, aby na druhý břeh přeplavali, jiní zase lezli přes pallisády a hrady, mnohým se to sice podařilo, avšak nemalý byl i počet těch, kteří ve vlnách zahynuli. Teprv k večeru dovolil, jak již sděleno, velitel pevnosti, generalmajor Weigel, aby dalším strašným výjevům před pražskou branou učiněna byla přítrž, před pevností se tlačícím davům vojska všeho druhu průchod pevností a sice pouštěno bylo vojsko cestou přes dřevěný most u vodárny k tak zvané výpadní brance, odkudž táhly se dvě řady pěchoty posádky hradecké, tvořice tak ulici, kterouž prchající vojsko rakouské a saské kolem jízdeckých kasáren bez zastavení se spěchati musilo k tak zvané bráně moravské a tudy dále k Novému Hradci. Všecka oddělení saská, která tudy za Labe se dostala, ještě téže noci zase se úplně seřadila a oddíly generála Schlimpffa dorazily pak v plném pořádku dne 5. července a oddělení generála Stieglitze dne 7. července k hlavnímu voji, vedenému korunním princem saským. Sbor Sasů ztratil celkem

15 mrtvých a 40 raněných důstojníků a 1446 mrtvých, raněných i zajatých mužů. Mezi mrtvými neb později ranám svým podlehnuvšími důstojníky byl i generalmajor Karlowitz, podplukovník Friesen od 16. praporu pěchoty, podplukovník Metzradt od 6. praporu pěchoty a podplukovník v. Mosel od 3. praporu myslivců.

Z děl saských nepadlo nepříteli do rukou ani jediné.

Armádní dělostřelecká záloha rakouská, byvši za průběhu bitvy na rozličná místa rozeslána, dostala se pak po tuhém boji s nepřítelem také na různých místech za Labe. Třetí divise vykonala přechod ten u Věkoš, kdež k rozkazu bar. Gablenze zůstavila jednu batterii u mostu. Batterie ta setrvala zde až do 11. hodin, načež most byl snešen. Asi o 9. hodině objevila se na blízkou u Plotišť silná hlídka nepřátelská, kteráž byla několika výstřely ihned zase zapuzena. Od této divise uvázla dvě děla v bahně u Hradce. Čtvrtá divise, kteráž — jak známo — všemi silami zdržovala u Dlouhodvor postup nepřítel, utrpěla velice; batterie číslo 7. od XII. pluku dělostřelectva přišla již u Dlouhodvor o všechna svá děla, batterie č. 8. nechala u Dlouhodvor čtyři děla a dvě zůstala vězet v bažinách před Hradcem. Batterie č. 10. ztratila sice také dvě děla, postavila se přece ale ještě u práchoven proti nepříteli, načež u Králové Hradce dostala se za Labe. Ještě větší ztráty utrpěly první a druhá divise. Batterie č. 2. od VI. pluku dělostřelectva u první divise ztratila čtyři děla, batterie č. 3. přišla o dvě porouchaná děla před nepřítelem a jedno nechala vězet v bahně před Hradcem, batterie č. 4. ztratila šest děl před nepřítelem a batterie č. 6. dvě děla před nepřítelem a jedno v zavodněném okruhu pevnosti. Od druhé divise zůstalo batterii č. 7. téhož pluku jen jedno dělo, batterie č. 8. ztratila jedno dělo a páčila pak ještě u Plotišť až do 6. hodin proti nepříteli a táhla pak s brigádou arcivévody Josefa za Labe. Batterie č. 9. byla zatlačena k Hradci do zavodněných polí. Jedná část mužstva batterie té s vypraženými koni odejela pak k Pardubicům, kdežto ostatní mužstvo s velitelem batterie samo po velikém namáhání děla z bažin vybavilo a do pevnosti dotáhlo. Druhého dne bylo pak pět děl pomocí na bojišti schytaných koní dále za armádou dopraveno, ostatní tři děla zůstala v pevnosti. Batterie č. 6. zůstavila nepříteli šest děl. Tento VI. pluk dělostřelců, jehož mužstvo zejména mezi Chlumem a Nedělištěmi, pak u Všestar a Světě s rekovnou odhodlaností krylo ústup pěchoty rakouské, má vkusný pomník v polích mezi Chlumem a Nedělištěmi. Celkem ztratil pluk ten mrtvých 5 důstojníků a 66 mužů; s raněnými i zajatými měl úhrnem ztrátu 8 důstojníků a 364 muže. Zbytky první a druhé divise armádní zálohy dělostřelecké, ztrativše celkem asi třicet děl, spojily se pak u Vysokého Mýta s třetí a čtvrtou divisí.

Jízdná divise Coudenhove-ova dostala se téměř po všech mostech za Labe, načež ještě v noci na den 4. července pluky její shromažďovaly se v Holicích, na Novém Hradci a v Pardubicích, a sice táhla brigáda kn. Windischgrätze, majíc uyní na místě raněného velitele svého v čele plukovníka Bärtlinga, k Holicům a brigáda general-majora Mengena k Pardubicům, v kterýchžto místech bylo přenocováno, načež spojily se obě brigády již dne 4. července u Vysokého Mýta.

Obě batterie divise té dopravily za Labe jen osm děl; ostatních osm zůstalo v bahnech před Hradcem.

První divise rezervní jízdy pod velením prince Holštýnského seřadila se o 5¹/₂ hod. u Kuklen a táhla pak do Pardubic, kamž o 11 hod. v noci dorazila. Pridělené k ní batterie zůstavily celkem osm děl před Hradcem v bahnech.

Druhá divise rezervní jízdy zůstala až do 9 hodin večer u Kuklen a táhla pak do Pardubic, kamž o 5. hod. ráno dorazila.

První divise lehké jízdy pod velením gen. Edelsheima táhla od Praskačky dílem podél dráhy, dílem po silnici, kdež pochod její ovšem valně byl zdržován návalem vozotajstva a pěchoty, tak že některá oddělení divise té dostala se teprv až o 4¹/₂ hodině ranní do Pardubic; ještě téhož rána byla ale již celá divise zase úplně sporádána a táhla pak k Chrudimi.

Polní zbrojmistr Benedek, jenž byl v posledních chvílích nešťastného boje marně hledal čestnou smrt před nepřitelem, vida vše ztraceno, opustil bojiště a dostal se přes Plotiště, Věkoše a Nový Hradec na moravskou silnici. K 9. hodině byl Benedek s družinou svou v Holicích, odkudž po krátkém pobytu spěchal dále k Vysokému Mýtu. Z Vysokého Mýta podal Benedek ještě téže noci a sice o 3. hod. ráno císaři tuto telegrafickou zprávu:

„Po skvělém boji celé armády u Králové Hradce, kterýž po několik hodin trval, podařilo se nepříteli podporovanému nepříznivým počasím armádu obejítí ze strany i ze zadu a přese všechno namáhání nezbylo než nastoupiti ústup.“

O výsledku boje podalo ale již o 10. hodině večer také velitelství pevnosti kralohradecké generálnímu pobočníku císařovu toto telegrafické oznámení: „Výsledek bitvy, dnes mezi Králové Hradcem a Josefovem svedené, byl až do 2. hodin odpůldne rakouským zbraním příznivý, po této době začala nás ale nepřátelská křídla obklopotovati a zatlačovati.“

Že Benedek pranic neučinil, aby osudný zmatek, jaký po ztracené bitvě vlastně teprv při ústupu nastal, se umenšil, — že pražádným opatřením nehleděl ani za Labem uvéstí zase aspoň nějaký pořádek v armádu v divokém chaosu prchající a že, vida bitvu úplně ztracenu, s celou družinou svou bojiště opustil a o nic více se nestaraje, dále ujížděl: v tom spatřuje se jedna z největších chyb, jichž Benedek vůbec se dopustil.

Celkové ztráty u Hradce Králové udává zpráva generálního štábu rakouského u armády rakouské:

Mrtvých . . . . . 330 důstojníků, 5.238 mužů, 2.743 koní.

Pobřešovaných, jež ale skoro vesměs přičísti

dlužno k mrtvým . . 43 „ 7.367 „ 2.149 „

Raněných, nepadnuvších

do zajetí . . . . . 431 „ 7.143 „ 739 „

Raněných v zajetí pruském 307 „ 8.984 „ 273 „

Neraněných v zajetí . . 202 „ 12.677 „ 106 „

Úhrnem . . 1313 důstojníků, 41.499 mužů, 6.010 koní.

Kromě toho ztratila armáda rakouská 187 děl, 641 povoz a 21 ponton.

Praporů padlo Prusům do rukou 11.

Sasové měli:

Mrtvých	13 důstojníků,	120 mužů,	—	koní.
Pohřesovaných (dilem též mrtvých, dilem zajatých)	—	"	426	" — "
Raněných	40	"	900	" — "
Úhrnem . .	53 důstojníky,	1.446 mužů,	—	koní.

Dohromady ztratila tedy rakousko-saská armáda 1366 důstojníků a 42.943 muže.

Pruská armáda měla:

Mrtvých	100 důstojníků,	1.835 mužů,	—	koní.
Raněných	260	"	6.699	" — "
Pohřesovaných	—	"	278	" — "
Úhrnem . .	360 důstojníků,	8812 mužů,	939	koní.

Největší ztráty z pluků pruských měly ve Svibu bojovavší pluky udatné sedmé divise Franseckého. Takž ztratil zde třetí magdeburský pluk č. 66. na mrtvých 3 důstojníky, 5 poddůstojníků a 87 mužů; raněno bylo 8 důstojníků a 348 mužů. Mezi raněnými byl i major Schwager. Do zajetí padl 1 poddůstojník a několik mužů. Čtvrtý magdeburský pluk č. 67. měl mrtvých 2 setníky, 7 poručíků, 1 šikovatele, 1 kapelníka, 112 poddůstojníků a 112 mužů. Raněno bylo 8 důstojníků, 22 poddůstojníci a 275 mužů. Druhý magdeburský pluk č. 27. měl padlých podplukovníka Sommerfelda, setníka hr. Finka z Finkensteinu, 1 poručíka, 2 praporečníky, 1 šikovatele 6 poddůstojníků a 45 mužů. Ranám podlehl 2 setníci, 14 důstojníků, 44 poddůstojníci a 123 mužů. Raněných, kteří smrti vyvázli, byl v pluku toho počet velmi značný. *) Rovněž i pluk č. 26 měl ztráty veliké. Celkem ztratila celá sedmá divise Franseckého bez dělostřelectva na mrtvých a raněných 84 důstojníky a 2036 mužů, a dva prapory osmé divise, kteréž také v lese Svibu bojovaly, 5 důstojníků a 126 mužů. Dělostřelectvo sedmé divise mělo mrtvých 4 muže a 10 koní, raněných 1 důstojníka a 14 mužů. Ze všech sborů pruských měla tedy divise Franseckého poměrně velmi značné ztráty, přece však jest difference těchto ztrát u porovnání se ztrátami pluků rakouských sborů, kteréž v tomto boji o Svib proti divisi Franseckého stály, skutečně ohromná, ba přímo úžasná. Strašlivý to účinek jehlovek! Vyrvalosti divise té dostalo se hned na bojišti čestného uznání; když totiž přibyla divise ta k večeru dne 3. července na Chlum, vyslovil jí princ Bedřich Karel dik slovy: „Sedmé divisi přísluší největší podíl na cti tohoto dne!“ (Der siebenten Division gebührt der Hauptantheil an der Ehre des Tages.)

*) Pluk č. 66. má pomník na okraji lesa Svibu směrem k Máslovědům blíže Havrance; pluk č. 67. pomník na okraji lesa směrem k Čistovsi a pomník pluku čís. 27. stojí na rozcestí u samé Čistovsi.

Po bitvě zůstaly z armád pruských pluky armády Herwarthovy u Probluze, Boru a Stěžírek a jen nepatrná oddělení odtáhla do Klačova. Večer položila se šestnáctá divise táborem u Stěžírek, patnáctá divise u H. Přímu, čtrnáctá divise u Probluze a dělostřelecká záloha u D. Přímu.

Od armády korunního prince tábořila večer jedenáctá divise u Brízy a dvanáctá u Světí, kamž byla již o 5. hodině v plném počtu dorazila. Pluky prvního sboru Boninova tábořily u Rosnic, první divise gardy u Všestar a druhá divise gardy mezi Všestary a Dlouhodobory. Pátý sbor Steinmetzův a jízdecká záloha druhé armády dorazily teprv o 6. hodině k Rozběřicům, kdež pak položily se táborem směrem k Rosnicům a Bríze. Korunní princ sám meškal po bitvě v Hoříněvsi.*)

Od armády prince Bedřicha Karla dorazily ku konci boje třetí, pátá a šestá divise k Probluzi a Boru, čtvrtá divise ku Dlouhodoborům, osmá mezi Lípu a Dlouhodobory a sedmá na Chlum. Večer pak položily se táborem třetí divise a brigáda Goltzova u Probluze a Boru, čtvrtá divise u lesa Holé nad Sádovou, pátá u Všestar, šestá na Rozkoši, sedmá a osmá u Lípy. Dlouhodobor a Střesetic, dělostřelecká záloha u Klenic. Hannova divise jízdy tábořila u Rosnic a Alvenslebenova divise u Nechanic.

Přední stráž rozestaveny byly v čáře od Těchlovic k Stěžerům, Svobodným Dvorům a Plotištům.

Král pruský vrátil se s družinou svojí večer do Hořic, kamž o 10. hodině přibyl a nocležoval pak v zámku tamnějším.**)

V Hořicích psán byl pak tento list králův královně Augustě:

„V Hořicích dne 4. července 1866. — Dne 2. opustil mne Bedřich Karel po válečné poradě, v níž stalo se usnešení popřátí pochody a boji unavenému mužstvu jednoho neb dvou dnů odpočinku. O 10¹/₂ hodině přibyl ke mně však generál Voigts-Rhetz, aby sdělil výsledek obhlídek za dne vykonaných, z nichž vysvítalo, že značné nepřátelské proudy od Josefova ku Hrálové Hradci od 8 až do 3 hodin po pravém břehu Labe táhly, zajatci pak vypravovali, že armáda soustřeďuje se mezi Labem a Bystřicí kolem Králové Hradce; byl mi tudíž učiněn návrh, aby se výhodné okolnosti, že nepřátelská armáda chce se snad na tomto břehu Labe bití, použilo a aby se jí bitva nabídla. Za tímto účelem měla se první armáda, majíc Sádovu před sebou, s 2., 3. a 4. sborem postavit v střed, generál Herwarth měl se svým 1¹/₂ sborem přes Nechanice táhnouti proti levému boku a Bedřich postoupiti měl s druhou armádou, totiž sborem gardy, s 1., 5. a 6. sborem od Králové Dvora — se svým levým křídlem podél Labe — proti pravému boku nepřítele. Teprv

*) V hostinci pana Václava Huška, kdež ještě dlouho po bitvě zůstala na dveřích křídou napsaná slova „Quartier des Kronprinzen.“

**) Král přenocoval tu v zámku v levém nárožním pokojíku prvního poschodí (hledě na zámek v hlavním jeho průčelí) v bytu tehdejšího správce panství pana Vojtěcha Beuše na obyčejné pohovce. Bismark uhytoval se v pokojích tehdejšího duchodního pana Antonína Kríže v nádvoří zámku. Tam přenocoval i Moltke.

o půlnoci jsem s generálem Moltkem vše ustanovil a určil jsem odjezd svůj na 5. hodinu, kdežto armáda již hned o 2. hodině dáti se měla na pochod. Téměř čtyři míle bylo mi jeti a já stále ještě jsem tomu jaksi nechtěl dáti víry, že by mohl nepřítel státi na pravém břehu Labe. Brzy však jsem se přesvědčil, že tomu bylo tak. Když jsem v malé vesničce Dubu vsedl na koně, přišlo a déšť trval s malými přestávkami téměř po celý den. Již když jsem kolem pluků jel, byl jsem všude voláním „Hurrá“ pozdravován.

Boj začal o 8. hodině střelbou z děl 2. sboru, v kteroužto chvíli přijel jsem před Sádovou a tam na výšině se postavil; sbor ten stál na pravo ode mne. Divise Hornova (8. divise) překročila u Sádovy Bystřici a udeřila útokem na lesnaté výšiny před ní se rozkládající, kteréž byly ale tak prudce hájeny, že jen málo půdy dobyla. Sedmá divise Franseckého rozvinula se v levo s rovněž neurčitým výsledkem; Herwarth již za 1½ hodiny — přicházejí od Nechanic — zasáhl v boj, kterýž na straně naší po celých 5 hodin hlavně byl bojem dělostřelectva, smíšeným s bojem pěchoty na lesem krytých návrších. S toužebností očekávali jsme příchod druhé armády, neboť při tomto dlouhém boji dělostřelectva bylo nutno sáhati již k záložnímu střelivu. Boj pěchoty kolísal sem tam. Konečně zpozorovali jsme první stopy bližícího se sboru gardy, boj jeho jsme však viděti nemohli, jelikož přicházel kryt jsa výšinou a mohli jsme jen na jeho blíženi se souditi z nepřátelského bočního postavení. Nepřítel ale nedbaje tohoto obcházení postavení svého, jakož i pozvolného postupování Herwarthova pevně se ještě v středu držel. Tu vyslána byla 9. brigáda (Schimmelmanna), životní a 48. pluk, ku podpoře útoku na střed nepřátelský. Projel jsem řadami pluků, kteréž mne s hlučným jásotem pozdravovaly (mezi čímž hudba při pochodu hrála „Heil dir im Siegeskranz“ — dojemný to okamžik!) Náhle střelba děl v středu ochabla a žádáno bylo za jízdectvo, — znamení, že nepřítel začíná ustupovati. Tu opustil jsem výšinu, na které jsem dosud meškal, — bitva počínala se bočním útokem 2. armády rozhodovati v náš prospěch a jel jsem s jízdectvem ku předu. Tu vrazil jsem nejprve na postupující při víření bubnů druhou divisi gardy a na pluk gardových střelců, majících v středu svém 12 dobytých děl. Jasot, jakýž vypukl, když mne plukové ti spatřili, nedá se popsati; důstojníci drali se o mé ruce, aby je mohli zlíbat, čehož jsem jim v této chvíli nemohl odepřiti a tak postupoval jsem — ovšem že stále ještě v ohni děl — ku předu od pluku k pluku a všude slyšeti bylo nekonečné „Hurrá!“ To jsou okamžiky, jichž nutno zažiti, aby mohly býti pochopeny, oceněny! Tak setkal jsem se i s pluky 1., 6. a 5. sboru, také se svým plukem pěchoty, od 8. sboru jen s 8. praporem myslivců a od 7. jen s 17. plukem; ostatní byly již příliš vzdáleny, stíhající nepřítele. Té chvíle vyrazily i pluky jízdy naší ku předu a před mýma očima došlo tu ke krvavému boji jízdectva. Vilém v čele své brigády: 1. pluku gardových dragounů, husaři Ziethenovi a 11. pluk hulánů.

Bojiště, po kterémž jsem hned na to jel, vyhlíželo strašlivě, všude rozsekaní Rakušané, živí i mrtví. Pěchota postupovala až do nížiny polabské, kdežto ještě z druhého břehu Labe trvala střelba granátů, v níž jsem se i já ocítil a z níž mne Bismark důtklivě odstranil. Jezdil jsem ale ještě pak sem tam, abych pozdravil pluky, jichž jsem dosud

nespatřil, při čemž jsem se setkal i s Mutiem, princem z Württembergu a Boninem. Také tato shledání se nelze popsati. Steinmetze a Herwartha jsem nenalezl. Jak vyhlíželo bojiště! My napočítali 35 dobytých děl, zdá se však, že jich bylo víc jak 50, a mnoho praporů. Všude ležely pušky, tornistry, torby na střelivo; do dneška napočítáno 10.000 zajatých, jen zde jest 50 zajatých důstojníků. Avšak nyní druhá strana medaille! Ztráty naše nejsou dosud zjištěny, budou ale zajisté veliké; že generál Hiller od gardy padl, budeš již věděti; veliká to ztráta! Antonín Hohenzoller má tři kulky v noze; nevím, jak se mu dnes daří; choval prý se nesmírně statně. Erckert jest těžce raněn, rovněž i plukovník Obernitz na hlavě. První pluk gardy má takové ztráty, že ze dvou praporů utvořen jest jeden. V jakém rozčilení jsem byl, dovedeš si domysleti, — a sice v rozčilení různého druhu, radostí i bolem. Konečně pozdě k 8. hodině potkal jsem i Bedřicha s jeho štábem. Jaký to byl okamžik po všem tom, čeho jsme se dožili, a právě u večer tohoto dne! Odevzdal jsem mu sám rád „pour le mérite“; slzy mu při tom vyhrkly, neboť nebyl mu dosud můj telegram, že rád ten mu byl udělen, dodán. Bylo to tedy tím větším překvapením. Vše ostatní jednou ústně! Teprv o 10. hodině jsem přibyl sem beze všeho, tak že jsem ležel pouze na pohovce.“

V.

Na bojišti.

Hrůzyplný obraz, jež poskytovaly krajiny, v nichž svedeny byly předchozí boje, v rozměrech ovšem mnohem rozsáhlejších jevil se po ukončené bitvě po celém pásmu vrchů, táhnoucích se od Nechanic ku Smiřicům a po celé téměř prostora, sklánějící se od Chlumu a Probluze ku Králové Hradci.

Když slunce nad krví skropenými poli zašlo, označovala ještě dlouho do noci rudá záře dosud hořících vesnic osudná místa, kde do nedávna krutý zuřil boj, — v polích pak kolem dobytých vesnic tábořilo vítězství sice opojené, ale pochody a bojem nemálo unavené vojsko pruské.

Ve všech osadách přeplněny byly všecky větší místnosti, — zejména kostely, zámky, hostince — sty a sty raněných a ještě větší množství jich dosud leželo v polích pod širým nebem bez pomoci, bez obvazu a bez pokrmu. Trvalo několik dnů, nežli všickni ranění byli pod střechu dopraveni a tak mnohý nešťastník zahynul zejména v houští lesa způsobem nejbídnějším, dříve nežli mu pomoc vůbec poskytnuta býti mohla.

V zámku na Hrádku, v Nechanicích, v zámku přímském, v kostelíku a na faře probluzské, na Chlumě, v Máslovědech, v Nedělišťích, v Hoříněvsi, v Cerekvici, v Dohaličkách, v Sádově, — zkrátka všude, kde bylo bojováno a kudy vojsko rakouské ustupovalo, bylo vše raněnými přeplněno, jimž ovšem za prvních hodin, ba dnů ani nejnutnější lékařské pomoci nemohlo býti poskytnuto, ačkoli i zajatí rakouští lékaři horlivě v obvazování raněného mužstva s pruskými kolegy závodili.

Lehčeji ranění dopravováni byli ještě téže noci dále, — zejména do Hořic a do Králové Dvora, — aby v osadách na bojišti samém pro těžce raněné v místnostech k tomu vhodných se uvolnilo. Odevšad ozýval se nářek a úpění, — všude obraz hrůzy a smutku.

I s pohřbíváním mrtvol hned v noci po bitvě se začalo, zejména starali se Prusové, aby jejich mrtví co možno nejdříve byli pohřbeni. Ke kopání šachet dobáněno bylo i domácí obyvatelstvo, pokud meškalo doma, a vůbec každý, kdo Prusům do cesty přišel. I starci, ženy a děti byli nuceni chopiti se lopaty a motyky, a kdo neuposlechl, byl vojáky nemilosrdně strýzněn.

V zakopávání ovšem i za následujících dnů pilně pokračováno a přece ještě i po několika nedělích nalezány byly obzvláště v houštinách lesa Svibu nepohřbené mrtvoly nebohých padlých.

Krajina, kde bitva byla svedena, poskytovala vůbec obraz, jenž každým, kdo lidského citu naprosto nebyl prázděn, zachvěl. Kudy vojsko se pohybovalo, — zvláště kolem Nechanic, Přímu a Probluze, Dlouhodvor, Dobalic a Dobaliček, Sádovy, Lípy, Chlumu, Všestar, Světl, Nedelišť, Čistovsi, Měslověd, Horíněvsi — až za Račice, všude bylo obilí daleko široko zatlapáno a úplně zničeno.

Tu nahromaděny byly v příkopě nesčíslné tornistry, jimiž vůbec pole byla jako poseta, — tam válely se v blátě a krvi myslivecké klobouky a rakouské čáky vedle pruských přilbic, — onde v úvoze, kdež smrt zajisté krutě ráčila, blýskalo se mezi rozházenými čapkami a skrvceným řemením množství pušek, šavli a zohybaných bodáků. Tam na stráni bělilo a černalo se, kam jen oko dohledlo, na sta ošklivě nabubřených koní a mezi tím vším ležela ještě po několik dní po bitvě dosud nepohřbená, skrvcená těla mrtvých bojovníků, jež nejednou drzá ruka pověstných „hyen bojiště“ i šatstva byla zbavila, tak že leželi zde ubožáci úplně nazi.

Místy byl hned po bitvě zápach za parných dnů až nesnesitelný. Smrti dech vanul kolem, mrtvé ticho rušeno jen šachty kopajícími lidmi a krokem hlídek pruských, procházejících bojištěm, aby lupičům mrtvol překazily jich hnusné, vši lidskosti se přičící řemeslo.

Mrtvoly dávány většinou po 20 až 30 mužích do společné šachty. Jen některým důstojníkům vykopány k nařízení pruských vojinů hroby zvlášť. Také do vyhloubených příkopů těla ukládána.

A jak označeny jsou za prvních chvílí hroby padlých bojovníků? Tam na jednom z hrobů, kde společně odpočívá přítel i nepřítel, urobil kdosi ze suchých větví kříž, jež lučním květinám ověnil, — onde na šachtě v kříž propíchnuta byla bodákem pochva, — jinde na rovech v pyramidách stály rezavější pušky aneb alespoň pokryta jest hlina sesbíranými čáčkami a přilbami.

A takovéto obrazy neposkytovaly snad jen jednotlivé části, jednotlivé partie bojiště, — celé to pásmo návrší od Trotiny k Nechanicům a celá ta rozsáhlá od Chlumu mírně k Hradci se sklánějící stráž poskytovaly přesmutné divadlo takové. Kam jen oko dohlédlo, leželo nesčíslné množství tornister, čáky, kulovnic, ano i zbraní, pušek, bodáků atd. *) Ba leckde uvázly i muniční vozíky s granáty, tak že si je lid roznéstí mohl, což bylo bohužel příčinou jednoho neštěstí.

Za prvních dvou dnů se do vesnic málo kdo z uprchlých obyvatelů vracel; báliť se vrátiti se do svých dědin, aby aspoň dobytek, jež byli sebou vzali, zachránili a mužská mládež byla dosud poplášena lichou

*) Jest bohužel smutnou pravdou, že při útěku od Chlumu zejména u Náhonu a Lahe odbazovali nejen ranění, ale i zdraví vojáci zbraně. Nikdo z těch přčetných provinilců nebyl ale volán k zodpovědnosti, jediný V. Kabeláč, rodák z okolí chrudimského, důstojník pluku Reischachova, zaplatil to trestem smrti. Kolovaly sice různé pověsti o události té, jak nám ale hodnověrný svědek, setník pan Z. od 21. pluku, vypravoval, měla se věc takto: Kabeláč byl co kadet po srážce u Č. Skalice povýšen za poručíka. Nemohla si hned opatřiti

pověstí, kterouž přinesli do kraje uprchlíci z krajín pohorských (nejspíše následkem události trutnovské), — že totiž Prus odvádí všechny k vojně schopné muže k svému vojsku!

A věru neměl nikdo čeho želet, nevrátil-li se domů aspoň za prvních dnů, pokud se Prusáci vše jen hemžilo.

Kam jsi se ohlédl, všude černaly se pruské uniformy, všude zazníval německý hlahol s tím zvláštním prusáckým přízvukem, v každém stavení byly dveře vypáčeny, vyvráceny neb vyraženy, — skříně, truhly a šatníky rozbity, a v každé světnice hospodařilo plno pruských vojáků, aby měli na čem ležet, snesli do světnic slámy co jen mohli (peřiny dány raněným) a pakliže žádné nenalezli, sežali obilí z potlapaných polí a proměnili tak sebe pěknější světnici v pravý chlívek.

Všude panoval divoce čilý život. Aby měli čím topit, strhali ploty a když nebylo ani těch, musili posloužit i doškové a šindelové střechy a dveře od chlévů a světnic. Hospodařilo se zkrátka všude až milo!

A běda každému, kdož vraceje se domů s koněm neb kravou padl jim do rukou. Bez dlouhých řečí vypřáhli koně od vozu, a nechali vůz s nábytkem a plačícími lidmi na silnici stát. Na nejvš že dali ubožákům „rekvisiční lístek“, podotýkajíce, že jim to „rakouský císař zaplatí“. — A takovýchto smutných výjevů odehrálo se na sta!

Pro raněné bylo značnou výhodou, že aspoň jedna z válčících mocností — totiž pruská — řídila se ustanoveními mezinárodní smlouvy ženevské. Ke smlouvě té zaval podnět ženevský lékař Henri Dunant. Ve válce r. 1859. leželo po bitvách u Magenty a Solferina více než 40.000 raněných vojinů na bojišti, z nichž někteří při skrovných silách vojenského sboru zdravotního teprve po šesti brozně trapných dnech na polo živí nalezeni byli v houšti a příkopech. Kolik tisíc lehce raněných, kteří slabostí a ztrátou krve jsouce zemdleli, nemohli dále z bojiště se dovléci, vykrvácelo zde do posledního dechu, kdežto při nepatrné péči lékařské pouhým jednoduchým obvazkem a posilou potravy mohli býti zachováni. Henri Dunant, který byl očitým svědkem děsného tohoto divadla, popsal brozně jeho scény v plné pravdě vzdělanému světu na posouzenou. Jeho „Upomínka na Solferino“ byla zdrcující obžalobou na hříšnou nedbalost těch, kteří vyvolavše ryk válečný, lhotojné nechávají zmrzačené oběti války způsobem nejbídnějším na bojišti hynouti. Spis Dunantův uhodil do živého; žádáno ze všech stran oprav a důkladných opatření k úplnému zamezení podobných nešvarů. Když pak nemožno bylo již umlčeti hlas humanity a přirozeného práva lidského, sešli se konečně r. 1864. zástupcové čelnějších

---

uniformu a šavli, dal si jen důstojnický trapez na bodák a pušku si podržel. Když po bitvě dne 3. července vojsko utíkalo k pevnosti, tu u Náhonu, přes nějž bylo nutno přeplavati, napadla Kabeláče ona nešťastná myšlénka, že pušku, o níž se domýšlel, že mu co důstojníku beztoho již nepřísluší ji nositi, — zahodil. Příkladu jeho bohužel následovalo i mužstvo jiné a to právě stalo se mu osudným. Jistý důstojník od jiného pluku věc udal a ubohý Kabeláč postaven před vojenský soud, jenž na základě výroku svědků pro špatný příklad, podaný mužstvu před nepřítelem a pro zbabělost odsoudil jej k smrti. Rozsudek také přese všechny prosby za milost vykonán; Kabeláč v Neuenkirchenu v D. Rakouských zastřelen.

vlád evropských v Ženevě k prvnímu mezinárodnímu sjezdu, aby smluvili se vespolek o nutnou reorganizaci sborů zdravotních v poli a o vzájemném poměru válečných mocností vůči mrtvým, raněným a onemocněným vojinům. Na sjezdu ženevském ustanoveno předně, že žádný raněný vojin nemá již považovati se za nepřítele, nýbrž za osobu neutrální, jejíž života dlužno šetřiti. S raněnými a nemocnými vojáky musí stát, v jehož moc padnou, zacházeti vlídně, spravedlivě a slušně, jak toho lidskost vyžaduje, při čemž náležitou péči musí míti o jich řádné ošetření a léčení až do té doby, kdy se pozdraví aneb válka se ukončí. Ustanovení tato platí pro lékaře a všechny osoby sboru zdravotního, jakož i pro nemocnice ať v poli neb místech uzavřených a opevněných. Podobně i místo, kde raněným první obvazek se poskytuje, je navzájem pro obě strany neutrální, na něž nesmí se střeliti. Za druhé ustanoveno, aby mocnosti válečící přijímaly podpory, prostředky léčebné, obvazadla a lékaře i od vlád a zemí ve válce podílu nemajících, za kterýmžto účelem mají za doby míru tvořiti se ve všech státech spolky ku podpoře raněných a v poli onemocnělých vojinů a pečovati o dostatečné prostředky pro čas potřeby válečné. Ve válce nosí všickni členové sboru zdravotního mezinárodní znak, totiž bílou stužku na levém rameni s červeným křížem a na nemocnicích a budovách, v nichž ranění prozatímne se chovají, vztyčen jest prapor s podobným odznakem. Lékaři považují se také za osoby neutrální. Toť hlavníhoť trest smlouvy Ženevské, k níž poněmáhlu skoro všechny vlády evropské přistoupily.

Z počátku ovšem jako proti každé dobré myšlence ozývaly se tu a tam také hlasy, které nazývaly smlouvu tu nepraktickou, poněvadž prý její ustanovení budou vaditi a obmezovati pohyby vojska atd. Že ovšem i Rakousko, v jehož armádě vládl dosud onen starý o vítězstvích snící duch, mělo množství důvodů, aby prý vláda nevážala sobě ruku. rozumí se takřka samo sebou a tak se stalo, že roku 1866. jen Prusko a Italie, nikoli ale Rakousko řídily se ustanoveními kongresu ženevského. Teprv za posledních dnů července — když bylo již po válce — ohlásilo též Rakousko, že k smlouvě přistupuje. Všecky obavy, jež byly dříve pronášeny, objevily se ve válce roku 1866. úplně nepodstatnými a planými u porovnání s výhodami a všeobecným prospěchem.

V Hořicích nahromaděno první dobu až k 7000 raněných, z nichž ovšem lehčí případy odváženy jsou záhy dále do Pruska aneb do severnějších měst českých. Nicméně zbylo zde přece nesmírné množství raněného lidu, jemuž poněmáhlu, když věci přišly jen poněkud do pravidelnějšího proudu, dostalo se vydatné pomoci lékařské od 30 lékařů pruských s neunavným prof. Langenbeckem v čele a od 3 lékařů domácích. Celkem zbylo zde v léčení asi 1100 raněných. Všecky veřejné budovy, kostel, fara, továrny, škola i množství soukromých domů byly jimi přeplněny. I v okolních osadách na př. v Milovicích, Stračově atd. byly všecky veřejné budovy plny raněných a sice vesměs těžce raněných. Úmrtnost byla proto mezi nimi vysoce velká. Zemřeli pochováni jsou na hřbitově svatogothardském a sice kladeni jsou z počátku na hřbitov, později ale, když místa se nedostávalo, sloužil za pohřebiště hluboký ouvoz za zdí hřbitovní. Ouvoz ten byl později při rozšiřování hřbitova z velké části přikoupen, kus ho ale přece ještě zbyl. Všem na hřbitově

svatogothardském pohřbeným vojínům postaven jest tam imposantní, vysoký jeblanec, — práce to mladistvého, velenadáného sochaře horického, J. Jiříčka, jenž shotovil také sochu Žižkovu, stojící nedaleko na témž vrchu sv. Gottharda a sochu Klicperovu pro Chlumec podlehl příliš záhy neduhu plicnímu. Kromě toho mají na hřbitově horickém buď pomníky neb pamětní desky bar. Th. Gordon, c. k. setník v generálním štábu, pruský major Alexander Rüstov, plukovník a velitel 6. pomoranského pluku čís. 49. Gustav z Wietersheimu, c. k. rytmistr Ludvík Preysser, pruský plukovník Z. Rittersheim a milosrdná sestra Marie Bernardina roz. Anna Stumpova. — V Hořicích léčen byl po nějaký čas také rakouský generalmajor kníže Windischgrätz. Ranění zbyli zde skoro až do listopadu.

Do Hořiněvsi položeno v první chvíli téměř 700 raněných, kteří umístění jsou dle možnosti v zámku, v pivovarských místnostech, v kostele, odkudž lavice byly vynešeny, na faře atd. Později zbylo jich zde asi 160, vesměs těžce raněných. Pro amputované zřízeny byly na panském dvoře dva prostranné a vzdušné stany. Dne 10. července převzal řízení lazaretu štábní lékař Preussendorf z Poznaně. Důstojníků zbylo zde v ošetřování 18 rakouských a 1 pruský; z těch 9 se uzdravilo, ostatní zemřeli. Dne 20. července převzal lazaret pruský generální štábní lékař, prof. Wagner, ale zase ne na dlouho, neboť již dne 1. srpna měli jej v rukách dr. Finke a dr. Loewig z Vratislavi. Operace řídil prof. Wilms z Vratislavi, kterýž měl u věci té pod dozorem lazarety Hořiněves, Máslovědy, Nedělišťe, Světy a Cerekvici. Ubytován byl v Cerekvici. Dne 2. září odevzdán lazaret hořiněvský prof. Dumreichrovi, celkem již jen asi se 70 raněnými, ovšem vesměs těžce. Posléze řídil jej až do 3. listopadu c. k. plukovní lékař dr. Janda. Od 12. července až do 2. září obstarávaly obsluhu raněných čtyři milosrdné sestry z Vratislavi; dvě jeptišky z Gnadendorfu v Slezsku měly na starosti kuchyň a jakási starší sl. Mellenthinova z Krotěšína v Poznaňsku obsluhovala s jídlem. Vařilo se v domě pana Václava Pražáka, kdež také někteří pruští lékaři byli ubytováni.

Veliké zásluby o hořiněvský a okolní lazarety měli pruští Johanité a drážďanský mezinárodní spolek, jenž vyslal sem paní Marii Simonovou z Drážďan, kteráž ubytovavši se dne 5. července na faře v Hořiněvsi přivezla s sebou celý sklad všelikých potřeb pro raněné zde i v okolí. Paní Simonová byla vůbec žena velmi rozhodná, od rozhodnutí k skutku nebylo u ní nikdy daleko a proto provedla ku blahu raněných na příslušných místech mnoho, o co by se byl jiný marně pokoušel. Také ve válce s Francií byla paní Simonová na bojišti horlivě činná a Němci proto s hrдостí a právem nazývali ji svojí Miss Nightingaelovou. Zemřela dne 20. února 1877 v Lošici u Drážďan. Jsouc dosti mohovita, založila chorobinec. Též knihu o ošetřování nemocných vydala. —

V lazaretu v Nedělišťích měli ranění, když poměry se ustálily, poměrně dosti pohodlí. Vzdušné a prostorné síně starobylého zámku poskytovaly dosti místa a také o čerstvý vzduch nebylo v nich nouze; leželoť mnoho, zvláště těžce raněných s ranami silně hnisajícími na prostranných chodbách, kudy byl stále uirný průvan. Zámecká zahrada, stinná a plná košatých stromů, poskytovala lehčeji raněným a reconvalescentům milý a zdravý útluk, jehož také v plné míře používali. —

Z těch, kdož u Nedělišť buď padli neb zde v lazaretě zemřeli, pohřbeno jest za panským dvorem v společném dlouhém hrobě 112 Rakušanů, 5 Prusů a poručík Kugler od 64. pluku. Společný tento hrob označují čtyři pomníky, z nichž jeden věnovala majitelka panství, Růžena z Hohenlobe-Bartensteinu (nyní provdaná podruhé za generalmajora prince Croye), druhý darovalo úřednictvo panství, třetí postavili Prusové a čtvrtý přátelé poručíka Kuglera. — Na hřbitůvku, vroubícím přívětivý kostelíček, kolem něhož snívě šumí prastaré lípy, najdeš kromě čtyř pruských křížů, jichž jest po bojišti na sta, tyto památníky: pěkný žulový pomník setníka v c. k. generálním štábu Sigmunda Görtze ze Zertína; vedle něho má pomník Moric Eisler, co major od pluku arcivévody Josefa č. 37. Setník Stanislav Maryaňski od c. k. generálního štábu a nadporučík Leopold Matschnig od pluku Karla Ferdinanda č. 51. odpočívají ještě se dvěma jinými důstojníky rakouskými neznámého jména ve společném hrobě, jež označují kromě malého pomníčku piskovcového dva vkusné kříže, jeden s polským nápisem, věnovaný od příbuzných Maryaňského, druhý s nápisem českým, darovaný od tehdejšího správce nedělišťského, pana Bašty. Kromě toho odpočívá tu poručík od kyrysnického pluku č. 4., Julius hrabě Zichy.

Také v Cerekvici bylo vše, zvláště v první chvíli po bitvě, raněnými přeplněno. Byli to z počátku hlavně Prusové, ranění v blízkém lese Svibu; ti ale dle možnosti hned dále byli odváženi.

Na hřbitově cerekvickém odpočívají, majíce hroby označeny pomníky neb pamětními deskami: Eugen Michelli, c. k. major v 80. pluku prince Šlesvik-Holštýnského, Eugen Drasch, c. k. setník v 47. pluku, Josef Losert, c. k. nadporučík v 80. pluku, Eugen Sauer Csáky z Norden-dorfu, c. k. poručík v pluku arcivévody Josefa č. 37., Karel Kosák, c. k. poručík v pluku č. 80. a Jindřich Lunger, kadet v 8. praporu myslivců. Společný hrob, označený pomníkem, mají zde 262 muži, Rakušané i Prusové, — a rovněž pod společným pomníkem leží setníci Westerhagen a Dietz a poručík Frese od 27. pluku pruského a poručík Bieber od 5. pluku pruského spolu se šikovatelem Boguschem.

Také do Králové Dvora dopraveno bylo z bojiště kralohradeckého množství raněných, čímž obyvatelstvu, již od 29. června vyčerpá-nému, způsobeny nové, přetrapné svízele.

Jest nám ještě zmíniti se o pomnících, zdobících bojiště kralohradecké. Popisující bitvu samu, neopomenuli jsme nikde na vhodném místě poukázati k tomu, kde postaven jest na památku padlého mužstva toho neb onoho pluku rakouského či pruského pomník; zbývá nám tudíž ještě jen upozorniti na velikolepý a mohutný piskovcový pomník s kapličkou uvnitř, jež zříditi dal bývalý majitel panství smiřicko-horiněvského, svoh. pán Jan z Liebigh st. Pomník ten stojí mezi Lipou a Chlumem u dělových náspů, blíže nichž velitel severní armády, Benedek, nejdéle meškal. Nedaleko od pomníku toho jest překrásný železný kříž, věnovaný kn. M. E. Fürstenbergem a jeho chotí Leontinou. Na vojenském hřbitově blíže Chlumu jest nádherný pomník postavený padlému mužstvu a důstojníkům II. sboru gardy pruské. Mezi Probluzí a D. Přímem vypíná se nádherný pomník, platící památce padlých synů Saska.